

2 ÝURDUMYZYŇ SYÝASY, YKDYSADY WE MEDENI DURMUŞY

15 YLMY MAKALALAR

72 MEKDEBE ÇENLI TERBIÝE

74 UMUMYBILIM BERÝÄN MEKDEP

81 ÝOKARY BILIM

TÜRKMENISTANYŇ HORMATLY PREZIDENTI SERDAR BERDIMUHAMEDOW MAGTYMGULY PYRAGY BARADA

Alnymyzda – beýik ykbalymyzyň üstünliklere beslenjek täze bir sahypasy – “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” ýyly. Täze ýylymyzyň adynyň akyldar şahyrymyzyň ady bilen baglanyşdyrylmagynda çuňňur many bar. Magtymguly Pyragynyň eserlerine ornan döwletliligiň, söz we paýhas berekediniň, ylham-döredijiligi joşdurjak rysgal çeşmesiniň, tutuş barlyga, ýaşayşa, ynsana mahsus gözellikleriň has kämil hem-de döwrebap röwüşde hasyl boljakdygynyň buşlugydyr.

* * *

Beýik akyldar şahyrymyz Magtymguly Pyragy geljek nesillere baý edebi miras galdyrypdyr. Onuň döredijiligi, sözüň doly manysynda, türkmen halkynyň milli baýlygyna, ruhy hazynasyna öwrüldi. Şahyryň eserleri indi üç ýüz ýyla golaý wagt bari halka hyzmat edip gelýär. Şeýle hem, ol edebiyat meýdanynda ençeme şahyrlar, şol sanda, edebiyat bilen meşgullanýan türkmen ýaşlary üçin hem uly döredijilik mekdebine öwrüldi.

* * *

Magtymguly şahsyýetdir, maşgaladyr, jemgyýetdir, döwletdir. Akyldar şahyrymyzyň tutuş döredijiligi şahsyýetiň, jemgyýetiň, döwletiň we tebigatyň arasyndaky sazlaşygy üpjün etmeklige gönükdirilendir.

Täze ýylymyzyň ady bizi şeýle ajaýyplyklary döretmäge ruhlandyryar. Şol belentlikleri, ajaýyplyklary biz halkymyz bilen bilelikde döredýäris, bilelikde gurýarys.

MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ YNSANPERWER GARAÝYŞLARYNYŇ ÝAŞ NESLI MILLI RUHDA TERBIÝELEMEDÄKI ÄHMIÝETI

*Baýramgül Orazdurdyýewa,
Türkmenistanyň bilim ministri,
hukuk ylmlarynyň kandidaty.*

Berkarar Watanymyzda türkmen halkynyň şöhratly taryhy, meşhur şahsyýetleri we milli mirasy ynsan kalbynyň köňül nagşyna öwrüldi. Beýik gymmatlyklar halk hakydasynda müdimilik orna mynasyp bolup, hemişe nesilleri watansöýüjilik, ynsanperwerlik ruhunda terbiýelemekde uly ähmiýete eýedir.

Halkymyz nesil terbiýesi baradaky meselede türkmeniň beýik akyldar şahyry Magtymguly Pyragynyň edebi mirasyny ýörelge hem-de görelde mekdebine öwürdi. Şonuň üçin Magtymgulyň şahyrana dünýäsine degişli mesele barada gürrüň açylanda, watançylyk we ynsanperwerlik pikirleri, öz üstünden üç asyr wagtyň geçendigine garamazdan, nesiller üçin terbiýeçilik mekdebi bolup hyzmat edýär.

Magtymguly Pyragynyň edebi mirasy gymmatly çeşme bolup, döwletiň binýadyny berkitmekde, jemgyýeti kämilleşdirmekde, nesil terbiýesinde mynasyp orna eýe bolýar. Hut şu nukdaýnazardan alnanda, şahyryň eserleri ählumumy gymmatly häsiýete eýe bolýar.

Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan 2021-nji ýylyň 12-nji fewralynda Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygyny ýokary derejede, guramaçylykly bellemek maksady bilen, “Gündogaryň beýik akyldary we nusgawy şahyry Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygyny bellemek hakynda” Karar kabul edildi. Karara laýyklykda, beýik akyldar şahyryň doglan gününüň 300 ýyllygyny dabaraly bellemek boýunça döwlet we halkara derejesinde ençeme ylmy, ylmy-amaly, ylmy-döredijilik maslahatlary, bäsleşikler we beýleki çäreler meýilleşdirildi. Şanly sene mynasybetli, şahyryň şahyrana dünýäsini öwrenmek we dünýä ýaýmak babatda tutumly işler durmuşa geçirilýär.

Türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň we hormatly Prezidentimiz Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň ynsanperwer taglymatynyň aýrylmaz bölegine öwürülen

akyldaryň şahyrana dünýäsi nesilleri kämillige çagyryjy güýç bolup hyzmat edýär. Magtymguly Pyragynyň edebi mirasy nesil terbiýesinde uly ähmiýete eýe bolup, dünýä jemgyýetçiliginiň nazarynda durýar. 2022-nji ýylyň noýabr aýynda TÜRKSÖÝ tarapyndan 2024-nji ýylyň “Türki dünýäniň beýik şahyry we akyldary Magtymguly Pyragy ýyly” diýlip yglan edilmegi, 2023-nji ýylyň maý aýynda Magtymguly Pyragynyň golýazmalar toplumynyň YUNESKO-nyň “Dünýäniň hakydasy” maksatnamasynyň Halkara sanawyna, Birleşen Milletler Guramasynyň Bilim, ylym we medeniýet baradaky guramasynyň (YUNESKO-nyň) Baş Konferensiýasynyň 2023-nji ýylyň 21-nji noýabrynda geçirilen 42-nji mejlisinde 2024 – 2025-nji ýyllarda YUNESKO bilen bilelikde bellenenilip geçiljek şanly seneleri tassyklamak boýunça Kararnamanyň kabul edilmegi hem-de şol şanly seneleriň sanawyna Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygynyň girizilmegi we 2024-nji ýylyň hem “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” ýyly diýlip yglan edilmegi şahyra we onuň edebi mirasyna goýulýan uly sarpanyň miwesidir.

Hormatly Prezidentimiz “Arkadag Serdarly bagtyýar ýaşlar” ýylynda halkymyza peşgeş beren “Ýaşlar – Watanyň daýanjy” atly kitabynda: “Türkmen ýaşlary we edebiyat barada gürrüň açanymyzda, gözbaşyny asyrlaryň jümmüşinden alyp gaýdýan nusgawy edebiyatymyzyň wekilleriniň döredijiligine ýüzlenmek maksadalaýyk bolup durýar. Umuman, milli edebiyatyň asyl kökleriniň halk döredijiligine, “Görogly” eposyna, halk dessanlaryna birleşýändigini tebigy kanunalaýyklykdyr... Magtymgulyň öz şygrylarynda ýüzlenmedik temasy ýok diýen ýaly. Onuň watançylyk, ynsanperwerlik, ilhalka wepalylyk, halallyk, belent adamkärçilik düşüňjelerine ýugrulan eserleri ideýa-mazmun taýdan güýçli bolmak bilen, ýokary terbiýeýjilik ähmiýete eýedir” (*Serdar Berdimuhamedow*).

Ýaşlar – Watanyň daýanjy. – Aşgabat: TDNG, 2023. 191 s.) diýip, türkmen ruhunyň almaz täjine öwrülen akyldar şahyrymyzyň edebi mirasynyň ýaş nesiller üçin terbiýe mekdebi bolup hyzmat edýändigini belläp geçýär.

Şahyryň döredijilik dünýäsine: “Adamzadyň arzyly oý-hyýalaryny jahana ýayan Magtymguly bu gün ynsanlaryň buýsanjyna öwrüldi. Onuň ynsan kalbynda inçe duýgulary oýarýan şygryýet dünýäsi bu gün türkmen jemgyýetiniň, şu günki we geljekki nesillerimiziň ruhy kämiligini, ruhy sagdynlygyny üpjün edýän täze ideologiýamyzyň ruhy binýatларыnyň biridir” (*Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ynsan kalbynyň öçmejek nury. – Aşgabat: TDNG, 2014. 19 s.)

diýip, uly sarpa goýýan Gahryman Arkadagymyz Magtymguly Pyraga bagyşlap ýazan, ähli ynsanlaryň kalbynda müdimilik orna eýe bolup, ýylyň şygaryna öwrülen “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” atly goşgusynda:

Üç asyryň dowamynda geçen ýoly uludyr,

Halkynyň hem adamzadyň sadyk-sytdyh guludyr,

Hemişе we hemme ýerde şol bir Magtymguludyr,

Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy.

Onuň Alyjenaby Magtymguly Pyragy

(*Gurbanguly Berdimuhamedow*. Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy // Türkmenistan. – 2023. – 18 awg. 1 s.) diýip,

şahyryň şygrylarynyň üç asyryň dowamynda halkyň kämiliginiň ýol görkeziji çelgisine öwrülendigini şahyrana setirleriniň üsti bilen nygtaýar.

Şahyryň edebi mirasynda milli ýörelgeler,

nesil terbiýesi uly orny eýeleýär. Halkyň agzybir, jebis bolmagy üçin nesilleriň terbiýesine jogapkär çemeleşmek Magtymgulynyň goşgularynyň özenini düzýär.

Magtymguly Pyragynyň şahyrana dünýäsi häzirki zaman türkmen jemgyýeti üçin ýaş nesli milli ruhda terbiýelemekde nusgalyk mekdepdir.

Magtymguly Pyragy döredijiliginde ynsanperwer garaýyşlary has-da ösdürmek bilen,

ynsanyň jemgyýetdäki ornuny kesgitläp, onuň içki gözelligi dünýäsini açyp berýär. Bu bolsa nesilleri häzirki döwrüň talaplaryna laýyk kemala getirmekde uly ähmiýete eýedir. Bu babatda Gahryman

dokunýandygynyň aňladylmasydyr. Milliligimiziň esasyny düzýän ahlak gymmatlyklarymyz ahlak edebiniň esasyny düzýär. Ahlaklylyk ahlak terbiýesiniň netijesidir. Ahlakly adamy

ahlakly jemgyýet terbiýeläp ýetişdirýär. Ahlak düşüňjesi adamkärçilik bilen umumy bir kökden gaýdýar. Adamkärçilik kadalaryndan ahlagyň binýady düzülýär. Ahlak köptaraplaýyn garaýyş bolup, ol adamyň içki gözelligidir, kalbynyň owadanlygydyr. Gözelligiň içki manysy ahlaklylykda, ynsaplylykda, sypaýlylykda jemlenýär. Gözelligiň şu nukdaýnazardan anyk hem-de gutarnykly kesgitlemesi haýyr etmekde ýüze çykýar. Il-halkymyзда ahlak garaýyşlarynyň gözbaşy Magtymguly Pyragynyň döredijiliginiň esasynda düzülýär. Çünki şahyryň setirleri özünden soňky nesilleriň ahlak garaýyşlary babatdaky jebisligini kemala getirdi. Magtymguly Pyragy özünden öňki türkmen durmuşy, ykdysady we syýasy garaýyşlar babatdaky ähli bilimleri eserlerinde beýan etdi” (*Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ömrümiň manysynyň dowamaty. – Aşgabat: TDNG, 2023. 373-374 s.) diýmek bilen, akyl-dar şahyryň eserlerinde ahlak gymmatlyklarynyň şahyryna garaýyşlar arkaly beýan edilişini açyp görkezýär. Şahyr:

*Her ýigidiň aslyn bileý diýseňiz,
Märeke de otur-turuşyn görüň.
Birew bilen aşna bolay diýseňiz.
Owal ykrarynda duruşyn görüň
(Magtymguly.*

Saýlanan goşgular.

– Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976. 279 s.)

diýmek bilen, nesillere ahlak, edep-ekram taýdan öwüt-ündewleri edipdir. Şu nukdaýnazardan hem

Arkadagymyz “Ömrümiň manysynyň dowamaty” atly kitabynyň “Içki gözelligiň manysy” bölümünde: “Adamyň hemme zady gözeldir” diýlende, onuň içki dünýäsi hem göz önünde tutulýar. Bu köňül gözi bilen seredeniňde gözelligi bilen gözün

şahyr, durmuşyň her hili ýagdaýynda bolýandygyňa garamazdan, adama öz mertebesini, sözüne ygrarlylygyny saklamaklygy ündäpdir.

Nesilleri kämillik ruhunda kemala getirmek babatda şahyryň garaýyşlary häzirkî zaman türkmen jemgyýeti üçin berk binýatdyr. Hut şu jähetden hem, şahyryň sygyrlary ahlumumy häsiýetde ýaş nesli kemala getirmekde durmuş we ylmy pelsepänîň utgaşykly beýan edilmeginde öz mynasyp ornuny tapýar.

Şahyryň edebi mirasynyň taglymat garaýyşlary, hemişe ynsana kämillik ýoluny salgy bermek bilen, nesilleri şol ruhda terbiýelemegini ajaýyp ýörelgesi bolup hyzmat edipdir. Akyldaryň çuň manyly öwüt-ünewleri täzeçil garaýyşlar bilen ylhamlanmaga mümkinçilik berýär. Sebäbi şahyryň dünýäsi öz gözbaşyny gadymyýetden alyp gaýtmak bilen, asyrlaryň dowamynda toplanan beýik nusgalyk ýörelgeleri özünde jemleýär.

Hormatly okyjylar! *Türkmenistanyň hormatly Prezidenti Serdar Berdimuhamedowyň we türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň beýik başlangyçlary bilen, “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” ýylynda ýurdumyz akyldar şahyrymyz Magtymguly Pyragynyň 300 ýyllyk ýubileýini halkara derejesinde toýlamaga taýýarlanýar. Türkmenistanyň Prezidentiniň “Gündogaryň beýik akyldary we nusgawy şahyry Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygyny bellemek hakynda”, “Gündogaryň beýik akyldary we nusgawy şahyry Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygyny dabaraly bellemek boýunça geçirilmeli çäreleriň Meýilnamasyny tassyklamak hakynda” Kararlaryna we Türkmenistanyň Bilim ministrliginiň buýrugy bilen tassyklanan “Gündogaryň beýik akyldary we nusgawy şahyry Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygyny dabaraly bellemek boýunça Türkmenistanyň Bilim ministrliginiň ýol kartasyna” hem-de “Gündogaryň beýik akyldary we nusgawy şahyry Magtymguly Pyragynyň 300 ýyllygyny dabaraly bellemek boýunça ministrlik tarapyndan 2024-nji ýylda geçirilmeli çäreleriň Meýilnamasynyň” “Medeni we edebi çäreleri guramak” bendine laýyklykda, Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetiniň, Türkmenistanyň Bilim ministrliginiň we “Bilim” ylmy-usuly žurnalynyň hyzmatdaşlykda taýýarlan ýörite sanyny çap etmek göz önünde tutuldy.*

Žurnal taýýarlananda, ýurdumyzyň baş ýokary okuw mekdebiniň professor-mugallymlarynyň ylmy hem usuly mümkinçiliklerinden giňden peýdalanyldy. Onuň şu sanyna Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetinde döredilen iş topary tarapyndan oňyn baha mynasyp bolan we çap edilmäge teklip edilen makalalar girizildi. Makalalaryň tematikasy şahyryň döredijiliginiň etnopedagogikany ösdürmekdäki egsilmez çeşmeligi, türkmen edebi dilini halk gepleşigine ýakynlaşdyrmakdaky nusgalyk mekdebi, filosofik garaýyşlarynyň ylmy esaslylygy, sagdyn jemgyýeti emele getirmekdäki we adamlaryň özara hoşniýetli gatnaşykda hyzmatdaşlygynyň ynsanperwer ýörelgeleri, ýaşlary arassa ahlak ruhunda terbiýelemekdäki örän uly hyzmaty ýaly ugurlara gönükdirilendigi bilen häsiýetlidir.

Bu babatda Gahryman Arkadagymyz “Ynsan kalbynyň öçmejek nury” atly kitabynda şeýle belleýär: “Magtymgulynyň sygryýet älemi – türkmen edebiyatynyň buldurap akýan, çuňňur mana we çeper söze teşne kalplary gandyryan çeşmesi. Bu çeşme gözbaşyny Oguz han Türkmeniden, Gorkut ata Türkmeniden, Görogly beg Türkmeniden alyp gaýdyp, ata-babalarymyzyň ýol-ýörelge edinen ynsanperwerliginden, ahlak we edep ýörelgelerinden, yşkdan we gözelligiden ylham alýar” (*Gurbanguly Berdimuhamedow. Ynsan kalbynyň öçmejek nury. – Aşgabat: TDNG, 2014. 14 s.*).

Türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň we hormatly Prezidentimiz Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň şahyryň adyny dünýä ýaýmakda alyp barýan işleri ýaşlar bilen baglanyşykly döwlet syýasatynyň aýrylmaz bölegine öwrüldi.

**Türkmenistanyň Bilim ministrliginiň
“Bilim” ylmy-usuly žurnaly.**

BEÝIK MAGTYMGULY – GARAŞSYZLYGYŇ TEŞNESI

Süleýman Süleýmanow, jemgyýeti öwreniş ylmlary kafedrasynyň dosenti, taryh ylmlarynyň kandidaty.

Toýlary toýlara ulaşýan Diýarymyzda şu günlerde Magtymguly Pyragynyň halkara derejesinde bellenen 300 ýyllyk toýuna uly taýýarlyk görülyär. Mälum bolşy ýaly, 2023-nji ýylyň maýynda ÝUNESKO-nyň Ýerine ýetiriji geňeşiniň 216-njy mejlisinde Magtymguly Pyragynyň golyazmalar toplumyny bu guramanyň “Dünýäniň hakydasy” maksatnamasynyň Halkara sanawyna girizmek hakyndaky çözüdi biragyzdan kabul edildi. Şeýle hem, YUNESKO agza döwletleriň 2024 – 2025-nji ýyllarda şanly seneleriň 40-dan gowragynyň baýramçylyk dabaralarynyň geçirilmegine gatnaşmagy bilen baglanyşykly teklibi goldanyldy. Şolaryň hatarynda Türkmenistanyň başlangyjy bilen Azerbaýjanyň, Belarusyň, Gazagystanyň, Gyrgyz Respublikasynyň, Türkiýäniň, Özbekistanyň we Ukrainanyň goldaw bermeginde ÝUNESKO-nyň şanly seneler sanawyna Gündogaryň beýik akyldary we nusgawy şahyry Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllyk baýramçylygyny goşmak hakyndaky teklipl hem bar.

Umumadamzat paýhasynyň parlak ýyldyzy, çeper sözüň uly ussady, akyldar şahyrymyz Magtymguly Pyragy milletimiziň parasat ummany, akyl derýasy, mukaddes Garaşsyzlygymyzyň ruhy kökleriniň özboluşly çeşmesi, berkararlygymyzyň we bagtyýarlygymyzyň teşnesi hem-de wagyzçysydyr.

Beýik akyldaryň “Berkarar döwlet islärin” diýip, özbaşdak döwlet, halkymyzyň agzybir, asuda we abadan durmuşda ýaşamagy hakynda eden arzuwlary döwletimiziň Garaşsyzlygyna eýe bolmagy bilen doly hasyl boldy. Magtymguly Pyragynyň arzuwlan türkmen döwleti Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ösüşleriň ak ýolundan bedew bady bilen ynamly öňe barýar.

Soňky asyrlarda türkmenleriň öz ata Watanynda – Türkmenistanda döwletsizlik jebriňi çekenligi äşgär, gynandyryjy we pajygaly hakykatdyr. Öz döwründe ägirt şadöwletleri döreden, dünýä siwilizasiýasyna saldamly goşant goşan, bimöçber abraýa eýe bolan türkmenler soňky asyrlarda kyn ýagdaýlara-da döz gelmeli bolupdyr.

Biziň ata-babalarymyz mukaddes Garaşsyzlygyň, özbaşdak döwletliliğiň arzuwunda ýaşapdyrlar. Olaryň arzuw-hyýalary şol pajygaly döwürde ýaşan, milletimiziň diline we ar-namysyna öwürülen akyldarlarymyzyň, şahyrlarymyzyň, danalarymyzyň, ylaýta-da, Magtymguly Pyragynyň döredijiligine, pähim-paýhasyna uly täsir edipdir, olarda öz beýanyňy tapypdyr.

Hormatly Prezidentimiziň 2023-nji ýylda Medeniýet we sungat işgärleriniň hem-de Magtymguly Pyragynyň şygryýet günü mynasybetli Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistanyň ähli halkyna ýollan Gutlag hatynda nygtaýşy ýaly: “Akyldar şahyrymyz Magtymgulyň eserleri bu gün türkmen kalbynyň owazy bolup, dünýä ýaň salýar. Dana Pyragyny dünýä beren halkymyzyň mertebesi Ýer yüzünde hemişe belentdir” (Türkmenistan. – 2023. – 27 iýun. 1 s.).

Beýik Magtymguly türkmeniň ruhy dünýäsiniň, özboluşly ýaşayş medeniýetiniň, edebi gymmatlyklarynyň, şol sanda, Garaşsyzlyk, berkararlyk we bagtyýarlyk pelsepesiniň kemala gelmegine ägirt goşant goşan, Hakdan halatly danadyr. Ol diňe bir türkmeniň döwletsizlik eýýamynyň ruhy ýolbaşçysy däl-de, eýsem, milletimiziň parasat ummany, akyl derýasy, mukaddes Garaşsyzlygynyň, Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwrüniň ruhy kökleriniň özboluşly çeşmesidir. Magtymguly Pyragy Garaşsyzlygyň teşnesi, berkararlygyň, bagtyýarlygyň we milli bitewüligiň jarçysydyr.

Magtymgulyň arzuwy – halkyň arzuwy, onuň ahy-nalasy halkyň ahy-nalasydyr. Magtymgulyň mukaddes mirasyna ýüz tutup, halkymyzyň şol döwürdäki mukaddes arzuwlaryny göreliň:

Pyragy, yşka ugraşdym,

Derýa girdim, möwje düşdüm.

Hor galmasyn puştdan-puşdum,

Berkarar döwlet islärin

(Magtymguly. Saýlanan goşgular.

– Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976. 100 s.).

Türkmenler baglasa bir ýere bili,

Gurudar Gulzумы, derýaýy-Nili,

*Teke, ýomut, gökleň, ýazyr, alili –
Bir döwlete gulluk etsek başimiz
(Şol ýerde, 207 s.).*

*Bir-birini çapmak ermes ärlikden,
Bu iş şeytanydyr, belki, körlükden;
Agzalalyk aýrar ili dirlikden,
Mundag döwlet dönüp, duşmana gelgeý
(Şol ýerde, 213 s.).*

Magtymguly milletiň jebisleşmeginiň jarçysy bolup, bitewüligiň ýenilmez güýçdügini, agzybirliгиň bagtyýar ýaşamak üçin esasy şertleriň biridigini öz döredijiliginde wasp eden danadyr. Beýik Pyragynyň parasatly pähimleriniň milli güýjüniň, milli ruhunyň, öwüt-ündewleriniň uzak-uzak ýyllar aşyp, bu günlerimize gelip ýetendigine buýsanýarys.

Şahyr ynsanperwer garaýyşlary öňe sürüpdir, agzybirliгиň mizemezligini, bir agza garamaklygyň, bir hanyň ýa-da serdaryň töwereginde jemlenip, özbaşdak döwlet döretmekligiň zerurdygyny, agzalalygyň pajygaly ýagdaýa getirýänligini halka düşündirmek üçin jan edipdir. Meşhur “Nogsana gelgeý” goşgusynda şahyr biri-biriňi çapmaklygyň ärlük dældigini, bu işiň şeytany we körlükdigini, agzalalygyň betbagtçylyga eltýändigini nygtaýar.

Magtymguly atamyz özygtyýarly türkmen döwletini, agzybirliги, jebisliги arzuw eden hakyky watançydyr, ol berkarar döwletiň teşnesi we waspçysy. Şol bir wagtyň özünde, akylдар özbaşdak, berkarar döwletli bolmagyň bagtyýar ýaşamak üçin ýeterlik dældigini, ol döwleti akylly-başly dolandyryp bilýän mert, merdana, gujur-gaýratly, pälwan hanynyň, ýagny ýolbaşçysynyň hem gerekdigini ençeme gezek nygtaýar (“*Är men” diýen her näweçden är olmaz // Gaýraty, namysy, ary gerekdir (Şol ýerde, 387 s.). Ulug iller dagar, çaşar // Mert ärdän hany bolmasa (Şol ýerde, 385 s.). Pyragy, sözlär derdini // Tilkiler atmyş gurduny // Söýüpdür türkmen ýurduny // Eýe bolgan bir han istär (Şol ýerde, 225 s.).*

Magtymgulyň arzuw-islegleri Garaşsyzlyk eýýamymyzda, Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hasyl boldy. Türkmen halkynyň Milli Lideri, Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň Başlygy Gahryman Arkadagymyzyň ençeme gezek nygtaýyşy ýaly, Garaşsyzlyga guwanmak bagtdyr. Sebäbi Garaşsyzlyk millete erkana ýaşamaga, gözəl tebigatyna we tebigy baýlyklaryna, ata-babalarynyň ruhy we gany siňen mukaddes

topragyna, özboluşly ruhy dünýäsine, milli gymmatlyklaryna eýe bolmaga, özüniň ähli maddy we ruhy mümkinçiligini, ilkinji nobatda, öz bähbitleri üçin peýdalanmaga, öz islegine laýyklykda dost, goňşy tutunmaga, halkara gatnaşyklaryna aýratyn bir döwlet bolup gatnaşmaga, dünýädäki bar bolan döwlet bähbitli amatlyklardan peýdalanmaga mümkinçilik berýär.

Garaşsyzlyk milletiň mümkinçiliklerini artdyrýar, onuň galkynmagyna ýol açýar, itergi berýär. Häzirki döwürde Türkmenistan döwletimiz, tutuş türkmen halkymyz taryhy pursatlary başdan geçirýär. Türkmenistanyň ençeme gezek BMG-niň Baş Assambleýasynyň wise-başlyklygyna, dürli komissiýalarynyň we Geňeşleriniň düzümine saýlanmagy, Aşgabatda BMG-niň Merkezi Aziýa üçin Öňüni alyş diplomatiýasy boýunça sebit merkeziniň açylmagy, birnäçe sebit hemde halkara taslamalarynyň durmuşa geçirilmegi, dünýä döwletleri bilen diplomatik, söwda-ykdysady gatnaşyklaryň ýola goýulmagy Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň ýurt, sebit we dünýä bähbitli edýän işleriniň, taýsyz tagallalarynyň miweleridir. Magtymguly Pyragynyň Garaşsyzlyk, berkararlyk we milli bitewülik barada eden arzuwlarynyň biziň günlerimizde hasyl bolandygynyň ajaýyp subutnamalarydyr.

2024-nji ýylyň ýurdumyzda “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” ýyly diýlip yglan edilmeginiň ýaşlary terbiýelemekde uly ähmiýetiniň bardygyny aýratyn belläsimiz gelýär.

2022-nji ýylyň 11-nji fewralynda paýtagtymyzda ýokary derejede geçirilen Türkmenistanyň Milli Geňeşiniň Halk Maslahatynyň nobatdan daşary mejlisinde Türkmenistanyň Milli Lideri, Halk Maslahatynyň Başlygy Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedow ýaşlarymyz barada şeýle diýdi: “Biz diňe bir geljegimizi däl, eýsem, şu günümüzizi hem ýaşlar bilen baglanyşdyrýarys. Her bir döwletiň beýikligi onuň yetiştirip, öňe çykaryp bilen nesilleri bilen kesgitlenýär. Şu günki günde döwrebap ylymly, bilimli, giň dünýägarayyşly, watansöýüji ýaşlarymyz ähli ugurda ýüki öz üstüne alýar.

Ýaşlar döwletimiziň şu günü we geljigidir.

Ýaşlar biziň başyny başlan işlerimizi mynasyp dowam etdirijilerdir” (Türkmenistan. – 2022. – 12 fewr. 5 s.).

MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ DÖWLET-HUKUK GARAÝYŞLARY

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe nusgawy şahyrlarymyzyň, şolar bilen birlikde, Magtymguly Pyragynyň dünýä edebiyatynyň altyn hazynasyna giren baý hem-de gymmatly edebi mirasyny, dünýewi garaýyşlaryny, döwlet-hukuk taglymatlaryny öwrenmek boýunça giň gerimli işler alnyp barylýar. Magtymguly Pyragynyň döwlet-hukuk, ynsanperwer garaýyşlary häzirkä döwürde dünýä halklarynyň umumadamzat ruhy gymmatlyklaryny özünde jemleýän şygryýetiň, sözüň güýji arkaly baglanyşdyrmak mümkinçiligine eýedir.

Magtymguly Pyragynyň dünýä edebiyatynyň altyn hazynasyna giren baý edebi mirasyny, dünýewi garaýyşlaryny, şygrylarynyň pelsepe äheňini, XVII – XVIII asyrlarda türkmen durmuşyna ýetiren uly täsirini ylmy esasyda öwrenmek, onuň döredijiliginiň türkmen, şol sanda, tutuş Gündogaryň ylmy-medeni durmuşy bilen aýrylmaz baglanyşygyny döwrebap sanly tehnologiýalaryň üsti bilen açyp görkezmek, şahyranä dünýäsine halkara ylmy-edebi jemgyýetçiligiň ünsüni çekmek hem-de beýik akyldaryň doglan gününüň 300 ýyllygyny halkara derejesinde mynasyp bellemek maksady bilen, Türkmenistanyň Prezidenti 2021-nji ýylyň 12-nji fewralynda Karara gol çekdi. Resminama laýyklykda, 2024-nji ýylda Gündogaryň beýik akyldary we nusgawy şahyry Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygy ýokary derejede guramaçylykly beleniler (Türkmenistan. – 2021. – 13 fewr.).

Türkmen nusgawy şahyrynyň şanly senesi mynasybetli birnäçe çäreleri amala aşyrmak meýilleşdirilýär. Hususan-da, Magtymguly Pyragynyň adamzadyň altyn genji-hazynasyna öwürülen baý edebi mirasyny çuňňur öwrenmek we dünýäde giňden wagyz etmek maksady bilen, XVIII asyryň meşhur akyldar şahyrynyň ömrüne we döredijiligine bagyşlanylan ýörite internet portalyny döretmek maksat edinilýär. Ýeri gelende aýtsak, Magtymguly Pyragynyň şygrylar ýygındysy dünýäniň köp dillerine, şol sanda,

Aşyrgeldi Jumaýew, raýat hukugy kafedrasynyň dosenti, hukuk ylmylarynyň kandidaty.

türk, rus, iňlis, azerbaýjan, arap, ermeni, belarus, gazak, özbek, täjik, gruzin, ukrain, hytaý, ýapon, rumyn we beýleki dillere terjime edildi. Şeýle hem sanly tehnologiýalaryň üsti bilen şahyra degişli ähli maglumatlary özünde jemleýän “Magtymguly Pyragy ensiklopediýasyny” döretmek, sanly we neşir görnüşindäki “Magtymguly Pyragy diwanyny” taýýarlamak, türkmen şahyrynyň şygrylaryny dünýäniň dürli dillerine terjime etmek hem-de olaryň tanyşdyrylyş dabaralaryny, kitap sergilerini, döredijilik duşuşyklaryny geçirmek, ylmy-barlag işlerini taýýarlamak meýilleşdirildi.

2022-nji ýylyň tylla güzi hem asuda, abadan türkmen Diýaryna, galyberse-de, tutuş türki dünýä goşa hoş habary buşlady. Olaryň ikisem Türki medeniýetiniň halkara guramasynyň (TÜRKSÖY) hemişelik geňeşiniň ýerleşýän ýeri bolan Türkiýe Respublikasynyň Bursa şäherinden gelip gowuşdy. Guramanyň 2022-nji ýylyň noýabrynda geçen mejlisinde oňa gatnaşyjylar türkmen halkynyň akyldar şahyry Magtymguly Pyragynyň 300 ýyllygy mynasybetli 2024-nji ýyly “Türki dünýäniň beýik şahyry we akyldary Magtymguly Pyragy ýyly”, Türkmenistanyň gadymy Änew şäherini bolsa 2024-nji ýylda “Türki dünýäniň medeni paýtagty” diýip yglan etmek hakynda türkmen tarapyňyň öňe süren başlangyçlaryny biragyzdan goldadylar. Bu çözümler, elbetde, Gahryman Arkadagymyzyň hem-de Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň taýsyz tagallalary netijesinde kabul edildi.

Häzirkä wagtda paýtagtymyzyň günorta künjeginde Magtymguly Pyragynyň medeni-seýilgäh toplumunyň gurluşygy tamamlajy tapgyrlarda alnyp barylýar. Bu toplumyň gurluşygy bilen tanyşlygynda Gahryman Arkadagymyz şeýle diýdi: “Bu ýerde tebigy we şäher gurşawynyň sazlaşykly utgaşmagynyň, ýaşyl zolaklaryň döredilmeginiň wajypdygyna ünsi çekip, bu işleriň paýtagtymyzyň ekologiýa abadançylygyny üpjün etmegiň möhüm ýagdaýy bolup durýandygyny belledi hem-de bu täsin künjegi abadanlaşdyrmak, bagy-bossanlyga öwürmek meselelerini hemişe üns merkezinde saklamagy tabşyrdy” (Türkmenistan. – 2023. – 18 awg. 2 s.).

Türkmen halkynyň Milli Lideri Gurbanguly Berdimuhamedow 2023-nji ýylyň 17-nji awgustynda Magtymguly Pyragynyň medeni-seýilgäh toplumyna baranynda we şol ýerde özüniň “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” atly ajaýyp goşgusyňy egindeşlerine okap bereninde, türkmen halkynyň akyl-dar şahyry Magtymguly Pyragynyň indi üç ýüz ýyla golaý wagt bäri öz ady hem-de gaýtalanmaýan çeper döredijiligi bilen türkmeni şöhratlandyryp gelýändigini belledi. Şahyryň mertebesi, onuň türkmeniň taryhyndaky, jemgyýetçilik-syýasy, medeni-edebi durmuşyndaky orny müdimidir. Magtymguly türkmeniň kalbyna in beýik ynanç, aňyna bolsa durmuşyň ýagsysyny-ýamanyňy hatasyz seljerýän mähek daşy, göreçlerine öçmejek nur bolup çäýylandygyny nygtady.

2023-nji ýylyň 10 – 24-nji maýynda Fransiýanyň paýtagty Parižde geçirilen BMG-niň Bilim, ylym we medeniýet meseleleri boýunça guramasynyň ýerine ýetiriji geňeşiniň 216-njy mejlisinde Magtymguly Pyragynyň golýazmalar toplumynyň ÝUNESKO-nyň “Dünyäniň hakydasy” maksatnamasynyň Halkara sanawyna girizilmegi hem-de bu halkara ykranamany tassyklaýan degişli şahadatnamalaryň dabaraly ýagdaýda gowşurylmagy, şeýle hem şu guramanyň Parižde ýerleşýän ştab-kwartirasynda geçirilen Baş maslahatynyň 42-nji mejlisiniň dowamynda 2024 – 2025-nji ýyllarda ÝUNESKO bilen bilelikde belenilip geçiljek şanly çäreleri tassyklamak boýunça Kararname kabul edilip, onda döwlet Baştutanymyzyň goldawy bilen Türkmenistan tarapyndan teklip edilen Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygynyň hem belenilmegi beýik akyl-dar şahyryň ýene-de bir gezek halkara derejesinde mertebelenmegidir.

Türkmen halkynyň Milli Lideri, Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň Başlygy Gurbanguly Berdimuhamedow 2023-nji ýylyň 1-nji sentýabrynda Arkadag şäheriniň Ruhyýet köşgünde geçen umumy sapakdaky çykyşynda şeýle belledi: “Nusgawy şahyrlarymyz Magtymguly Pyragynyň, Andalybyň, Magrupynyň, Mollanepesiniň, Keminäniň, Zeliliniň, Seýdiniň, Şeýdaýynyň döredijiliginiň türkmen halky we tutuş adamzat üçin belli bahasy ýokdur. Akyl-dar şahyrymyz Magtymguly Pyragy:

*Jeyhun bile Bahry-Hazar arasy,
Çöl üstünden öser ýeli türkmeniň;*

*Gül gunçasý, gara gözüm garasy,
Gara dagdan iner sili türkmeniň*

(*Magtymguly*. Saýlanan goşgular.

– Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976. 12 s.)

diýip, ata Watana, mähriban halka bolan buýsanjyny şahyrana setirleriň üsti bilen çeper beýan edipdir.

Magtymguly Pyragynyň goşgularynyň içinden onuň döwlet-hukuk garaýyşlary eriş-argaç bolup geçýär. Şahyr ýaşan döwründe türkmen taýpalaryny bir ýere jemläp, olary agzybirlişe, jebislişe, Watana wepalylyga, daşky duşmanlara berk gaýtawul bermäge çagyryar. Gahryman Arkadagymyz bu barada şeýle belleyär: “Şahyryň goşgy setirlerinde watançylyk, ynsanperwerlik, il-halkyna wepalylyk, belent adamkärçilik ýaly pelsepewi garaýyşlaryň beýan edilmegi Magtymgulynyň döredijilik äleminiň sygrynyň giňdigini açyp görkezýär. Bu dürdäne setirler häzirk wagtda halkymyzyň döp-dessurlarynda öz beýanyňy tapmak bilen, ýol-ýörelgämize öwürülen mizemez gymmatlyklardyr. Beýik şahsyýetiň umman ýaly giň sygryýet dünýäsi ýazyjy-şahyrlarymyzyň, bagy-sazandalarymyzyň ylham çeşmesine öwürüldi” (Türkmenistan. – 2023. – 18 awg. 2 s.).

Magtymguly Pyragynyň milli döwlet gurmak baradaky gymmatly pikirleri onuň öz döwrüniň ýüze çykaran zerurlygydyr. Milli döwlet hakyndaky garaýyşlary Magtymgulynyň akyl-paýhasynyň öndümlü miwesidir. Milli döwlet halkymyzyň millet hökmündäki aýratynlyklaryny, ýaşayyş düzgünlerini, adatlaryny, umuman, türkmen umumylygynyň ruhy barlygyny, dünýä gatnaşygyny we akyl ýetirijiligini ulgamlaşdyryp, milli ýaşayyş ýoluny saýlap almalydyr.

Döwlet – jemgyýetçilik ösüşiniň önümi. Adamzat jemgyýetiniň kämilleşmeginiň kesgitli başlançagynda ykdysady, durmuş, ahlak, psihologik we beýleki kanunalaýyklyklaryň netijesinde dörap, döwlet onuň esasy dolandyryjy ulgamy bolup durýar.

Hukuk döwleti diňe bir maksat bolman, eýsem, jemgyýetimiziň önünde durýan ähli maksatlara ýetmegiň guraly, ilkinji nobatda, hojalygy ýöretmegiň bazar ýörelgelerine esaslanýan ykdysady özgertmeleri durmuşa geçirmegiň

serişdesidir. Hukuk döwleti baş wezipäni berjaý etmegi, ýagny jemgyýeti binýatlaýyn ylmy esasy dolandyrmagy aňladýar.

Kanunylyk ähli döwlet edaralary, jemgyýetçilik guramalary, wezipeli adamlar we ähli raýatlar tarapyndan kanunçylygyň gýşarnyksyz berjaý edilmegini alamatlandyrýar. Hukugyň rüstemligi, onuň hökmany ýerine ýetirilmegi we oňa hormat goýulmagy güýçli depginler bilen ösýän döwletiň häsiýetli aýratynlygydyr. Şu jähetden, Türkmenistan umumy ykrar edilen halkara kadalaryny goldanyp, ilkinji nobatda, milli kanunçylygyny kämilleşdirdi, kanunyň hökmürowanlygyny gazandy.

Şundan gelip çykýan netije, hukugyň rüstemligi adamlaryň azatlygynyň in ýokary aňlatmasy. Şunda diňe kanunyň çykyş etmelidigini, onda hukugyň ýörelgelerini özünde jemlemelidigini, adamlaryň jemgyýetiň ösüşine oňyn täsir edýän gylyk-häsiýetlerini, sagdyn durmuş garaýyşlaryny we ýaşayşynyň, azatlygynyň, raýatlyk hukugynyň goraglylygynyň üpjün edilmelidigini aňladýar. Hukugyň rüstemligi, ony berjaý etmek jemgyýetiň sagdynlygyna gönükdirilen terbiýeçilik işleriniň netijeliligine-de baglydyr.

Magtymguly Pyragynyň goşgularynda halal zähmet çekmek, gep-gybatdan daşda durmak, elmydama toba edip ýörmek, bir söz bilen aýdanymyzda, kada-kanunlara kaýyl bolmak nesihatyny görmek bolýar. Şahyryň “Galmagaly neýlerem” goşgusynda şeýle setirler bar:

*Her zaman, Magtymguly, halk içre gezme lap edip,
Sakla gybatdan tiliň, ugrunda gez ynsap edip
(Magtymguly. Saýlanan goşgular.*

– Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976. 50 s.)

Şu setirlerden görnüşi ýaly, akyldar şahyr menmenligi, ynsapsyzlygy, wyždansyzlygy, ogrulygy tankytlapdyr we olardan daşda durmagy ündäpdir.

Magtymgulynyň “Para-paradyr” goşgusynda:

*Tohum sal, orar sen, geldiň bu jaya,
Ömrüňni geçirme beýhuda, zaýa*

(*Şol ýerde*, 53 s.)

diýen setirleri zähmet çekmegi, bellibir iş bilen meşgul bolmagy, bikär gezip, ömrüni zaýa geçirmezligi ündeýär.

Ak ýürekden zähmet çekmek, onuň rähnetini görmek şahyryň esasy durmuş ýörelgeleriniň biri bolupdyr. Akyldar şahyryň “Bu işi” goşgusynda

käbir adamlarda duş gelýän betnebislik, her hili ýol bilen baýajak bolýan, nebsine haý diýip bilmeýän kişilere öwüt-ünew berilýär. Şahyryň:

*Bir ýolda günä bar, bir ýolda – sogap,
Arasatda senden sorarlar jogap,
Halala hasap bar, harama – azap,
Şeki ýokdur, ýada salgyn bu işi*

(*Şol ýerde*, 87 s.)

ýaly setirleri şol döwrüň kada-kanunlaryna boýun bolmagy, günäli işi, sogaply işi seljermegi, halal zähmet çekmegi, haramlygyň ahyry soragynyň boljakdygy anyk aýdylýar. Şu goşgynyň soňky setirleri has-da üns berilmegini talap edýär.

*Hor galmasyn puştdan-puşdum,
Berkarar döwlet islärin*

(*Şol ýerde*, 100 s.)

Bu goşgynyň in soňky “Berkarar döwlet islärin” diýen setiri Magtymguly Pyragynyň türkmen halkynyň berkarar döwletde, bagtyýar döwürde ýaşamagyny arzuw edenligidir.

Akyldar şahyrymyzyň kalbyndan çykan arzuwlarynyň şu günki günde Gahryman Arkadagymyzyň, Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň baştutanlygynda durmuşa geçirilendigini görmek, duýmak, şu ajaýyp zamanada ýaşamak, zähmet çekmek, okamak, ylym-bilim almak, elbetde, bagtyýarlygyň aýdyň subutnamasydyr.

Häzirki döwürde ýurdumyzda kanunçylygy kämilleşdirmäge, hukuk kadalaryny döwrüň talabyna laýyk getirmäge, kada-namalarymyzy halkara hukuk kadalary bilen utgaşdyrmagy üpjün etmäge üns berilýär. Şonuň bilen birlikde, täze halkara hukuk resminamalaryna goşulyşmak boýunça netijeli işler alnyp barylýar. Türkmenistanda hukuk-döredijilik hem-de hukuk-ulanyş işiniň esasy ugry kanunçylygy we hukuk tertibini pugtalandyrmak üçin kanunçylyk binýadyny kämilleşdirmekdir, demokratiýany ösdürmekdir.

Türkmen halkynyň akyldar şahyry, Magtymguly Pyragynyň berkarar döwlet baradaky arzuwlarynyň Gahryman Arkadagymyzyň, Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň taýsyz tagallalarynyň netijesinde amala aşandygyny görmek, bu ajaýyp döwürde ýaşamak, zähmet çekmek, okamak adamzat bagtynyň aýdyň şöhlenenmegidir.

PYRAGYNYŇ BAÝ EDEBI MIRASY – BAGTYÝAR GELJEGIŇ ŞUGLASY

Saýat Goçumowa, konstitusiýa hukugy kafedrasynyň uly mugallymy, Laçyn Ataýewa, işgärler bölüminiň hünürmeni.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallasy bilen, baý edebi mirasymyzyň düýpli we hemmetaraplaýyn öwrenilişi barha giň gerime eýe bolýar. Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň akyldar şahyr Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygyny halkara derejesinde uludan belläp geçmek hakynda aýdanlary, öňe süren ýörelgeleri halkymyzyň paýhasynyň özenini düzýän şahyryň döredijiliginiň, ylmy garaýyşlarynyň, döwletlilik hakyndaky pikirleriniň mundan beýläk-de giňden öwrenilmegine uly itergi berdi.

Gündogaryň beýik akyldary Magtymguly Pyragynyň eserleri häzirki günlerde-de öz täsirini ýitirmän gelyär. Ol halkyň kalbyna iň beýik ynanç, aňyna bolsa durmuşyň ýagşysyny-ýamanyny hatasyz seljeryän mähek daşy, göreçlerine öçmejek nur bolup çäýyldi. Şahyryň edebi mirasy Beýik Ýaradana, Watana, ynsana, tebigata, adamzat durmuşyna belent söýginiň aýdymy bolup, ýürekleriň töründen orun tapdy.

Türkmen halkynyň milli guwanjy Magtymguly Pyragynyň umumadamzat bähbitlerini goldaýan pikirleri ýugrulan eserleri dünýä yüzünde hem uly ähmiýete eýedir. Şahyryň halkyň ykbaly bilen ebedi bagly bolan çeper mirasy wagtyň synagyndan geçdi. Bizň şu günki günlerimizde hem Magtymgulynyň eserlerinde watançylyk, ahlak päkligi, söýgi, mertlik, gahrymanlyk, agzybirlik, myhmanparazlyk, zähmetsöýerlik, salyhatlylyk we edeplilik ýaly meseleler barada aýdan pikirleri akyl-paýhasa ýiti täsir edýär, inçe duýga ýugrulan setirleri tämiz owaz bolup ýaňlanýar, täze şöhle bilen şugla saçýar. Ol eserler türk, özbek, rus, gazak, gyrgyz, azerbaýjan, täjik, tatar we başga halklaryň arasynda-da söýlüp okalýar. Onuň döredijiligi dünýä halklarynda uly hormata eýedir.

Häzirki wagtda Magtymgulynyň bagtly we abadan halk baradaky arzuwlary hasyl boldy. Garaşsyz, Bitarap Türkmenistan dünýä kartasynda parahatçylygyň we durmuklylygyň ýurdy. Bu gün halkymyz Türkmenistanyň Konstitusiýasynda kesgitlenen mizemez hukuklaryna daýanmak

bilen, Magtymguly Pyragynyň agzybir, parahat ýaşamak, bir supranyň başyna jemlenmek baradaky ündewlerine ygrarlydygyny subut edýär. Akyldar şahyryň döredijiligi tutuş adamzat üçin terbiýe mekdebi bolup hyzmat edýär. Şonuň ýalyda, şahyryň ynsap, päklik, erkinlik, adalatlylyk, watansöýüjilik, agzybirlik hakyndaky garaýyşlary Esasy Kanunymyzda şöhlelenýär. Garaşsyzlygyň teňnesi, Galkynyşyň we milli bitewüligiň jarçysy Pyragy berkarar döwleti we bagtyýar durmuşy arzuw edipdir.

Türkmenistanyň Konstitusiýasy türkmen jemgyýetiniň agzybirliğini, bitewüligini, jebisligini aýdyň görkezýän syýasy namadyr. Garaşsyz Türkmenistan döwletimiziň Esasy Kanuny iň gowy milli däpleri hem-de dünýäniň demokratik tejribesini özüne sazlaşykly birleşdirýän döwlet gurluşynyň esasy ýörelgelerini özüde jemledi.

Türkmenistanyň Konstitusiýasy türkmen halkynyň mizemez milli gymmatlyklaryny nazara alyp, ykbalyny özbaşdak çözmegine mümkinçilik berdi. Milli Liderimiziň pähim-paýhasa ýugrulan parasatly syýasatynyň özenini emele getirýän “Döwlet adam üçindir!” diýen belent adamkärçilikli şygary häzirki döwürde durmuşa geçirilýän ähli özgertmeleriň, şol sanda, döwletlilik kämilleşdirmegiň, hukuk ulgamyny ösdürmegiň özenini düzýär. Munuň şeýledigini bolsa döwlet gurluşynyň milli däplerini we dünýäniň öndebaryjy gazananlaryny sazlaşdyryp, ynsanperwerlik, adam hukuklaryna hormat goýmak ýaly umumadamzat gymmatlyklaryny özüne siňdiren Konstitusiýamyzyň kadalarynda görmek bolýar.

Esasy Kanunymyzyň: “Türkmenistan demokratik, hukuk we dünýewi döwlet bolup, onda döwlet dolandyryşy prezident respublikasy görnüşinde amala aşyrylýar” (Türkmenistanyň Konstitusiýasy. – Aşgabat: TDNG, 2023. 12 s.) diýen hukuk kadasy halkymyzyň milli özboluşlylygyna we umumy ykrar edilen halkara ýörelgelerine laýyk gelyän döwlet syýasy-hukuk gurluşyny saýlap alandygyny aňladýar. Konstitusiýamyz adamyň we raýatyň hukuklaryny hem-de azatlyklaryny, hemmeleriň kanunyň önünde deňligini kepillendirmek bilen

birlikde, Türkmenistanda döwlet häkimiýetiniň ýeke-täk çeşmesi hökmünde halkyň çykyş edýändigini ykrar edýär (*Şol ýerde*, 21 s.).

Täze taryhy eýýamda hormatly Prezidentimiziň parasatly baştutanlygynda kabul edilýän kadakanunlar türkmen halkynyň milli ruhuna, döp-dessurlaryna we dünýäniň ösen tejribesine laýyk getirilýär. Türkmen halkynyň milli ruhuny açyp görkezmekde akyldar şahyrymyz, söz ussady, şygryýet äleminiň ägirdi Magtymguly Pyragy özüniň watansöýüjiligi, agzybirlige,

Akyldaryň:

*Gurdugym aslynda, bilgil, bu zeminiň myhydyr,
Erer ol erkin mydam, budur türkmen binasy*
(*Şol ýerde*, 254 s.)

diýen garaýşy Türkmenistanyň Konstitusiyasynda öz beýanyny tapýar.

Dünýä we adamzat ýaşayşynyň ähli ugurlary barada seslenmegi başaran akyldarymyzyň eserleriniň dünýä edebiyatyna degişli ýazyjy-şahyrlaryň eserleri bilen bir hatarda öwrenilmeği guwanarlykly ýagdaýdyr. Arkadag Serdarly bagtyýar

mertli-ge çagyryşy, gaýduwsyzlygy bilen tapawutlanýar. Pyragynyň türkmeniň milli ruhuny açyp görkezýän kämil şygrylarynyň owazy şu günki gün Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistan döwletimizde kabul edilýän her bir kanunçylyk namalarynda eşidilýär.

*Bende, sen bet işe batyrlyk etme,
Alyňda goýarlar ol gün bu işi.
Nebse uýma, şeytan raýyna gitme,
Hyjalata goýar: bilgil, bu işi*
(*Magtymguly. Saýlanan goşgular.*
– Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976. 87 s.).

meşhur ýaşlar ýylynda şahsyýetlerimiziň bitiren beýik hyzmatlaryny halkara derejesinde dabalandyrmak babatda alnyp barylýan işleriň çäginde Türki medeniýetiň halkara guramasy (TÜRKSÖÝ) tarapyndan 2024-nji ýylyň “Türki dünýäniň beýik şahyry we akyldary Magtymguly Pyragy ýyly” diýlip yglan edilmegi, şeýle hem Magtymguly Pyragynyň golyazmalar toplumynyň ÝUNESKO-nyň “Dünýäniň hakydasy” maksatnamasynyň Halkara sanawyna girizilmegi halkymyza buýsanç döretdi, ussat şahyryň döredijiliginiň dünýä giňişligindäki ähmiýetiniň hem-de ornunyň ykrar edilmesiniň aýdyň subutnamasyna öwrüldi.

Şahyryň döredijiligi münýylyklar bilen ölçenilýän edebi mirasymyzyň kanunalaýyk dowamydyr, häzirki eýýamyň ruhy ýokary göterilişiniň güýç-kuwatydyr. Şahyryň eserleri halk pikiriniň jarçysy, akyl dürüniň egsilmez hazynasy, dünýä edebiyatynyň şamçyragydyr. “Dile gelen sözleri köňül nagşy edip, taraşlap şagladan” şahyryň eserlerini okanyňda, durmuş, dünýä, jemgyýet bilen bagly meseleleriň ählisine jogap tapyp bilýärsiň. Halkynyň parahat ýaşamagyny, ylymy-bilimli, medeniýetli bolmagyny arzuwlan şahyrymyzyň pähim-parasatdan hem-de dünýewi duýgularдан doly sygyrlary nesillerine miras galdy, bütin adamzadyň durmuşy we ruhy zerurlyklaryna ýol-ýörelge boldy.

Şahyryň eserlerini näçe çuň ylmy esasyda öwrensek, milliligini näderejede giňişleýin açyp, dünýä ýaýyp bilsek, bu ugurdaky ýüze çykýan sowallaryň çözgütlerini tapyp bileris. Şonuň üçin baý edebi we medeni mirasymyza guwanyp, paýhasa ýugrulan eserleri bilen dünýä gymmatlyklaryna saldamly goşant goşan Magtymguly Pyragynyň ruhuna tagzym edýäris.

Akyldar şahyryň eserleri biziň şu günki täze taryhy zamanamyzda hormatly Prezidentimiziň parasatly ýolbaşçylygynda gurýan we gurjak bagtly ertirimizde hem ruhy ýörelge, ynsap päkligi, erkinlik, adalatlylyk ýaly gymmatlyklaryň nusgasy bolup hyzmat edýär we geljekde-de hyzmat eder.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiz nesillerimiziň hemmetaraplaýyn sazlaşykly ösüşini gazanmak ugrundan uly tagallalary edýär. Ähli babatda bize görelde mekdebi bolup durýan ýurt Baştutanymyz her bir hünäri özi ýerine ýetirip ýa-da ol hakda gymmatly maglumatlary özüde jemleýän ajaýyp kitaplary ýazyp, nesillerimiziň hemmetaraplaýyn kämil bolmagyna itergi berýär. Şu ýerde Magtymguly Pyragynyň: “*Berkarar döwlet islärin*” (Şol ýerde, 100 s.) diýen arzuwларыnyň hasyl bolandygyny bel-lemelidiris.

Asman bilen Zemin arasyndaky beýiklikde dikeldilen Pyragynyň heýkeli uzakdan görünýär, ony synlap, şahyryň arzuw eden erkinlik zamanasynyň gurşawyna düşýäris. Bu görnüş kalbyňa buýsanç bolup dolýar. Bu bolsa şahyryň döredijiliginde öňe süren arzuwларыnyň hakykat ýüzünde kemal bolandygyna şaýatlyk edýär.

Magtymguly Pyragynyň sygyrlarynda jemgyýetiň binýadyny berk saklamaga, ynsan gatnaşyklarynyň islendik ýüze çykyşynda oýlanyşykly pikir ýöretmäge hem-de degerli netije çykarmaga ukyply, kämil gahrymanyň keşbi göz önünde janlanýar. Ony şahyr “mert ýigit, goç ýigit” ýaly çeper aňlatmalar bilen orta çykarýar.

Halkymyzyň ýaşayş-durmuş medeniýetiniň ähli meselesinde Pyragynyň döreden nusgalyk gahrymany ilkinji bolup öňe çykýar. Ol özüniň işjeň hereketleri, edep-ekramy, ynsanperwer häsiýetleri bilen, ata-baba ýörelgelerinde maksatly işleri guraýjy bolup, töwerege düýpli täsirini ýetirýär.

Halkymyzyň beýik akylдары hem-de söz usady Magtymguly Pyragy çuň manyly eserleri bilen diňe bir türkmen edebiyatynda däl, eýsem, tutuş Gündogar edebiyatynda hem nusgalyk yz goýdy. Magtymguly Pyragynyň ajaýyp sygyrlary her bir ynsany ata Watanyňy söymäge, halka wepaly gulluk etmäge, oňat gylyk-häsiýetli bolmaga çagyryýar.

Şahyr özüniň ynsanperwerlige ýugrulan sygyrlarynda ýamany ýazgaryp, ýagşyny wasp edýär. Şahyr öz döredijiliginde ýaş nesli terbiýelemekde, edep-ekram öwretmekde uly ähmiýete eýe bolan gymmatly pikirleri öňe sürüýär. Magtymguly:

*Akyl olsaň, ýagşylara hemdem bol,
Akmak özün nadan bile ýar eýlär*

(*Şol ýerde*, 348 s.)

diýen setirleriň üsti bilen ýaramaz endiklerden, şeýle häsiýetli adamlardan daşda bolup, ýagşy, il-günüňe haýyrly işleri amal etmegi ündäpdir. Magtymguly: “Asla adamzada aýy söz urma” diýip, süýji sözli bolmagy, birek-birege hemaýat etmegi, hoşniýetli gatnaşykda bolmagy, ulyny sylamagy, kiçini ynjytmazlygy wesýet edipdir. Magtymguly halky, her bir türkmen ýigidini watançylyk ruhunda terbiýelemäge çalşypdyr.

Magtymguly Pyragynyň döredijiligi, filosofik we ruhy-ahlak garaýyşlary ösüp gelýän ýaş nesli merdana halkymyzyň şöhratly taryhyna, milli gymmatlyklaryna, medeni mirasyna, gadymy ýörelgelerine hormat goýmak, päk ahlaklylyk, zähmetsöýerlik, edermenlik we mertlik ruhunda terbiýelemekde örän ähmiýetlidir.

MAGTYMGULY PYRAGY – GÜNDOGARYŇ PARLAK ÝYLDYZY

Romanguly Mustagow, daşary ýurt edebiyaty kafedrasynyň müdiri, filologiýa ylmlarynyň kandidaty.

Gahryman Arkadagmyzyň: “Ajaýyp şygrylary bilen ynsan kalbyny ýagşylyk nuruna bezän türkmeniň akylдар ogly Magtymguly Pyragynyň mertebesi türkmen halky üçin iň belentde goýulýan mukaddeslikleriň biridir” [1, 107 s.] diýen sözleri beýik şahyryň döredijiliginiň ähmiýetini, onuň many-mazmunyny aýdyň açyp görkezýär.

Magtymguly Pyragynyň baý döredijiligi diňe bir XVIII asyr türkmen durmuşynyň estetik, ahlak, jemgyýet temalaryny, meselelerini açyp görkezmän, eýsem, dünýä edebiyatynyň umumadamzat ruhy ýörelgeleri we ideýalary bilen sazlaşyp gidýändigini üçin hem gymmatlydyr. Bar bolan maglumatlara görä, Magtymguly Gürgen derýasynyň boýunda ýerleşen Hajygowşan diýen ýerde 1724-nji ýylda doglupdyr. Hajygowşan Küm methowzuň gündogarynda, Giňjaý diýilýän ýeriň golaýynda ýerleşýär. Magtymguly gökleňleriň gerkez taýpasynyň gşyklar tiresinden bolupdyr [7, 24 s.]. Şahyryň ýaşlyk, yetginjeklik ýyllary Etrek, Gürgen sebitlerinde, Soňudagy diýen ýerde geçýär. Ol “Äleme belgilidir” atly goşgusynda özi barada şeýle maglumat berýär:

*Bilmeyen soranlara aýdyň bu garyp adymyz:
Asly – gerkez, ýurdy – Etrek, ady – Magtymguludyr*
[5, 104 s.]

Magtymgulynyň kakasy Döwletmämet Azady (1695 – 1760) Hywa medreseleriniň birinde okap, öz döwrüniň ylmly-bilimli adamy bolupdyr. Döwletmämet bir gije ýatyrka, Muhammet pygamber düýşüne girip, oňa: “Sen dowzah odundan azat!” diýipdir. Şu sebäpli Döwletmämede “Azady” diýen lakam galýar. Soňra şahyr ony edebi lakam, tahallus hökmünde ulanyypdyr. Bu maglumaty:

*Resulalla goýmuş adyn Azady,
Atam Döwletmämet molla haky üçin* [6, 40 s.]
diýen setirler tassyklaýar.

Magtymguly başlangyç bilim-terbiýäni kakasy Döwletmämet Azadydan alýar. Soňra ol Buhara, Hywa medreselerinde okayar. Ömrüniň dowamynda Magtymguly Merkezi Aziýa, Owganystan, Eýran, Kawkaz we beýleki ýurtlara

syýahat edipdir, dürli halklaryň durmuşy, medeniýeti, döp-dessurlary bilen tanyşlygy şahyryň döredijiligini baýlaşdyrypdyr. Onuň eserlerinde köp halklaryň, ýurtlaryň atlary duş gelýär. Ol ähli halklara olaryň milletine, jynsyna, dinine garamazdan, ynsanperwer nukdaýnazardan seredipdir. Şol sebäpli, onuň eserlerinde dünýä edebiyatyna mahsus bolan temalar beýan edilýär we şahyr Gündogaryň iň meşhur şahyrlarynyň birine öwrülýär.

Magtymgulynyň öz döwründe uly meşhurlyga eýe bolandygyna Nurmyrat Saryhanowyň “Kitap” atly hekaýasy güwä geçýär. Şol maglumatlaryň dogrudygyna Aleksandr Hodzko-Boreýkonyň “Specimens of the popular Poetry Persia” (London, 1842) atly kitabyňy okanynda hem göz ýetirmek bolýar. Aleksandr Hodzko – Eýrandaky rus ilçisi, polýak şahyry we gündogarşynasy. Ol 1830-njy ýyllarda Hazar deňziniň kenarynda ýaşayan türkmenleriň arasynda bolanda, bagşylaryň, dessan aýdyjylaryň dilinden Magtymgulynyň terjimehalyny, goşgularyny, Keminäniň, Garajaoglanyň aýdymlaryny, “Görogly” şadessanyny ýazyp alýar we soňra Londonda 1842-nji ýylda inlis dilinde neşir etdirýär.

Magtymguly baradaky rowaýatyň iň gadymy nusgasy polýak alymy Aleksandr Hodzko tarapyndan 1833-nji ýylda demirgazyk Horasanda ýaşayan türkmenleriň dilinden ýazylyp alnypdyr. A.Hodzko şeýle ýazýar: “Ýörişe gidip gelensoň, Magtymguly dynç almak üçin oturanda uka gidipdir. Düýşünde oňa pygamberiň giýewisi Aly bir ajaýyp içgi içiripdir. Magtymguly oýananda, özüni has ýaş duýupdyr hem-de maňa bir bagşynyň aýdyşy ýaly, “onuň ýüregi ýerine gelip, dili ýanyp duran sözleriň we dilewarlygyň çeşmesine dönüpdür. Şeýdip, Magtymguly ilkinji gezek ylham alypdyr” [3, 390-391 s.]

Magtymgulynyň goşgularyny polýak diline terjime eden belli şahyr we ýazyjy Yan Bžehwa: “Firdöwsi, Hafyz, Saady, Nyzamy, Nowaýy ýaly Gündogaryň meşhur şahyrlarynyň atlarynyň arasynda beýik türkmen şahyry Magtymgulynyň ady şöhle saçýar” [4] diýip ýazypdyr.

Şahyryň döredijiligi diňe özünden öňki türkmen edebiýatynyň däl-de, eýsem, oňa golaý bolan Gündogar halklarynyň edebiýatynyň gazanan kämilligini, baý tejribesini özünde jemleýär.

Magtymgulynyň poeziýasynyň Gündogar edebiýaty bilen berk baglanyşygynyň bardygyna baryp geçen asyrdaky şahyryň döredijiligi bilen gyzyklananyň we onuň goşgularyny Yewropada çap eden ilkinji gündogarşynaslaryň biri, wenger alymy hem-de syýahatçysy Arminiý Wamberi (1832 – 1913) hem üns berip: “Magtymgulynyň goşgular ýygyndysy iňňän gyzykly. Onda, bir tarapdan, biz türkmen diliniň arassa nusgasyny görsek, ikinjiden, şu ýygynada girýän goşgularda beýleki Gündogar şahyrlarynyň eserlerinde seýrek duş gelyän zatlar barada jikme-jik aýdylýar” [2, 391 s.] diýip ýazýar.

1944-nji ýylda “Sowet edebiýaty” žurnalynda belli gündogarşynas alym Ý.E.Bertelsiň “Magtymguly çeper döredijilik hakynda” diýen makalasy çap edilýär. Makalada alym Magtymgulynyň şahyrana döredijilige bolan

garayyşlarynyň Jamy, Nowaýy, Rумы we Hafyz ýaly meşhur şahyrlara golaýdygyny ýazýar. Ý.E.Bertels “Türkmen halkynyň edebi geçmişi” atly işinde: “Kim beýik türkmen klassygy Magtymguly bilen ýeterlik derejede tanyş bolsa, ol bu şahyra häsiýetli bolan lirikanyň esasy äheňini, ýagny onuň diňe özüne mahsus ýitilginiň, hesretiniň Haýýamyň heňine juda ýakyn barýandygyny görmän geçip bilmez” [9, 21 s.] diýip belläpdir.

Akademik, filosof G.O.Çaryýewiň dogry belläp geçişi ýaly, Magtymguly öz döredijilik ylhamyny, bir tarapdan, egsilmez halk döredijiliginiň çeşmelerinden alan bolsa, beýleki tarapdan, onuň poeziýasynyň kökleri Gündogar halklarynyň baý ruhy medeniýetiniň we edebiýatynyň geçmiş taryhyna uzap gidýär [8, 112 s.]. Şeýlelikde, Magtymguly Pyragy baý Gündogar edebiýaty bilen bir hatarda, türkmen halkynyň edebi mirasyny öwrenip, halkyň ruhuna ýugrulan eserleri döredip, külli türkmeniň milli şahyrana, Gündogaryň parlak ýyldyzyna öwrülipdir.

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşin täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. 1-nji tom. – Aşgabat: TDNG, 2008.

2. *Вамберу А. Язык туркмен и творчество Махтумкули*. Из журнала Германского восточного общества, том 33. – Лейпциг, 1899. Türkmenistanyň milli golyazmalar instituty, inw. – №339. 1-nji bukja.

3. *Chodzko A. Specimens of the Popular Poetry of Persia*. – London, 1842.

4. *Machtumkuli. Wiersze*. – Warshawa, 1954.

5. *Magtymguly*. Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

6. *Meredow A. Magtymgulynyň düşündirişli sözlügi*. 1-nji bölüm. – Günbed Kabus, 1997.

7. Türkmen edebiýatynyň taryhy. 2-nji kitap. – Aşgabat, 1976.

8. Очерки истории философской и общественно-политической мысли в Туркменистане. – Ашхабад: “Ылым”, 1970.

9. XVIII – XIX asyr türkmen edebiýatynyň taryhy boýunça oçerkler. – Aşgabat: “Ylym”, 1967.

R. MUSTAGOV

MAGTYMGULY PYRAGY – THE BRIGHT STAR OF THE EAST

The poetry of the great Turkmen poet Magtymguly Pyragy became a new stage in the development of the Turkmen language and literature in the XVIII century. His poetry became popular already in Europe in the XVIII century. Magtymguly's poems were published by well-known Polish poet and orientalist Alexander Khodzko and Hungarian traveller Herman (Arminiý) Vamberi in Europe in the XVIII century.

P. МУСТАГОВ

МАХТУМКУЛИ ФРАГИ – ЯРКАЯ ЗВЕЗДА ВОСТОКА

Поэзия Махтумкули, великого туркменского поэта, стала новой стадией в развитии туркменского языка и литературы в XVIII веке. Его поэзия стала популярной в XIX веке в Европе. Благодаря известным в XVIII веке польскому ученому и востоковеду А Ходзко и венгерскому путешественнику Герману (Арминию) Вамбери были опубликованы стихотворения Махтумкули в Европе.

MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ PELSEPE DILI

Amannepes Şyhnepesow, türkmen edebiyaty kafedrasynyň müdiri, filologiya ylmlarynyň kandidaty.

Magtymgulyny öwrenişiniň şu günki derejesinde şahyryň filosofiýasyny, ilkinji nobatda, metafizikasyny göwnejaý tebsir etmek üçin häzirki zaman Günbatar filosofiýasynyň tejribesine we diline ýüzlenmek ýerliklidir. Bu iş beýikligi görmek maksady bilen özüni şol beýiklige ýakynlaşdyran gaýanyň üstüne çykmak ýaly bir zatdyr.

Magtymgulynyň belentligini tanamakda we çuňlugyny boýlamakda häzirki zaman Günbatarynyň, esasan, şu filosofik akymalarynyň düşüňjeleri netijeli we ähmiýetli bolar diýip pikir edýäris. Wilgelm Dilteý tarapyndan esaslandyrylan “ýaşayş filosofiýasy”, Edmund Gusserliň, Maks Şeleriň, Moris Merlo-Pontiniň, Roman Ingardeniň atlary bilen baglanyşykly fenomenologik mekdep, Martin Haýdegger, Žan Pol Sartr ýaly beýik wekilleri bolan ekzistensializm filosofiýasy, Georg Gadamer, Pol Rikýor tarapyndan öndümlü filosofik döredijilik işine öwrülen germenewtika, şeýle-de, Klod Lewi-Stross, Roland Bart, Mişel Fuko, Umberto Eko, Žak Derrida ýaly beýikleriň filosofik refleksiýasyna ýol açan strukturalizm we poststrukturalizm [7, 99 s., 181 s., 321 s., 473 s., 801 s.] we beýleki filosofik seljerme usulyýetleri Gündogaryň filosofik formalarynyň özboluşlylygyny görmäge we çuňlugyna ýetmäge mümkinçilik berýär diýsek ýalňyşmarys. Mysal üçin, öz filosofik açyşlarynda halypasy Martin Haýdeggeriň usulyny we dilini döredijilikli ulanan Anri Korbeniň Gündogar derňewleriniň ähmiýeti barada Animari Şimmel şeýle diýýär: “Ibn Arabi hakyndaky kitabynda Anri Korben hususy mistiki-filosofik ulgamyň esasynda ýatan strukturalary öwrenmegiň nähili çuňluklara getirip bilýändigini görkezýär... Bu usul aryflaryň ulanyan simwollaryny we keşplerini, şeýle-de, olaryň özara baglanyşygyny öwrenmeklige esaslanýar” [9, 16 s.].

Biz öz makalamyzda “Magtymgulynyň döredijiliginiň tebsiri”, ýagny “Magtymguly germenewtikasy” diýen tema barada aýtmak işleýäris. Bu tema üç sany esasy meseleden ybarat: 1. “Guş dili” – sungat ontologiýasy.

2. “Yşk ýoly” – duýgy fenomenologiýasy.

3. “Säher wagty” – wagt metafizikasy.

Üç filosofik meselede simwollar bilen – guş, ýol, säher ýaly baş simwollar bilen baglanyşyklydyr. Biziň pikirimize görä, “Magtymguly metafizikasy” diýen fenomeni filosofik nukdaýnazardan düşündirmekde häzirki Günbatar filosofiýasynyň simwol baradaky açyşlary derwaýysdyr. Martin Haýdeggeriň aýdyşy ýaly: “Hakykatyň açary dil simwollarynda ýaşyrylandyr. Dil adamzat duýgularynyň ontologik esaslaryny açyp görkezýän barlygyň özüdir” [7, 3 s.].

Sungat ontologiýasynyň düýp özenini düzyän döredijilik filosofiýasy şahyryň dürli simwollary bilen belgilenýär. Simwolyň işleýiş mehanizmi şeýledir: ol hakyda allýuziýalary we döredijilik assosiasiýalary arkaly jana we herekete gelýär. Magtymgulynyň döredijilik filosofiýasynyň özeninde “bulut” (duman) simwoly ýatýar. Bu simwolyň asly barada şeýle diýilýär: “Aryflaryň halyny bahara meňzedip bolar: gök gümmürdär, ýyldyrym çakar, bulutlardan ýagmyr saçylar we şemal öwsüp, guňçalar gül açar, guşlar saýraşar. Aryfnyň haly-da şunuň ýalydyr: gözleri girýan, ýüzleri gülen, ýüregi yşk oduna ýanan...” [9, 69 s.]. Öz döwründe beýik Ibn Arabi: “Biziň söýgimiz gözden däl-de, gulakdan başlanýar. Antropologik hakydamyz entek bulut jöwherindekä aýdylan sözden başlanýar” diýipdir [3, 209 s.]. “Bulut simwoly” Magtymgulynyň şygryýetinde gaýtadan döreyär we onuň döredijilik filosofiýasynyň metafiziki çuňluguny kepillendirýär. Mysal üçin “Jahan peýda” atly goşguda şeýle diýilýär:

*Gelse nowruz äleme, reň kylar jahan peýda,
Ebirler awaz urup, dag kylar duman peýda,
Bijanlar jana girip, ederler dahan peýda,
Görmedigiň giýäler, gögerip rowan peýda,
Ederler haywanatga hem sudy-zyýan peýda,
Ýer yüzüne ýaýylyp, yörirler nahan peýda,
Wabesde dahan guşlar kylarlar zyban peýda*

[1, 186 s.].

Pol Rikýoryň aýdyşy ýaly, simwol iki gatly strukturadyr. Onuň awtorlyk ýa-da göçme manyly gatlagy mukdar taýdan tükeniksizdir

[6, 239 s.]. Bu şygırda “nowruz”, “ebr”, “dag”, “giya”, “guş” ýaly simwollar aňmyzy Adam ata antropologiýasynyň ezeli başlangyjyna gönükdirýär. Kyýamat (baky direliş) simwoly bolan “nowruz” halk döredijiliginiň alamaty bolsa, ynsan hem şondan nusga alyp, öz döredijilik kreatiwlik simwolikasyny düzmelidir we öz zandynda goýlan ruhy, çeper, tehniki döredijilige ezeli ukyplaryny oýarmalydyr. Antropologik hakydadan mahrum adamy şahyr “gapyl”, “özün bilmez” ýaly simwolik keşpler bilen aňladýar. “Näbilsin” atly goşguda şeýle diýilýär:

*Öz gadryny özi bilmez adamdan,
Aňlamazlar amu-hasy näbilsin?
Ne tama bar çakyr içen gecemden,
Buzahor ýagşyny, ýasy näbilsin?* [Şol ýerde, 321 s.]

*Butparaz mün kylsa ruza-namazy,
Aňa nesip bolmaz behişdiň ýazy,
Älemi göterse ibriň awazy,
Eşitmez ker pakyr, sesi näbilsin?* [Şol ýerde, 321 s.]

Bary-ýogy iki bendiň mazmunynda ona golaý simwol bar. In soňunda bolsa döredijilik “bulut”, “ebr” simwolydyr. Bu çeper delil Magtymgulynyň şygryýetiniň öz estetik derejesi boýunça güzeran didaktikasy däl-de, metafizikadygyny görkezýär. Gadameriň aýdyşy ýaly, “Estetika germenewtikanyň içinde bolmalydyr” [2, 215 s.].

Diňe şonda ol sungat fenomenlerini öz derejesinde, adekwat düşündirmäge ukyply bolýar. “Özün bilmez” simwoly arkaly metafizika antropologiýa bilen baglanyşýar. “Antropologiýa ynsanyň metafiziki gelip çykyşy baradaky filosofik ylymdyr”. Bu kesgitleme Maks Şelere degişlidir [8, 380 s.]. Anri Korben: “Germenewtika antropologiýanyň aktual reallgydyr” diýende, Magtymgulyny-da öz içine alýan Gündogar metafizikasynyň gürrüni edýär [5, 27 s.].

*Belent daglaryň başynda
Bulut oýnar sil biläni* [1, 182 s.].

Görnüşi ýaly, “bulut” simwolikasy “dag” diýip belgilenýän ruhy we intellektual kreatiwligiň belentligini alamatlandyran simwollar toplumyna ýol açýar. “Dag saýar” goşguda şeýle setirler bar:

*Daglar ýeriň myhydyr,
Depe özüň dag saýar* [Şol ýerde, 326 s.].

Aryfyň belent başyny – döredijilik aňyny simwollaşdyran “dag başynda bulutlar” ynsanyýete bereket ýagmyry bolup saçylýar. “Dag”, “bulut”, “ýagmyr”, “toprak”, “daragt”, “gül”, “miwe” ýaly simwollardan janly hatar düzülip, şahyryň tutuş dili simwollar ulgamyna öwrülýär. Abu Hamid Gazaly metafiziki yşky “kökleri berk, şahalary bolsa göklere uzaýan” ajaýyp daragta deňeýär, şol daragt ýaly aryfyň köňli, dili we agzalary miweler eçilmelidir

[9, 11 s.]. Magtymgulyňyň şygry, hut şeýle metafiziki belentlikden garalanda, öz hakyky ornuna we ähmiýetine eýe bolýar. Ýönekeý dilde aýdylanda, diňe şulardan soň Magtymgulyňyň filosofik dili düşnükli dile öwürülýär. Şu pikir ýöretmämizden görnüşi ýaly, häzirkî zaman Günbatar filosofik aňlaýyş tejribesi bolsa biziň üçin iş ýüzünde öz döwrümüzde Gündogar metafizikasyny oýarmagyň, aktualaşdyrmagyň, Žak Derrida dilinde aýtsak, dekonstruksiya etmegiň daşky taryhy impulsy bolup hyzmat edýär. “Döküp baradyr” atly goşguda şeýle diýilýär:

*Gam dumany basyp garyp köňlümni,
Göz yaşyn saklamaý, döküp baradyr;
Kimdir rehm eýleýip, soran halymny?
Bozuk köňlüm erkin ýykyp baradyr...*

*Ol döwri-döwränym çarh bulaşdyrdy,
Gam meni guratdy, ot tutaşdyrdy,*

*Yşk meni ýandyrdy, hetden aşdyrdy,
Yüregim içimden çykyp baradyr... [1, 89 s.].*

“Gam dumany” döredijilik genisiniň döredijilik güýjüniň bimöçberdiginiň, hetdenaşalygynyň, adatdan daşarylygynyň nyşanydyr. Şahyryň dilinde Gündogaryň ýokary metafizikasynyň tejribesi bilen janly türkmen diliniň kognitiw rezewleri utgaşýar. Netijede, metafizikanyň täze bir edebitaryhy açyşly nusgasy döredi. Şeýdip, Magtymguly dili özünden öň hiç bir döredijiniň hiç bir dilde aňlatmadyk hakykatlaryny açyşly refleksiya işi, täze ekzistensial pähim bolup, Gündogaryň ruhy-intellektual giňişligine çykdy. Bu dil, Martin Heidegger boýunça, türkmeniň ýöne dünýä akyl ýetirmek usuly däl, eýse, türkmeniň dünýäde bar bolmak, şol sanda, metafiziki dünýälerde bar bolmak işidir. Lyudwig Wittgensteýniň kategoriýasynda bolsa Magtymguly dili türkmeniň adamzat aňynyň metafiziki dil “oýunlarynyň” döredijilikli we ukyply gatnaşyjysy bolup durýandygynyň görkezijisidir.

EDEBIYAT

1. *Magtymguly*. Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.
2. *Гадамер Х.Г.* Истина и метод. – Москва, 1988.
3. *Ибн ал-Араби*. Мекканские откровения. – Санкт-Петербург, 1995.
4. *Корбен А.* История исламской философии. – Москва, 2009.
5. *Корбен А.* Свет славы и святой Грааль. – Москва, 2006.
6. *Рикёр П.* Герменевтика и психоанализ. – Москва, 1996.
7. Современная западная философия. – Минск, 2009.
8. *Шелер М.* Избранные произведения. – Москва, 1994.
9. *Шиммель А.* Мир исламского мистицизма. – Москва, 1999.

A. SHYHNAPESOV

PHILOSOPHICAL LANGUAGE OF MAGTYMGULY PYRAGY

The language of Magtymguly came to the spiritual-intellectual space of the East as a work of reflection, a new existential concept, revealing the truths that no creator before him expressed in any language. We think that to study Magtymguly's creativity at the modern level it will be effective and important to refer to the experience and language of modern Western philosophy in order to properly interpret the poet's philosophy, especially his metaphysics. This work is like climbing a rock that brings you close to the height in order to see the top.

A. ШИХНЕПЕСОВ

ФИЛОСОФСКИЙ ЯЗЫК МАХТУМКУЛИ ФРАГИ

Язык Махтумкули является средством для размышления, раскрывающим истину, которую до него не выразил ни один другой творец ни на одном языке, новой экзистенциальной концепцией, достигшей духовно-интеллектуального пространства Востока. Мы считаем, что для изучения творчества Махтумкули на современном уровне будет эффективно и важно обратиться к опыту и языку современной западной философии для правильной интерпретации философии поэта, особенно его метафизики. Эта работа подобна восхождению на скалу, которая приближает вас к высоте.

MAGTYMGULY WE ALYMLAR

Ogulgerek Şageldiýewa, türkmen edebiyaty kafedrasynyň uly mugallymy, filologiya ylymlarynyň kandidaty.

Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň, türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň aýratyn tagallalary bilen halkymyzyň edebi mirasyny öwrenmek üçin halkara derejesinde uly işler geçirilýär. Halkara ylmy maslahatlara gatnaşýan daşary ýurtly alymlar türkmeniň geçmişi, şu günü bilen gyzyklanýarlar. Türkmen topragyna gelen myhmanlar güler ýüz bilen garşylanyp, türkmeniň ata-baba gelýän myhmansöýerligi berjaý edilýär. 2024-nji ýylyň “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” ýyly diýlip yglan edilmegi, 300 ýyllyk toýunyň belenilmegi türkmen halkynyň akyldary Magtymguly Pyraga goýýan hormatyndan nyşandyr.

Türkmen medeniýetiniň, edebiyatynyň taryhyny öwrenmek bilen ýewropaly alymlar aýratyn gyzyklanypdyrlar. A.Wamberi, A.Hodzko, akademik A.W.Samaýlowiç, A.D.Poseluwskiý, Ý.E.Bertels, G.Weselkow, L.I.Klimowiç we başgalar türkmen edebiyatynyň dürli meselelerine bagyşlap birnäçe ylmy işleri ýazdylar.

Türkmen edebiyatyny öwrenmekde, oňa degerli baha bermekde professor Ýewgeniý Eduardowiç Bertelsiň ylmy işleri görnükli orunda durýar. Onuň eden işleri mundan kän ýyl öň ýazylandygyna garamazdan, häzirki döwürde-de ähmiýetini ýitirmän, edebiyatyň taryhyny öwrenmekde gollanma bolup hyzmat edýär.

Ý.E.Bertels 1890 – 1957-nji ýyllar aralygynda ýaşap, Gündogar edebiyatyny, dillerini öwrenipdir. Ol pars, täjik, türkmen, türk, azerbaýjan, özbek dillerini bilipdir. Ý.E.Bertels Türkmenistanyň ylmy işgärlerini taýýarlamakda we medeni mirasyny öwrenmekde bitiren işleri üçin 1951-nji ýylda Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň hormatly agzalygyna saýlanýar.

Bu alym türkmen edebiyatyna degişli “Türkmen halkynyň edebi geçmişi (iň gadymy döwürden XVIII asyra çenli)”, “Magtymguly”, “Çeper döredijilik hakynda Magtymgulynyň pikirleri”, “Türkmen klassyky edebiyatynyň taryhynyň öwrenilişi”, “Orta Aziýa halklarynyň

edebiyaty”, “Şahyr hakynda türkmenleriň poemasy” ýaly birnäçe ylmy işler bilen edebiyaty öwreniş ylmynda möhüm orun eýeleýär. Alymyň alty tomluk eseriniň altynjy tomy türkmen edebiyatyna bagyşlanandyr. Ol ylmy işlerinde akyldar Magtymgulynyň giň döredijiligine ähmiýet beripdir.

1944-nji ýylda çap edilen “Çeper döredijilik hakynda Magtymgulynyň pikirleri” diýen işinde şahyryň döredijiligi barada örän baý maglumatlary getiripdir. 1945-nji ýylda Moskwada rus dilinde Magtymgulynyň goşgulary [4, 399 s.] neşir edilýär. Bu ýygynyň sözbaşysy Ý.E.Bertels ýazýar. Sözbaşyda Magtymgulynyň ömri we döredijiligi dogrusynda baý maglumat bermek bilen, XVIII asyr türkmen durmuşy barada hem gysgaça beýan edilýär. Ol bu işinde: “Türkmen halky ençeme şahyrlary döretdi, emma şolaryň arasynda söz ussady, deňi-taýy bolmadyk beýik Magtymguly birinji orunda durýar” diýmek bilen, Magtymguly Pyragynyň kakasy Döwletnämmet Azadynyň we Magtymgulynyň öz terjimehaly hakynda giň maglumat berýär.

Bu işde Magtymgulynyň eserlerinde ulanan goşgy düzüliş formalary barada gürrüň etmek bilen, “*Magtymguly Jemşidiň jamydyr*” diýip, şahyra örän uly baha berýär. Professor Ý.E.Bertels Magtymgulynyň döredijiliginiň temalary barada Magtymgulynyň mirasynyň, esasan, gadymy, halky görnüşde ýazylan goşgulardan ybaratdygyny, goşgynyň birnäçe dörtlemelere bölünýändigini, olarda ikinji bentden başlap, birinji üç setiriň özara kapyýalaşýandygyny, ähli dörtlemeleriň dördünji setirleriniň bolsa kapyýalaşmak bilen baglanyşýandygyny we goşgyny bitewüleşdirýändigini belleýär.

Bulardan başga-da, gadymy rowaýatlary we legendalary beýan edýän şyuzetli goşgulary tebigata we söýgi lirikasyna degişli goşgulardyr diýmek bilen, Ý.E.Bertels Magtymgulynyň döredijiliginde agzybirlik baradaky goşgularyň aýratyn orun tutýandygyny mysallar arkaly görkezýär. Bu pikiriniň dogrudygyna delil hökmünde şu setirleri getirýär:

*Türkmenler baglasa bir ýere bili,
Gurudar Gulzumy, deryäýy-Nili,
Teke, ýomut, gökleň, ýazyr, alili –
Bir döwlete gulluk etsek başimiz*

[2, 207 s.]

Ý.E.Bertelsiň: “Magtymguly türkmeniň poeziýasy gymmat baha daşlaryň biri bolup, ol biziň zamanamyzda täze ýüzügiň gaşynda gözüni gamaşdyryjy şöhesi bilen lowurdaýar” diýen sözleri her bir türkmen okyjysyna mekdep döwründen tanyşdyr. Alym şahyryň döredijiligine uly baha berýär. Ol, mundan başga-da, söz, onuň ähmiýeti barada gürrüň edip, söz meýdanynyň oragyny orandygyny aýdyp, Magtymgulyň goşgularynda söze goýulýan hormaty mysallar arkaly düşündirýär:

*Gel, könlüm, geňeş edeli,
Sözlemeyen baş bolmar sen*

[Şol ýerde, 455 s.]

*Az iýgil, az ýatgyl, sözüň az etgil,
Ne bar manysyz söz uzamak bilen!*

[Şol ýerde, 521 s.]

Professor Ý.E.Bertelsiň aýdysy ýaly, haýsydyr bir halkyň bellibir döwürdäki edebiyatyna nusgawy edebiyat diýlip at berilmegi türkmen edebiyaty barada ulanylmakçy bolsa, elbetde, şol at XVIII – XIX asyrlaryň türkmen poeziýasyna berilmelidir, ol poeziýanyň has aýdyň we mahsus wekili bolsa türkmen halky tarapyndan çuňňur hormatlanýan şahyr Magtymguly bolupdyr.

Ý.E.Bertels 1929-njy ýylda Magtymguly adyndaky Dil we edebiyat institutynyň nusgawy edebiyat barada köp işleri edendigini, XVIII asyryň şahyrlaryndan Döwletmämmet Azadynyň, Nurmuhammet Andalybyň, Magrupynyň, Şeýdaýynyň, Şabendäniň, XIX asyryň şahyrlaryndan Seydiniň, Zeliliniň, Keminäniň, Mollanepesiň, Zynharynyň, Aşykynyň, Kätibiniň, Misgingylyjyň goşgularynyň toplanandygyny belleýär.

Türkmen nusgawy edebiyatynyň taryhynyň öwrenilmeginiň ähmiýeti barada Ý.E.Bertels şeýle diýýär: “Türkmen edebiyatynyň türkmen halky üçin ähmiýetini aýdyp oturmanynda-da, şol edebiyatyň öwrenilmeginiň örän gyzyklydygyny we edebiyatyň taryhy hem-de teoriýasy baradaky umumy meseleleriň giňişliginiň örän möhümdigini nygtap aýtmak gerek”.

Ý.E.Bertels “Türk halklarynyň gahrymançylykly eposyndaky döp-dessurlar hakyndaky mesele dogrusynda” atly işinde IX – X asyrlar halk döredijiligindäki we edebiyatyndaky daplere çenli yzarlap, “Magtymguly” diýen ylmy makalasynda şahyryň ömür ýoly, XVIII asyr jemgyýetçilik durmuşy, türkmen halkynyň, taýpalarynyň biri-birinden üzňe ýaşamagy, döwletsizlik zerarly çeken jebir-sütemleri, şeýle ýagdaýyň halkyň medeni ösüşini örän pese düşürişi dogrusynda beýan edýär. Magtymguly çeper söze ýokary baha beren, döredijilik ukybyny ele alan maşgalada dogulýar. Türkmen halky ençeme şahyrlary döretdi, emma şolaryň arasynda söz ussady, deňi-taýy bolmadyk beýik Magtymguly öňdäki orunda durýar diýmek bilen, Döwletmämmet Azadynyň birnäçe goşgy-gazallar düzüp, onuň alty mün setir möçberindäki “Wagzy-Azat” poemasyň saklanyp galandygyny hem belleýär. Döwletmämmet Azadynyň maşgalasy uly bolan. Onuň üçünji ogluna atasy Magtymgulyň ady dakylýar. Ol hem, edil atasy ýaly, ýaşlygyndan oba mekdebine gatnap başlaýar. Boş wagtly mal bakýar, mal bakýan wagtly, dokuz ýaşyndan başlap, öýlerinde häli-şindi eşidýän goşgularyna meňzedip sygyr düzüp başlaýar. Magtymguly Hywadaky belli Şirgazy medresesini tamamlýar, birnäçe wagtlyp Gyzylaýak obasyndaky (Lebap welaýaty) Idris baba medresesinde okaýar. Onuň Buharadaky Gögeldaş medresesine gatnandygy barada hem maglumat bar. Şol döwürde diňe bir şahyrylyk zehiniň bilen güzeran görmek kyn bolanlygy üçin, Magtymguly, beýleki bilimler bilen birlikde, kümüş ussaçylygyny-da öwrenýär.

Magtymgulyň eserlerinde maşgala durmuşy, çagalary, olara bagyşlap ýazan goşgulary dogrusynda mysallaryň üsti bilen berilýär. Rus edebiyatynyň ägirdi A.S.Puşkine hem, Magtymgula hem ylhamyň adaty däl ýol bilen berlendigi inkär edilmeyär. A.S.Puşkiniň «Попок» – (“Pygamber”) diýen goşgusy ýatlanýar. Rus edebiyatynyň nusgawy şahyry A.S.Puşkiniň döredijiligine halatly zehiniň gündiz, Magtymgulyň kalbyna gije guýlandygy baradaky aratapawudy berlip,

türkmen edebiyatynda halatlylyk berlende, diňe ukuda berilýändigini dogrusynda mysallaryň üsti bilen beýan edilýär. Beýik Pyragy hakykatdan halatly adam, meşhur şahsyýet, çeper söz äleminiň soltany, şol bir wagtda, alym hem akyldardyr.

Ý.E.Bertels ylham çeşmesi, poeziýanyň syry, şahyrlaryň halatly döredijiligi barada hem ylmy derňewler edipdir. Onuň düşündirişiçe, poeziýanyň syr açyş hökmünde beýan edilmesi iki sany netijä getirýär.

Birinjiden, Arşyň belentliklerinden, Ýeriň çuň gatlaryna çenli dünýäniň hemme sylaryna göz ýetirilýär. Şahyra şu zatlaryň hemmesini sözde beýan etmek ukyby berilýär.

Ikinjiden, bu ýol bilen görenleri gudrat tertibindäki zatlardyr şahyrlaryň nygtap aýdyşlary ýaly, bu zatlar “beýhuş” bolan, “özünden giden” mahalynda görnüpdir. “Akylsyz, nadan” diýip agzamagy-da mahsus zatdyr. Bu boluş has soňraky goşgularynda hem aýdylýar.

Onuň sözleri başgalaryň sözleri ýaly däl:
*Eşidenler aýp etmesin sözüme,
Iller kimin sözüüm uz hem bolmasa* [2, 359 s.].

Ol sözler gepe çeperlikde öwünmek üçin däl-de, nesihat üçin aýdylýan sözlerdir:

*Men diýdim birniçe pendi-nesihat,
Bilseň nesihatdyr, ýogsa – pesihat,
Pesihat bilmegil, barça nesihat,
Ýalgançy sözleri aýdyjy bolma* [Şol ýerde, 193 s.].

Akyldar Magtymgulynyň döredijiligi, özüniň ynsan kalbyna barýan ýollary yzarlap bilýänligi bilen, dünýä halklarynyň arasynda uly täsir galdyrypdyr.

Şonuň üçinem Gahryman Arkadagymyz “Ynsan kalbynyň öçmejek nury” atly kitabynda beýik şahyra: “Magtymguly diňe bir türkmen halkynyň däl, eýsem dünýäniň pelsepewi pikirlerini ösdüren, çeperçilik aňyny nurlandyran, dünýewi durmuşy çeper şöhlelendiren akyldar şahyrdyr” [1, 48 s.] diýip baha berýär. Magtymgulynyň döredijiligini öwrenmekde bu eser okuw sapaklarymyzyň çeşmesidir.

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ynsan kalbynyň öçmejek nury. – Aşgabat: TDNG, 2014.

2. *Magtymguly*. Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

3. *Махтумкули*. – Москва, 1945.

4. *Махтум-Кули*. Избранное. – Москва, 1960.

5. *Бертельс Е.Э.* Суфизм и суфийская литература. – Москва: «Наука», 1965.

6. *Бертельс Е.Э.* Махтумкули о художественном творчестве // Махтумкули сборник статей – Ашхабад, 1960.

7. *Бертельс Е.Э.* Махтумкули // Махтумкули сборник статей. – Ашхабад, 1960.

O. SHAGELDIYEVA MAGTYMGULY AND SCHOLARS

The creativity of Magtymguly had early become an object of study of Orientalist scholars. The names of E.E.Bertels, A.Khodzko, A.Vamberi, academician A.Samoilovich and others can be mentioned among them. E.Bertels left a deep trace in the history of Magtymguly Studies. His scientific interests covered the time of Magtymguly, his creative mastery and thematic diversity. In his article, the author tries to give the detailed overview of the work of the great Turkmen poet-thinker.

O. ШАГЕЛЬДЫЕВА МАХТУМКУЛИ И УЧЕНЫЕ

Творчество Махтумкули с давних времён является объектом изучения ученых-ориенталистов. В их числе можно назвать имена Е.Э.Бертельса, А.Ходзко, А.Вамбери, А.Самойловича и других. В истории махтумкуливедения глубокий след оставил Е.Бертельс. Его научные интересы охватывали как эпоху Махтумкули, так и его творческое мастерство и тематическое многообразие. В своей статье автор пытается дать развернутый обзор творчества великого туркменского поэта-мыслителя.

BEÝIK SÖZ USSADY MAGTYMGULYNYŇ DIL TAGLYMATY

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallalary bilen milli mirasymyzy, onuň egsilmez baýlyklaryny toplamaga hem-de geljekki nesillere ýetirmäge aýratyn üns berilýär. Şeýle baýlyklaryň biri milli ruhymyzyň janly bölegi bolan türkmen dilidir.

Türkmen diliniň taryhyna we häzirkî zamanynda degişli leksik baýlyklaryň ummasyz bölegi Magtymgulynyň eserleriniň dilinde jemlenendir. Şahyryň dil mirasy geljekki nesillermiz üçin nusgalyk bolup, ony öwrenmek ylmy jemgyýetçiligiň önünde duran esasy wezipedir.

Magtymguly Pyragy, edil Ibn Sina, Biruny, Faraby, Horezmi, Nowaýy ýaly, dünýä belli şahsyýet, beýik söz ussady.

Söz – Taňrynyň ynsana eçilen in gymmatly peşgeşi, ata-babalarymyzyň durmuş tejribesini, akyl-paýhasyny özünde saklaýan gymmatly hazyna, nesilleri baglanyşdyrýan köpri, aňýeti ösdürmegiň, edep-terbiýe bermegiň, jemgyýetde sazlaşyk döretmegiň möhüm serişdesi, ynsan üçin ruhy ýimit.

Ýaşayşy Aýsyz, Günsüz, türkmeniň ruhy dünýäsini Magtymgulusyz göz önüne getirmek asla mümkin däl. Üç asyr bäri onuň edebi mirasy diňe türkmenler däl, bütin adamzat üçin ruhy çeşme bolup gelýär.

Alym Arkadagymyzyň, Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň tagallasy bilen Magtymgulynyň edebi mirasyny öwrenmek boýunça ýurdumyzda ägirt uly işler alnyp barylýar, ýüzlerçe ylmy iş ýazylýar. Bu beýik söz ussadyň dil taglymatyda dil birliklerini ulanyş ussatlygy-da, ene dilimiziň ösen milli edebi dile öwrülmeğinde bitiren hyzmaty-da ylmy taýdan düýpli öwrenilmeli derwaýys meseleleriň biridir.

Şahyr ynsany haýwandan, milleti milletden, danany nadandan tapawutlandyryan diliň aňýeti ösdürmegiň, edep-terbiýe bermegiň, jemgyýetde sazlaşyk döretmegiň möhüm serişdesidigine aýratyn uly ähmiýet beripdir. Ol söz manysyny aňmaýanlary, sözünde durmaýanlary göze görünmän gelýän bela, haýwana deňeýär:

Begmyrat Weýisow, türkmen dili kafedrasynyň dosenti, filologiýa ylmlarynyň kandidaty.

*Dünyäde aňlardan aňlamaz kändir,
Bilmezler beladyr, bilenler jandyr;
Ol ýigitler adam tilli haýwandyr.
Söz aňmasa hem ykrary bolmasa*

[3, 301 s.]

*Hak, pygamber, halk bizardyr
Düýbi ygtybarsyz ärdem*

[Şol ýerde, 343 s.]

*Sözlegende söz manysyn bilmeýen,
Andan ki bir gepläp bilmez lal ýagşy*

[Şol ýerde, 247 s.]

*Açda algyň, bege bergiň bolmasyn,
Iş müşgildir, aňlamaza duş gelse*

[Şol ýerde, 539 s.]

Şahyryň eserlerinde ynsanyň edep-terbiýesine, medeni derejesine, danalygyna, nadanlygyna-da onuň söz aňlaýşy, sözleri ýerlikli ulanyp bilşi boýunça baha berilýär, dogry sözlülük, hoş sözlülük, gysga hem ýerlikli sözlemek ündelýär:

*Az iygil, az ýatgyl, söziň az etgil,
Ne bar manysyz söz uzamak bilen!*

[Şol ýerde, 521 s.]

*Bildigiňçe mydam ýagşy sözlegil,
Ýagşy söz tapmasaň, otur sem bolup*

[Şol ýerde, 526 s.]

*Gepin tapyp, ýagşy sözlän
Misli dir seçen ýalydyr*

[Şol ýerde, 322 s.]

*Ümsüm otur, halk içinde sözleme,
Sözlär bolsaň, söz aslyna yet ýagşy*

[Şol ýerde, 505 s.]

*Aşyk aýdalar, azda-köpde pähmniň bar,
Akyl bolsaň, söze gulak tut ýagşy*

[Şol ýerde, 504 s.]

*Adam bolsaň, gulak goygul öwüde,
Alymlar ýanynda söhbet ýagşydyr*

[Şol ýerde, 338 s.]

Akyl bolsaň, söz aytmagyn

Nobat berilmegen ýerde [Şol ýerde, 352 s.]

Şahyryň ündeyän dogry sözlülük, hoş sözlülük, az hem ýerlikli sözlemek hakydaky garaýyşlary biziň milli aýratynlyklarymyzdyr. Şahyr bu

áýratynlyklary öz ady getirilen setirlerinde hem görkezmeğiň hötdesinden gelipdir:

Parasat kyl bakyp akla,

Goç ýigidiň söziň hakla.

Magtymguly, tiliň sakla

Habar soralmagan ýerde [Şol ýerde, 353 s.].

Dil hem diňe aňyýeti ösdürmekde, edep-terbiýe bermekde däl, eýsem, jemgyýetde sazlaşyk döretmekde-de biçak uly hyzmaty ýerine ýetirýär. Şahyr diliň jemgyýetçilik hyzmatyna áýratyn uly ähmiýet beripdir:

Teke, ýomut, gökleň, ýazyr, alili –

Bir döwlete gulluk etsek başimiz

[Şol ýerde, 207 s.].

Mahmyt Kaşgarly, Alyşir Nowaýy türk kowumlary dil arkaly birleşdirmek islän bolsalar, XVIII asyrdä täze taryhy şertlerde Magtymguly ene dilimiziň áýratynlyklaryny öz eserlerine batyrgaýlyk bilen çekip, öňden gelýän ortalyk kitaby edebi diliň milli edebi dilimize öwrülmeğine uly goşant goşupdyr. Ol türkmen edebi diliniň düýbünü tutujy däl-de, ony kämilleşdirip, onuň milli edebi dile öwrülmeğinde uly iş bitiren beýik söz ussady hasaplanylmalýdyr.

XVIII asyr ene dilimiziň dowamy bolan häzirki türkmen edebi dilimiz kyrk gülden jemlenen ajaýyp çemene meňzeýär. Ol türkmen umumy halk diliniň orfoepik, orfografik, leksik, grammatik, stilistik taýdan kadalaşan in kämil görnüşi, köp

stilli milli edebi dil, Türkmenistanyň döwlet dilidir. Ol edebi sözleýiş hem-de ýazuw dili görnüşlerinde jemgyýetiň ösen medeni isleglerini doly kanagatlandyryýar.

Nesilbaşymyz Oguz han hem: “Çagaňa dili manysy bilen öwret” diýen eken. Ýaşlara dünýä derejesinde bilim, milli ruhda terbiýe bermek üçin indi okuwçylara öňküler ýaly ene dilimiziň diňe fonetik, leksik, grammatik áýratynlyklary hakda maglumat bermek bilen çäklenmän, türkmen dili sapaklarynda tebigatyň gizlin syrlaryna akyl ýetirmegi düşündirýäne “mugallym”, ylm öwredilýän edaralara “mekdep” diýilýändigini, “ekin ekmek, eklemek, önüm, öndürmek, önümçilik” sözleriniň asyldaşyklaryny, mahlasý, söz bilen oýlanmagy öwretmelidiris.

Ene dilimiziň habar bermek, maglumat bermek, duýga täsir etmek ýaly dürli maksatly ulanylyşyndaky áýratynlyklary, sözleýiş medeniýetiniň talaplaryny düşündürmelidiris. Ene dilimiziň leksik, orfografik, grammatik, punktuasion kadalaryny berjaý etmek zerurdyr.

Beýik söz ussady Magtymguly Pyragynyň edebi mirasy geljekki nesiller üçinem nusgalyk mekdep. Onuň dil taglymatyny öwretmek, okuwçylarda öz oý-pikirlerini edebi kadalarymyza we sözleýişniň maksadyna laýyk, ýerlikli aýdyp hem ýazyp bilmek başaryklaryny kemala getirmek bolsa dil-edebiyat mugallymlarynyň öňündäki mukaddes borjudy.

EDEBIÝAT

1. *Täçmyradow T.* Türkmen edebi diliniň sowet döwründe ösüşi we normalanyşy. – Aşgabat, 1984.

2. *Weyisow B.* Türkmen dili we sözleýiş

medeniýeti. – Aşgabat, 2019.

3. *Magtymguly.* Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

B. VEYISOV

MAGTYMGULY AND THE TURKMEN LITERAL LANGUAGE

Magtymguly is the great master of the word who could unite separated Turkmen tribes with the power of the language. In contrast to predecessor poets, who were faithful to the written traditions of existing General Turkic literal language, he approached the language of his works to the common colloquial language, which in its turn played the great role in formation of national Turkmen literary language.

Б. ВЕЙISOВ

МАХТУМКУЛИ И ТУРКМЕНСКИЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК

Махтумкули – великий мастер слова, который с помощью языка сумел объединить разрозненные туркменские племена. В отличие от поэтов – предшественников он не придерживался письменных традиций существующего общетюркского литературного языка, а приблизил язык своих произведений к народной разговорной речи, тем самым сыграл большую роль в развитии национального туркменского литературного языка.

MAGTYMGULYNYŇ GOŞGULARYNDAKY FRAZELOGIZMLERİŇ DÜZÜMINDE TIRKEŞ SÖZLERİŇ ULANYLYŞY

Tagandurdy Bekjähew, türkmen dili kadefrasynyň uly mugallymy, filologiýa ylmlarynyň kandidaty.

Türkmenistanyň Prezidentiniň 2021-nji ýylyň 12-nji fewralyndaky “Gündogaryň beýik akyldary we nusgawy şahyry Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygyny bellemek hakyndaky”, 2022-nji ýylyň 23-nji dekabryndaky “Gündogaryň beýik akyldary we nusgawy şahyry Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygyny bellemek boýunça geçirilmeli çäreleriň Meýilnamasyny tassyklamak hakyndaky” Kararlary Berkarar döwletimiziň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Magtymgulyny öwreniş ylmynyň ösüşine täze sahypa bolup ýazyldy.

Täze türkmen edebi diliniň döreýşi we ösüşi Magtymgulynyň döredijiligi bilen aýrylmaz baglydyr. Şu nukdaýnazardan, şahyryň eserleriniň dil aýratynlyklaryny, hususan-da, goşgularda ulanylan frazeologik birlikleri öwrenmek häzirkä zaman türkmen dil bilimine baý maglumatlary berýär. Biz bu ýerde Magtymgulynyň goşgularynda ulanylan, düzüminde tirkeş sözler bolan frazeologizmlere ünsi çekýäris.

Türkmen dilinde tirkeş sözler bilen baglanyşykly pikirler gözbaşyny XX asyryň 40-njy ýyllarynyň ahylaryndan alyp gaýdýar. P.Azymowyň “Türkmen dili. Söz ýasajy goşulmalar” atly işinde häzirkä zaman türkmen dilinde ulanylýan söz ýasalýuş usullarynyň arasynda sözleriň tirkeşdirilip ulanylmagynyň hem söz ýasalýuşyň bir görnüşidigi bellenilýär. Awtor tirkeş sözleriň: 1. Bir sözün iki gezek gaýtalanmasy (doly reduplikasiýa). 2. Iki meňzeş sözün soňkusynyň çykyş düşümde ulanylmagy. 3. Tirkeşdirilip ulanylýan meňzeş sözleriň birinjisiniň yzyna *-ba*, *-be*, *-ma*, *-me* affiksleriniň goşulmagy bilen. 4. Manydaş sözleriň (sinonimleriň) tirkeşdirilip ulanylmagy. 5. Garşylykly many bildirýän tirkeş sözler ýaly görnüşleriniň bardygyny belläpdir. Bu maglumat 1960-njy ýylda neşir edilen “Häzirkä zaman türkmen dili” [3, 124-125 s.] kitabynda girizilipdir.

Türkmen dilindäki tirkeş sözleri köptaraplaýyn we düýpli öwrenmek işi I.Hojayewe degişlidir. Onuň “Türkmen dilinde tirkeş sözler” [4], “Türk-

men dilinde gaýtalanýan sözler hakynda käbir bellikler” [5], “Iki komponenti hem özbaşdak many aňladýan tirkeş sözler” [6], “Türkmen dilinde tirkeş sözleriň käbir morfologik aýratynlyklary” [7], “Tirkeş sözleriň söz toparlaryna bölünişi” [8] ýaly ylmy makalalary bu mesele babatda giňişleýin düşünje berýär.

“Türkmen diliniň grammatikasy. Morfologiýa” [12] atly uly göwrümlü we düýpli ylmy işde hem tirkeş sözler hakynda ýatlanylýp geçilipdir. Onda şeýle bellenilýär: “Tirkeş sözler (şol sanda, gaýtalanýan tirkeş sözler) komponentleriniň many aňladyp-aňlatmazlyklary taýyndan, esasan, üç topara bölünýär: 1. Her komponenti aýratynlykda real manyly tirkeş sözler. Meselem: ata-baba, ata-ene, ogul-gyz... 2. Haýsam bolsa bir komponenti aýratynlykda leksik many aňlatmaýan tirkeş sözler. Meselem: köne-küşül, bölek-bücek, goňşy-golam... 3. Komponentleriniň ikisi hem özbaşdak ulanyлмаýan we aýry-áýrylykda leksik many aňlatmaýan tirkeş sözler. Meselem: aýyl-saýyl, ümüş-tamyş, hajyk-hujuk...” [12, 9 s.]

Häzirkä döwürde tirkeş sözleriň bölekleri, toparlara bölünişi [9, 49-50 s.], gadymy ýazuw ýadygärliklerimizde ulanylyşy barada ylmy barlaglaryň alnyp barylýandygyny hem bellemek gerek [2, 21s.].

Tirkeş sözleriň frazeologizmleriň düzüminde gelşi türkmen dilinde entek öwrenilmedik meseleleriň biridir. “Türkmen diliniň frazeologik sözlüğine” [11] giren 115 töweregi frazeologik birligiň düzüminde tirkeş sözler bar. Şonuň üçin hem düzüminde tirkeş sözleri bolan frazeologik birlikler aýratyn ylmy barlaga çekilmegini talap edýär.

Biz işimizde beýik türkmen nusgawy şahyry Magtymguly Pyragynyň goşgularynyň düzüminde tirkeş sözler bolan frazeologizmleriň aýratynlyklaryny seljermegi göz önünde tutýarys. Şeýle frazeologik birlikleriň şahyryň eserlerinde zygiderli gabat gelyändigini bellemek gerek. Magtymgulynyň goşgularyndaky [10]

frazeologizmleriň düzüminde gelyän tirkeş sözleri aňladýan manylaryna, görnüşine garap, birnäçe topara bölmek bolar.

1. Goşgulardaky frazeologizmleriň düzümindäki tirkeş sözleriň ikisi-de doly many aňladýan özbaşdak sözlerdir:

Akyl-huşdan geçmek – aň-düşünjeden, paýhasdan aýrylmak.

Söweşde mert başdan geçer,

Namart akyl, huşdan geçer,

Bedew segräp läşden geçer,

Ýagy inmez gan ugraşsa [10, 408 s.].

Mysal getirilen goşgy bendindäki tirkeş sözi emele getirýän “akyl” we “huş” sözleri bellibir derejede many ýakynlygyna eýe bolsalar-da, köplenç, olary biri-biriniň deregine ulanyp bolmaýar. “Akyl” “düşünje”, “pähim” manylaryny berýän arap sözi bolsa, “huş” “akyl”, “aň”, “pähim”, “paýhas”, “düşünje” manylaryny aňladýan pars sözüdir. Bu sözler tirkeşip gelenlerinde, iki sözüň bilelikde aňladýan manylaryna eýe bolýar.

Aýy-Güni batmak – 1. Aýyň-Günüň ýaşmagy.

2. Ölmek, kazaň dolmak.

Bezirgenler yrak ýolun umutdy,

Söwdagärler malyn yza uzatdy,

Aýlar, günler batdy, zolap daň atdy,

Ymys-jynys tartyp arman, Çowdur han

[*Şol ýerde*, 238 s.].

“Aý” we “Gün” sözleri aýratynlykda asman jisimlerini ýa-da ýylyň on ikiden bir bölegini, hepdäniň ýediden birini aňladýan hem bolsa, olar birleşip, tirkeş sözi emele getirip, frazeologizmleriň düzümine girenlerinde, esasan, *ýaşaýyş, durmuş* manylaryny berýär.

Jebir-jepa çekmek – görgüde, sütemde, zorlukda, zulumda, azapda ýaşamak.

Köp çekip men jebri-jepañ,

Royun görmemişem sapañ,

Destin tutdum ajap turpañ,

Nadan pelek, aman-aman! [*Şol ýerde*, 605 s.].

Arap diliniň sözlük düzümine degişli “jebir” sözi “sütemi”, “zorlugy”, “horlugy”, “jepa” sözi hem “wepasyzlygy”, “aýrallygy”, “sütem edilmegi”, “zulumy” aňladýar. Olar birleşen ýagdaýlarynda, “gynamagy”, “azar bermegi”, “sütemi” aňladyp gelyär.

Zowky-sapa bolmak – keýpi-sapada, hezillikde, şatlykda, hoşlukda bolmak.

Ýagşy bilen bolsañ oba,

Işñ zowky-sapa bolar;

Ýigitlikde kylañ toba,

Köp derdiñe dowa bolar [*Şol ýerde*, 327 s.].

“Zowk” we “sapa” sözleri hem arap dilinden türkmen diline geçen sözlere degişlidir. Olar birleşip, “zowky-sapa” görnüşinde “hoşluk, şatlyk, döwran” manylarynda gelyär.

2. Magtymgulynyň goşgularyndaky frazeologizmleriň düzüminde gabat gelyän tirkeş sözler meñzeş sözleriň gaýtalanmasynyň netijesinde emele gelipdir.

Bir-birege derdiñi dökmek – derdiñi, ynjalık bermeýän meseläni paylaşmak, syryň aýdyp maslahatlaşmak.

Bir-birge derdin diýip, serkeşdelik kylyşmak,

Tow berilen kiriş dek çyrmaşyban çolaşmak,

Dostlar, ne müşgil işdir gowuşyp aýrylyşmak...

Wysala magrur olma, hijrana nazar eýle!

[*Şol ýerde*, 517 s.].

Bu ýerde “bir” sözi kimdir birini, haýsydyr bir adamy aňladýar. Sözleriň tirkeşip gelmegi umumylygy, baglanyşygy aňlatmaga hyzmat edýär.

Yssy-yssy asylyşmak – has ýakyn hasaplamak, başga zatlardan golaý bilmek, mähiriñi siňdirmek.

Bu diñýäni asmandaky reñ bildim,

Yssy-yssy asylyşdym, soñ bildim [*Şol ýerde*, 543 s.].

“Yssy” sözi türkmen dilinde aglaba “gyzgyn” manysyny berýär, ýöne “gözüñe yssy görünmek” frazeologizminiň düzüminde, şeýle-de, türkmen nusgawy edebiyatynda bu sözüň “mähirli”, “ýakyn”, “golaý”, “peýda” ýaly manylary bar. Magtymgulynyň ýokardaky mysal alnan setirlerindäki frazeologizmiň düzüminde “yssy” sözüniň gaýtalanmagy netijesinde “mähir bermek, has baglanmak” manylary aňladylýar.

Köñliñe men-menlik gelmek – özüñe aşa ýokary baha bermek pikirine gelmek, öz artykmaçlygyna, beýlekilerden beýkdigiñe ynanmak.

Tapsañ-da diñýäde mülki-Isgender,

Karunyñ maly hem bolsa miyesser,

Ahyry bolar sen ýerge barabar,

Köñliñde men-menlik satyjy bolma

[*Şol ýerde*, 192 s.].

Bu tirkeş sözüň düzüminde gaýtalanýan “men” sözleri aýratynlykda at çalyşmasyny aňlatsa-da, tirkeş söz görnüşinde gelende, göçme mana eýe bolup, ulumsylygy, gopbamlygy bildirýär.

3. Magtymgulyň eserlerindäki frazeologizmleriň düzümünde garşylykly manyly, ýagny antonim sözlerden emele gelen tirkeş sözler hem duş gelyär:

Baryn-ýogun deň bilmek – tapawut etmezlik, parhyny bilmezlik, ähmiýetsiz zat hasap etmek.

Imdi anyň baryn, ýogun deň bildim,

Sud kaýsychyr, zyýan kaýsy, bilmedim

[*Şol ýerde*, 543 s.].

Bu ýerdäki “bar” hem-de “ýok” sözleri manysy boýunça garşylyklydyr. Olaryň tirkeşdirilip ula-

nylmagy hadysanyň ýa-da zadyň ynsana bolan gatnaşygyny, baglylygyny aradan aýyrýar.

Magtymgulyň döredijiliginde ulanylan frazeologizmlerdäki tirkeş sözleriň has düýpli öwrenilmegi, bir tarapdan, tirkeş sözleriň gurluşy we ýasalysy baradaky meseleleriň aýyl-saýyl edilmegine, ikinji bir tarapdan, olaryň frazeologizm döretmekdäki ornuny kesgitlemäge, olaryň tutuş sözüň umumy manysyna edýän täsirlerini anyklamaga ýardam berýär.

EDEBIÝAT

1. *Azymow P.* Türkmen dili. Söz ýasaýjy goşulmalar. – Aşgabat: “Türkmenokuwpedneşir”, 1950.

2. *Berdiýewa Ş.* Türkmen diliniň ýazuw ýadygärliklerinde tirkeş sözler // Türkmenistanda ylym we tehnika. – 2023. – №2.

3. Häzirki zaman türkmen dili. – Aşgabat, 1960.

4. *Hojaýew I.* Türkmen dilinde tirkeş sözler // Ученые записки Туркм. гос. ун-та. – 1965. вып. 37. ч.1.

5. *Hojaýew I.* Türkmen dilinde gaýtalanýan sözler hakynda käbir bellikler // Ученые записки Туркм. гос. ун-та. – 1970. вып. 55.

6. *Hojaýew I.* Iki komponenti hem özbaşdak many aňladýan tirkeş sözler // Ученые записки

Туркм. гос. ун-та 1971. вып. 64.

7. *Hojaýew I.* Türkmen dilinde tirkeş sözleriň käbir morfologik aýratynlyklary // Ученые записки Туркм. гос. ун-та 1971. вып. 64.

8. Tirkeş sözleriň söz toparlaryna bölünişi // Türkmen diliniň we dialektologiyasynyň problemalary. – Aşgabat, 1973.

9. *Jorayewa G.* Türkmen dilinde tirkeş sözleriň bölekleriniň ýerleşiş tertibi // Bilim. – 2023. – №1.

10. *Magtymguly.* Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

11. Türkmen diliniň frazeologik sözlügi. – Aşgabat: “Ylym”, 1976.

12. Türkmen diliniň grammatikasy. Morfologiýa. – Aşgabat, 2000.

T. BEKJAYEV

PHRASEOLOGICAL UNITS CONTAINING WORD PAIRS IN THE POEMS OF MAGTYMGULY

The article is devoted to the use of phraseological units that contain word pairs in the poems of Magtymguly Pyragy. In Turkmen linguistics, word pairs are studied in several categories. The use of word pairs as part of phraseological units is also worthy of attention. Word pairs play an important role in the formation of some phraseological units. Word pairs in phraseological units which are found in the poems of Magtymguly can be divided into groups according to their form and meaning.

T. БЕКДЖАЕВ

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МАХТУМКУЛИ, В СОСТАВЕ КОТОРЫХ ИМЕЮТСЯ ПАРНЫЕ СЛОВА

Статья посвящена фразеологизмам, в составе которых имеются парные слова, и использованию таких фразеологизмов в произведениях Махтумкули Фраги. В туркменском языкознании парные слова изучены в составе различных групп. Достоинно внимания и использование парных слов в составе фразеологизмов. Они играют важную роль в образовании некоторых фразеологических оборотов. Парные слова в составе фразеологизмов, встречающихся в произведениях Махтумкули, можно сгруппировать по форме и значению.

MAGTYMGULY, TÄLIM ALGYL USSATDAN

*Ogurbäbek Amandurdyýewa, pedagogika kafedrasynyň
uly mugallymy, filologiýa ylymlarynyň kandidaty.
Aýna Çaryýewa, türkmen edebiyaty kafedrasynyň aspiranty.*

Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň: “Ajaýyp sygyrlary bilen ynsan kalbyny ýagşylyk nuruna bezän türkmeniň akylдар ogly Magtymguly Pyragynyň mertebesi türkmen halky üçin in belentde goýulýan mukaddeslikleriň biridir. Ýurdumyzda onuň pähim-paýhasly sygyrlaryny has düýpli öwrenmek we ýörelge edinmek, şu günki kämil türkmen jemgyýetinde has-da rowaçlandyrmak, geljekki nesillere ýetirmek barada möhüm işler amala aşyrylýar” [1, 107 s.] diýip aýdysy ýaly, beýik şahyrymyzyň döredijiligi Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe nusgalyk mekdepidir.

Döwletmämmet Azadynyň, Magtymguly Pyragynyň döredijiligi häzirki zaman terbiýesini kämilleşdirmekde, mazmunyny baýlaşdyrmakda usuly esas bolup biljek hakyky pedagogik bilimleri özüde jemleýär. Watansöýüjilik we halklyk meselesi beýik akylдарlaryň döredijiliginiň içinden eriş-argaç bolup geçýär. Başgaça aýdanymyzda, beýik Magtymguly Pyragy türkmen dilini halk durmuşyna ýakynlaşdyrmakda taryhy jäheden örän uly iş bitiren meşhur söz ussadydyr.

Türkmeniň ussatdan tälim almakda, halypa-şagirtlik ýörelgesinde, ýaşlara watançylyk, ahlak terbiýesini bermekde halkyň özboluşly milli terbiýe usulyýeti bolupdyr. Bu usulyýetde halypalaryň berk talaplary we bahalandyrmak ýörelgesi hereket edipdir. Türkmen halkynyň asyrlardan-asyrlara geçirip gelen halypa-şagirtlik ýoly halk terbiýesiniň aýratynlyklaryny we kanunalaýyklyklaryny özüde jemleýär.

Türkmeniň halypa-şagirtlik ýoly bilen ösen milli ylmy mekdebinde ylym öwreden ussat bilim öwrenijiniň ylym atasy hasaplanýar. Milli ylmy mekdebimizde ussatdan sapak almak, pirden pata almak hökmany şert bolupdyr. Halypa-şagirtlik ýoly türkmeniň milli edep mekdebiniň sowat we bilim öwrenmekdäki, özüniň baýlygy we mizemezligi bilen häsiýetli bolan pedagogik mirasydyr. Häzirki zaman milli bilim ulgamynda halypa-şagirtlik ýörelgesine aýratyn ähmiýet berilýär.

Asyrlaryň dowamynda “türkmençilik” diýlip kämilleşip gelen pedagogika, psihologiýa, filosofiýa nazaryýeti nesilden-nesle halypa-şagirtlik ýörelgesi arkaly geçip gelipdir. “Paýhas çeşmesi” kitabyndaky: “Şagirt bolmadyk, halypada bolmaz”, “Şagirtsiz ussat – miwesiz daragt” [5, 267 s.], “Ussat gören şagirt her ädimde ýorgalar, Ussat görmedik şagirt ondan-mundan garbalar” [*Şol ýerde*, 268 s.], “Öwrenmek bir hünär, öwretmek iki hünär” [*Şol ýerde*, 264 s.] ýaly nakyllar hem türkmen halkynyň halypa-şagirtlik gatnaşyklarynyň mizemezdigini ýüze çykarýar. Ol nakyllarda, atalar sözlerinde, dessanlarda, şadessanlarda, nusgawy şahyrlaryň döredijiliginde ýüze çykýar. Ýekeje nakylyň aňyrsynda çuňňur pedagogik, psihologik, filosofik ylmy nazaryýeti döretmegi başaran türkmen halkynyň milli ylmy mekdebi onuň dil baýlygynyň, dil medeniýetiniň, pikir çuňlugynyň, kämilliginiň derejesini görkezýär. “Bir – okana, bir – dokana” [*Şol ýerde*, 255 s.]. “Okayan il ozar, okamayan il tozar” [*Şol ýerde*, 264 s.] ýaly nakyllar halkyň ylym-bilime bolan garaýşynyň netijeleridir. Bizniň öz milli ruhumyz, milli kökümüz, milli pelsepämiz, aňyýetimiz, edep mekdebimiz bar. Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe milli ylmy mekdebimiz dünýäniň bilim giňişliginde özüniň mynasyp ornuny eýeledi. Halkymyzyň milli ylmy mekdebiniň esasy ýörelgesi bolan halypa-şagirtlik ýoly dowam etdirilýär.

Magtymguly ruhy halypalary bilen deňleşmegi “San bolsam” goşgusynda arzuw edipdir. Ol Firdöwi, Omar Haýýam, Sagdy, Hafyz, Nesimi, Nowaýy, Fizuly, Jamy ýaly görnükli söz ussatlary bilen özüni deňeşdirende, şygryýetiniň mazmununy, çeperçiligini halk durmuşyna ýakynlaşdyrmagy başarypdyr. Magtymgulynyň döredijiligi uzak taryhy döwrüň dowamynda döredilen edebi mirasy öwrenendigini subut edýär. Şahyryň esasy aýratynlygy umumadamzat gymmatlyklary bilen milli pähim-paýhasy, pelsepewi ýörelgelerini birikdirmegi başarandygy bilen şertlendirilýär.

Biziň milli edep mekdebimizdäki döp-dessurlarymyz, ahlak kada-kanunlarymyz, terbiýeçilik häsiýetine eýe bolan ruhy we medeni gymmatlyklarymyzda ündelýän edep-terbiýe, ylym-bilim baradaky pikirlerimiz kämil şahsyýeti terbiýelemek maksadyndan ugur alýar. Türkmen halky taryhyň ähli döwürlerinde-de özüniň milli ylymy paýhasyny ösdürmekden üzňeleşmändir. XVIII – XIX asyrlarda hem Magtymguly, Mollanepes, Kemine, Seýdi, Zelili ýaly akyldarlarymyzyň öz dogduk mekanlarynda sowat, bilim alanlaryndan soň, ýol söküp, belli medreselerde bilimlerini artdyrandyklaryna olaryň öz döredijiligi hem şaýatlyk edýär. Bu bolsa, durmuş şertlerine garamazdan, türkmeniň ylma teňneliginiň, ylmyň adama nähili derejede zerurlygyna düşündikleriniň subutnamasydyr.

Türkmen halkynda din, ylym, edebiyat, sungat bilen iş salyşýan adamlarda ussatdan pata almak esasy şert bolupdyr. Magtymgulynyň özi hem bu däbe eýeripdir. “Magtymguly, tälim algyly ussatdan” diýip, halk arasynda aýdyma öwürülen setirler hem muňa şaýatlyk edýär.

Halk arasynda “Ussatdan pata alman, orta çykan adam kynçylyklara uçraýar” diýen yrym bolupdyr (şeýle yrym häzir hem dowam edýär). Alymlara, şahyrlara, bagşy-sazandalara, umuman, döredijilik adamlaryna ussatdan pata almak zerur hasaplanypdyr. Magtymgulynyň “Gözel sen” goşgusynda:

Her kim güýçli bolsa, oňa pir diýrler,

Dertli guluň dermanyyny biýr diýrler [4, 70 s.] diýip aýdyşy ýaly, pir diýip bellibir ugry özleşdirip, onuň ýokary belentliklerine ýeten adama aýdylypdyr.

Türkmen halkynyň halypa-şagirtlik ýoly bilen kämilleşen pedagogik mekdebi bize taryhy ylymy mekdebimiziň in oňat nusgalaryna şarik bolmaga mümkinçilik berýär. Ylym ummany ýer ýüzüniň paýhasly ynsanlarynyň pikir-duýgularynyň ebedileşmegidir. Ylymda yz galdyryp, öz ornuny tapan adam wagty ýeňip, taryhda baky galýar. Halypa-şagirtlik ýoly bilen kämilleşen alym halypalaryň tejribesini şagirtlerine geçirýär. Bu nesilleriň arasyny baglanyşdyrýan durmuş köprüsi bolup, adamyň akyl kämilliginiň, iş we durmuş tejribesiniň jemidir. Ussatlaryň tejribesi adamyň akylynyň, aň-düşünjesiniň,

hakydasynyň, ruhy durmuşynyň, iş tejribeleriniň genji-hazynasy, şiresi bolup, bahasyna ýetip bolmaýan baýlykdyr. Halypa-şagirtlik mekdebi nesil terbiýesiniň kämil nusgalaryny döreden atababalarymyzyň durmuşy bilen baglanyşdyrylyp, müňýyllyklaryň akyl paýhasyna, tejribesine eýe edilip, jemgyýeti ösdürmäge badalga berýär. Şahyr:

Yhlas bile bir kämile gol bergen

Ýeter bir menzile, ýetmeýen galmaz;

Derya içre ýüzgen, çöllerde yörögen, –

Dem hasabyn tükel etmeýen galmaz

[*Şol ýerde*, 528 s.].

Kuwwat bergen pir gözlär men

[*Şol ýerde*, 235 s.]

diýen setirlerinde ussatdan tälim almagyň zerurlygyny nygtaýar. Şahyryň:

Ylym öwreden ussat kyblam pederdir

[*Şol ýerde*, 236 s.]

diýip aýdyşy ýaly, onuň ilkinji halypasynyň, mugallymynyň, alym atasy Döwletmämmed Azadydygy edebiyaty öwreniş ylymynda ykrar edilen hakykat.

Gahryman Arkadagymyz “Ömrümiň manysy” kitabynda: “Pederiň abraýy, elbetde, perzent üçin hem bagt! Onda-da ýerini başga zat bilen çalşyp bolmajak bagt!

Türkmençilikde ogluň atasyna bolan hormat-sarpasy üýtgeşikdir, aýratyn mana eýedir. Bu milli ýörelgämiň özenini düzýän gymmatlyklardandyr...” [2, 74 s.] diýip ýazýar. Magtymguly hem öz atasynyň döredijilik ussatlygyndan nusga alyp kämilleşýär. Ata we ogluň döredijiligini içgin öwrenmek, olaryň döredijilik dünýäsindäki arabaglanyşygy edibiçeperçilik gatnaşygyny ýüze çykaryar. Olaryň özara aýdyşyk şygryrlaryndaky sorag-jogaplary Magtymgulynyň Gündogar halklarynyň taryhy geçmişini, giň ýaýran dessanlaryny, rowaýatlaryny we hekaýatlaryny, halk döredijiliginiň däplerini, dini kitaplary özleşdirmeginde, syýasy-jemgyýetçilik garaýyşlarynyň kämilleşmeginde Azadynyň täsirini ýüze çykaryar. Olaryň döredijiligindäki bir döwlete birikmek, türkmen taýpalarynyň birleşmekleri baradaky arzuwuny, ylym-bilim, ahlaklylyk, ata-enä hormat dogrusyndaky garaýyşlaryny biri-birinden üzňeleşdirmek mümkin däl. Ataly-ogluň döredijiligine ser salanynda, “Azadynyň öňe süren meselesini

Magtymguly nähili özleşdiripdir we ösdüripdir?” diýen sorag ýüze çykýar. Sebäbi Magtymguly türkmen edebiyatynda täze bir edebi ugry esaslandyrdy. Türkmen halkynyň ruhy gymmatlyklaryny özüne siňdiren paýhas hazynasy bolan dürdäne setirler häzirki döwürde hem görelde mekdebidir.

Döwletmämet Azadynyň “Wagzy-Azat” kitabyňyň 3-nji baby tutuşlygyna ylma we alymlaryň jemgyýetdäki ornuna bagyşlanýar. Eserde diňe şägirdiň däl-de, halypanyň borjy barada-da aýdylýar. Azady ylymly bolup, bilimini ile-güne bermeyän alymy miwesi ýygylmadyk daragta meňzedýär. Ol ylmy jemgyýete peýdaly we peýdasyz ylym, alymy peýdaly we peýdasyz alym diýip iki topara bölýär.

Islendik şahsyýet öz ýaşayan jemgyýetine, ondaky dürli gatnaşyklara dahylsyz ýaşap bilmez. Jemgyýet we şahsyýet ýakyn baglanyşykdadyr. Alym öz döwrüniň jemgyýetçilik gatnaşyklary bilen näçe köp baglanyşykly bolup, geçmişe we döwürdeşleriniň durmuşyna, halk önündäki borjuna, ruhy ahlagyna göz ýetirdigiçe, öz döwrüne çuň we hertaraply düşünýär. Türkmen: “Alym bolmak aňsat, adam bolmak kyn” diýýändir.

Bu ýerde aýdylýan pikirde alym bolmagyň aňsatlygy däl-de, alym bolmagyň esasy şertiniň adamkärçilikdigi, alymyň ynsanlyk mertebesini saklamagynyň zerurdygy nygtalýar.

Alymyň jemgyýetde tutýan orny, onuň şahsyýet hökmündäki aýratynlyklary baradaky dürli pikirler nusgawy edebiyatymyzyň hem üns merkezinde bolupdyr. Magtymguly Pyragynyň: *Alymlara uýsaň, açylar göziň* [4, 261 s.] diýip edýän nesihaty nakyla öwrüldi, terbiýeçilik ýörelgesine siňdi.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe edebi baýlyklarymyzy, çeper mirasymyzy halka gaýtaryp bermek, olary ylmy taýdan düýpli öwrenmek hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň taglymatynyň esasynda durýar. Bu edebi mirasymyzy ylmy nukdaýnazardan seljermäge, türkmen edebiyatynyň taryhy köklerini yzarlamağa, geçirilen derňewler boýunça netije çykarmaga doly mümkinçilik döredýär. Şeýle mümkinçilikleriň döredilmeginde döwlet derejesindäki aladalar, Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň taýsyz tagallalary dur.

EDEBIYAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. 1-nji tom. – Aşgabat: TDNG, 2008.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ömrümiň

manysy. – Aşgabat: TDNG, 2022.

4. *Magtymguly*. Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

5. Paýhas çeşmesi. – Aşgabat: TDNG, 2016.

O. AMANDURDYEVA, A. CHARYEVA MAGTYMGULY, LEARN FROM MENTORS

Magtymguly's creativity includes real pedagogical knowledge that can be the basis for improving the goal, content, and methods of modern education. Mentoring path of the Turkmen people studies the peculiarities and law characteristics of the national upbringing. Learning from a master had an obligatory form in our national scientific school. Mentoring path is the pedagogical heritage of the Turkmen national school of education in obtaining knowledge and literacy, which is characterized by its wealth and integrity.

O. АМАНДУРДЫЕВА, А. ЧАРЫЕВА ОБУЧАЙСЯ У НАСТАВНИКОВ, МАХТУМКУЛИ

Творчество Махтумкули содержит реальные педагогические знания, которые могут стать основой для совершенствования методики. Путь ученичества туркменского народа, передаваемый из века в век, изучает особенности и законы народной культуры. Обучение у мастера было обязательным условием нашей национальной научной школы. Путь ученичества – это педагогическое наследие туркменской национальной школы обучения грамоте и просвещению, отличающееся своим богатством и целостностью. Теория педагогики, психологии и философии, совершенствовавшаяся на протяжении веков, передавалась из поколения в поколение по принципу «наставник-ученик».

MAGTYMGULYNYŇ DÖREDIJILIGINDE TOPONIMLER

*Gülruh Gurbanowa, türkmen dili kafedrasynyň müdiri,
Annagözel Hallyýewa, türkmen dili kafedrasynyň mugallymy.*

Türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyz “Ynsan kalbynyň öçmejek nury” atly kitabynda: “Bu günki gün adamzat türkmen halkynyň beýik akyllydar oğly Magtymguly Pyragynyň hatyrasyny belentde tutup, beýik söz ussadyň şygrylaryndan egsilmez ylham, ruhy güýç alýar” [1, 24 s.] diýip belleýär.

Magtymguly Pyragy öz şygrylaryny halky dilde ýazyp, olarda halkyň durmuşyndan söz açýar. Şahyryň goşgulary diňe bir türkmen magtymgulyşynaslary däl, eýsem, dünýä alymlary tarapyndan hem öwrenilýär. Olardan Ramiz Äskäriň terjime etmeginde, Äli Şamiliň redaktorlygynda TÜRKSÖÝ guramasynyň hemaýatkärliginde çapdan çykan “Magtymguly Pyragy. Saýlanan eserler” işini ýatlamak ýerliklidir. Bu kitapda Magtymguly Pyragynyň saýlanan eserleri toplanypdyr.

Alym kitabyň sözbäşysynda şahyryň “Turgul! diýdiler”, “Oýan!” diýdiler”, “Uçdum, ýaranlar”, “Boldum girýana”, “Bize sary”, “Seýran içinde”, “Diwana geldi”, “Bir nan getirdi”, “Külahly geldi” goşgularyny ylmy taýdan seljerip, olardaky bolup geçen hadysalaryň wagtyny, kim tarapyndan şahyra pata berlendigini deňeşdiripdir hem-de türkmenlerde ol ýagdaýyň “hakdan içme” diýlip atlandyrylýandygyny anyk belläp geçipdir [4, 28 s.].

2014-nji ýylda Magtymguly Pyragynyň azerbaýjanly alymlaryň türkmen alymlary professor A. Aşyrow, f.y.k. Rahmanberdi Godarow, Rahimmämmed Kürenow bilen bilelikde çapa taýýarlan, Ismihan Osmanlynyň terjime etmeginde, akademik Teýmur Kärimliň redaktorlygynda, azerbaýjan dilinde çap edilen “Magtymguly Pyragy “Diwan” atly kitabyňyň azerbaýjan, türkmen edebiyatlary üçin täze ylmy çeşme bolandygyny bellemek gerek. Şahyryň jemi 189 goşgusy azerbaýjan diline terjime edilip, kitaba geçirilendir. Kitapda azerbaýjan alymlary şahyryň golyazmalarynyň Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Magtymguly adyndaky Dil, edebiyat we milli golyazmalar institutynda saklanýandygyny belläp geçipdirler.

Ylmy derňewleriň netijesinde, şahyryň goşgulary öwrenilende, olardaky käbir ýer-ýurt atlarynyň

(toponimleriň) getirilmegi bilen, iki ýurduň – Türkmenistan bilen Azerbaýjanyň arasyndaky baglanyşygyň has gadymy döwürlerden gözbaş alyp gaýdyandygyny, Hazar deňziniň bolsa ýüzylylyklaryň dowamyndaky iki döwletiň aragatnaşyk köprüsi bolandygyny görkezýär. Azerbaýjan alymy Paşa Karimowyň bellemegine görä, şahyr Azerbaýjanda syýahatda bolup, ol ýurduň käbir şäherlerini, tebigatyny öz döredijiliginde wasp edipdir [6]. Şol toponimleriň şahyryň goşgularynda şöhlendirişine şeýle seljerme bermek bolar:

Azerbaýjan – toponim. Aziýada bir döwletiň ady. Paýtagty Baku. Şahyryň “Bu dünýä” goşgusynda:

Iki mün üç yüz agaç ähli-yslamdyr,

Yrak, Hâzîr begjan, Müsürdir Şamdyr [2, 497 s.].

Hazar – toponim. Şahyryň “Türkmeniň”, “Bar meniň”, “Hakyň permanydyr”, “Bir käre döndi”, “Oýanmaz”, “Hany gerekdir” goşgularynda Hazar deňzi (onuň töweregindäki şäherleriň mysalynda) agzalyp geçilýär. “Türkmeniň” goşgusynda:

Jeyhun bile bahry-Hazar arasy,

Çöl üstünden öser yeli türkmeniň

[*Şol ýerde*, 12 s.].

Töwriz – toponim. Gündogar Azerbaýjan welaýatynyň administratiw merkezi. Ol Ajyçay derýasynyň jülgesinde 1364 m² beýiklikde ýerleşýär. XVIII – XIX asyrlarda Töwriz hanlygyň paýtagty. Şahyryň “Bir işe ulaşdy” goşgusynda:

Biz islârdik ulug ýaran,

Nesip bize saldy hijran,

Kimi gitdi Eýran, Turan,

Kim Ispyhan, Töwriz aşdy

[*Şol ýerde*, 48 s.].

Şirwan – toponim. Şirwan (pars sözi) 1) Azerbaýjanda Kura-Araks (Kur-Araks) derýasy bilen Kawkaz daglarynyň aralygyndaky sähra. 2) Eýranyň Horasan welaýatynyň Koçan etrabynda Etrek derýasynyň gyrasynda ýerleşýän bir şäher. Azerbaýjandaky Şirwanyň asly Şerwan bolmaly.

Şirwan galasy – Eýranyň Koçan etrabynda ýerleşýän bir şäher [5, 467 s.]. Şahyryň “Ýäylahlary bar” goşgusynda:

Şirwan galasydyr, any kim bile,

Her buruçda altyn baýdahlary bar [2, 205 s.].

Azerbaýjandaky Şirwan şäheri orta asyrlarda Şirwan ýa-da Şirwanşah döwletiniň merkezi şäheri hasaplanypdyr. Şirwan şäherinde ýerleşýän gala ady (azerbaýjan halky şol galany “içeri, içerki şäher” diýip hem atlandyryýar) şol döwletiň ady bilen baglydyr. Pars dilinde “şirwan” diýen söz “ýolbarslaryň şasy” diýen manyny aňladýar [6]. Galanyň kerpiçden salnandygy barada taryhda beýan edilýär. Şirwan döwletiniň ösen wagtynda oňa mahsus baýdagyň galanyň her burçunda dikilendigi mälimdir.

Eger taryhy maglumatlardan ugur alsak, “Magtymguly 1760-njy ýyldan soňra we ömrüniň ahyryna çenli Maňňşlak ýarym adasyna, Astrahana, häzirki Azerbaýjanyň territoriýasyna we Ýakyn Gündogar ýurtlaryna syýahat edipdir” [5] diýleni şahyryň Şirwan galasy baradaky pikirini Azerbaýjanyň Şirwan galasyna ýakynlaşdyrýar. Bu hakykata has golaýdyr, sebäbi taryhy maglumatlardan görnüşi ýaly, “Şirwan” atly gala görnüşli binagärlik gurluşy, esasan, Azerbaýjanda duş gelýär.

Türkmen saz sungatynda hem “Şirwan perde” düşünjesi bar: türkmen dutarynyň 13 perdesi zygiderlilikde şeýle atlandyrylýar: baş perde,

Nowaýy perde, gyryk perde, kyýamat perde, başınjy perde, gökleň perde, aşaky açyk perde, türkmen perde, ogurja perde, göni perde, aşaky kyýamat perde, kiçi şirwan perde, uly şirwan perde [6]. Öz döwründe Şirwanyň ussat sazandalary saz gurallarynda ýerine ýetiren sazларыnyň üsti bilen saz perdelerini Gündogar ýurtlaryna, şol sanda, Türkmenistana hem ýaýradandyrlar diýen pikir Şirwan perdäniň taryhy gelip çykyşyny bilmäge ýardam eder.

Nowşah – toponim. Magtymgulynyň syýahat eden ýeri. Azerbaýjanda bir şäher. Häzirki ady Şäki. Bu at “Nuha” görnüşinde hem duşýar:

*Sapar edip barsak Nuha mülküne,
Köňül isläni dek ýaýlahlary bar;*

[2, 205 s.].

Azerbaýjan nusgasynda:

*Säfar edib gitsäk Nuxa mülkünä
Köňül istäýän tük ýaýlahlary var* [3].

Şahyryň goşgularynda şol ady agzalan ýurtlaryň atларыnyň deňeşdirilmesi bolsa dil biliminiň esasy meselesini – türki dillerde toponimleri lingwistikanyň *deňeşdirme ylmy usuly* arkaly öwrenmäge ýardam edýär.

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ynsan kalbynyň öçmejek nury. – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014.

2. *Magtymguly*. Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

3. *Karimli T.* Magtymguly Pyragy. Diwan.

– Baku, 2015.

4. *Şamil Ä.* Magtymguly Pyragy. Saýlanan eserler. – Baku, 2010.

5. *Meredow A., Ahally S.* Türkmen klassyky edebiýatynyň sözlügi. – Aşgabat, 1988.

6. www.ширван.ru

G. GURBANOVA, A. HALLIYEVA

TOPONYMS IN THE CREATIVITY OF MAGTYMGULY (BY THE EXAMPLE OF AZERBAIJAN VARIANT)

The poems of Magtymguly identify that the relations between Turkmenistan and Azerbaijan take its roots from the ancient times, and the Caspian Sea was a connection bridge between two countries for centuries. The poet mentioned the names of the countries he visited and kept strong relations with brotherly peoples.

Г. КУРБАНОВА, А. ХАЛЛЫЕВА

ТОПОНИМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МАХТУМКУЛИ (НА ПРИМЕРЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ВАРИАНТА)

Стихотворения Махтумкули свидетельствуют о том, что отношения между Туркменистаном и Азербайджаном берут свои корни с древних времён, а Каспийское море было связующим звеном между двумя странами на протяжении веков. Поэт неоднократно упоминал в своих произведениях те страны, где он путешествовал и поддерживал крепкие отношения с братскими народами.

MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ GOŞGULARYNYŇ HIMIKI HADYSALARYŇ BEÝAN EDILIŞI

*Myratguly Amangulyýew, organiki däl we analitiki himiýa kafedrasynyň uly mugallymy, himiýa ylmlarynyň kandidaty.
Merdan Söýünow, fiziki himiýa kafedrasynyň mugallymy.*

Belent mertebeli Prezidentimiz dünýä akyldary derejesinde ykrar edilen Magtymguly Pyragynyň döredijiligini has içgin öwrenmäge giň mümkinçilikleri döretdi. Häzirki wagtda öňki döwürde şahyryň çap edilmedik goşgulary alymlar tarapyndan öwrenilip, halk köpçüligine hödürlenildi [1].

Magtymguly Pyragynyň goşgularynda “kimýa” sözi agzalýar we şonuň bilen birlikde, tebigatda ýaşayyş bilen baglanyşykly geçýän himiki hadysalar beýan edilýär. Geliň, indi “himiýa” sözüniň gelip çykyşyna, onuň aňladýan manysyna ser salalyň. “Himiýa” sözüniň gelip çykyşynyň köp sanly düşündirilişi bolup, bu barada alymlaryň arasynda ýeke-täk garaýyş ýokdur. Käbir alymlar “himiýa” sözüniň gelip çykyşyny gadymy Müsüriň ady, ýagny “hem” sözi bilen baglanyşdyrýar. Ol sözüň Nil derýasynyň jülgesiniň topragynyň gara reňkde bolandygy üçin aýdylan bolmagy hem mümkin. Gyzykly tarapy, “hem” sözi latynça “gumus” (“toprak, ýer”) sözi bilen kybapdaş gelyär, ýöne bu söz diňe “gara ýeri” aňlatman, “gara ýurt” diýmegi hem aňladypdyr. Gadymy Müsüri öň şeýle atlandyrypdyrlar, ýagny magdan tanaýan, metal eredip alýan we altyn-kümüş bilen iş salyşýan ussalaryň kärini gara jadygöýlik sungaty hasaplap, ony ýurduň ady bilen baglanyşdyrypdyrlar.

Alymlaryň başga bir topary metal eretmegi aňladýan “hýuma” sözüni, beýleki bir topary garyşdyrmagy aňladýan “himewis” sözüni esas edip alýar. “Himiýa” sözüni gadymy Hytaýyň “kim”, ýagny “altyn” diýmegi aňladýan sözi bilen baglanyşdyrýanlar hem bar. “Himiýa” sözüniň “kimýa” atly sözden gelip çykandygy barada hem çaklamalar bar, ýöne heniz anyklamaly maglumatlar has köp.

Magtymgulynyň “Siziňdir” diýen goşgusynda “kimýa” barada şeýle setirler bar:

*Sözüm ýerde galmaz, diýdigim geler,
Nazarym kimýadyr – mis altyn bolar* [2, 315 s.].

Himiýanyň taryhynda “alhimýa” döwri esasy orny eýeleýär. “Alhimikleriň” önünde goýan maksady “filosofiýa daşny” tapmaktan ybarat bolupdyr. Himiki öwrülişiklerde özara täsirleşme netijesinde täze maddalaryň alynýandygyna esaslanyp, “alhimikler” beýleki metallara “filosofiýa daşny” täsir etdirip, altyn almagy maksat edinipdirler. Şol daşyň gözlegi bilen baglanyşykly örän köp işler ýerine ýetirilipdir, netijede, öň belli bolmadyk maddalaryň alnyş usullaryna degişli täze açyşlar peýda bolupdyr. Bulardan başga-da, getirilen goşgy setirlerinde bar bolan maddalardan himiki öwrülmeleriň esasynda has zerur maddalary (misi altyna öwürmek ýaly) almagyň mümkinçiliginiň bardygynyň çeper beýan edilendigini bellemek bolar.

Magtymguly Pyragynyň “At islärin”, “Bähm eder” goşgularynda hem “kimýa” sözi agzalýar. Onuň “At islärin” goşgusynda aşakdaky setirler bar:

Halal ryzk, bir kesp bildir;

Kimýa atly ot islärin [Şol ýerde, 100 s.].

Bu setirleriň üsti bilen (halal ryzk) gazanylyan bolçulyk, himiýa ylmyň zerurlygy nygtalýar. Goşguda getirilen “ot” sözi diňe bir “lowlap ýanyp duran ot” manysynda däl-de, eýsem, “energiýa” manysynda hem ulanylýar. Belli bolşy ýaly, energiýa bolsa hereketiň zerur çeşmesidir. Ähli zadyň, hatda, ýaşayyşyň hem hereketden başlanýandygyny bellemek bolar.

Magtymguly Pyragynyň “Bähm eder” goşgusyndan aşakdaky setirleri alyp görelin:

Kimýany topraga seçseň,

Toprakdan zer bähm eder [Şol ýerde, 355 s.].

Bu setirlerden şeýle manyny almak bolar, ýagny himiki usullar bilen alynýan iýmitlik maddalary – dökünleri topraga barseň, bol hasyl almak bolar. Magtymgulynyň goşgularynda himiki hadysalara degişli parasatly pikirlere köp duş gelinýär. Munuň sebäbini ýaşayyş bilen berk baglanyşykly bolan himiki hadysalaryň, öwrülmeleriň biziň daş-töweregimizde hemişe

geçip durandygy bilen düşündürmek bolar. Bu aýdylanlar şahyryň “Gara reň bolar”, “Läle getirmiş”, “Söhbet ýagşydyr” we beýleki goşgularynda has aýdyň duýulýar.

Şahyryň “Gara reň bolar” atly goşgusyndan aşakdaky setirleri alyp görelin:

Hozuň daş gabygyn, gülälek suwun

Garyp saça çalsaň, gara reň bolar

[*Şol ýerde*, 511 s.].

Bu ýerde hoz, gülälek ýaly ösümlüklerden zygiderli himiki öwrülişikleriniň netijesinde tebigy boýaglary almagyň usuly gysga setirlerde, çuň manyly beýan edilýär. Şeýle pähimlerden peýdalanan türkmen halky dürli ösümlüklerden durnukly reňkleri almagy başarypdyr. Alnan reňkler owadanlygy, durnuklylygy bilen tapawutlanýar. Şol tebigy reňkleri ulanmak bilen dokalan türkmen halylary, milli egin-eşiklerimiz we beýleki el işleri özüniň ajaýyp owadanlygy, nepisligi bilen bütin dünýäde meşhurlyga eýedir.

Ösümlüklerden maddalaryň zygiderli öwrülişigi netijesinde dürli tebigy boýaglary almagyň mümkinçiligini häzirki zaman ylmy hem tassyklaýar. Tebigatda bolup geçýän tehnogen, çüýreme, metallaryň poslamagy ýaly hadysalary himiýa ylmy öwrenýär. Ösümlükleriň hlorofilli ýaşyl ýapraklarynda ýagtylygyň täsirinde howanyň düzümindäki kömürturşy gazy bilen toprakdan sorulyp alnan suwuň özara täsirini, ýagny fotosintez hadysasynyň geçişini, onuň netijesinde glýukozanyň we kislorodyň emele gelşini himiýa ylmy düşündirýär.

Häzirki döwürde adamyň durmuşyny himiýasyz göz önüne getirmek mümkin däl. Himiýa senagaty adamlaryň sarp edýän önümleri bolan sintetik kauçugy, süýümleri, ýuwujy serişdeleri, plastmassalardan ýasalan önümleri, reňkleri, dermanlary, partlaýjy maddalary, oba hojalygynda ulanylýan mineral dökünleri, ösümlükleri goramagyň himiki serişdelerini öndürýär. Metallary almak we nebiti gaýtadan işlemek hem himiki usullar arkaly amala aşyrylýar.

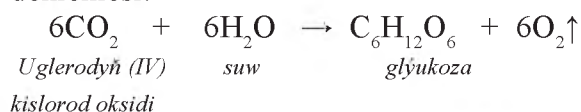
Bilşimiz ýaly, janly organizmleriň ýaşayşy we adamyň işi üçin örän zerur himiki maddalaryň biri kislorod hasaplanylýar. Onuň ulanylýan ýerleri örän köpdür. Şonuň üçin kislorodyň ulanylýan ýerlerini jikme-jik sanap geçmek hem aňsat däl. Kislorod gündelik durmuşda we janly

organizmleriň ýaşayşy üçin in köp mukdarda sarp edilýän himiki maddadyr. Ýerde ýaşayan janly organizmler howanyň düzümindäki kisloroddan dem alýarlar. Suwda ýaşayan jandarlar we ösümlükler erän kisloroddan dem alýarlar [3].

Organizme kislorodyň barmagy bilen, uglewodlaryň, beloklaryň we ýaglaryň okislenmegi bolup geçýär. Kislorodyň gatnaşmagynda geçýän okislenme hadysasy organizm üçin energiýanyň çeşmesi bolup hyzmat edýär. Kislorodyň ýok ýerlerinde, mysal üçin, kosmiki giňişlikde, suwasty gämilerde we ş.m. kislorod ýörite gaplarda saklanylýar. Görşümüz ýaly, kisloroda bolan isleg örän ýokarydyr.

Her bir adamyň bir sagadyň dowamynda dem almagy üçin, ortaça, 30 dm³ kislorod gerek. Bir adam üçin gije-gündiziň dowamynda gerek bolan kislorodyň mukdary 30·24=720 dm³, ýagny 0,72 m³ deň bolar. Diýmek, bir ýylda bir adamyň dem almagy üçin 0,72·365=262,8 m³ kislorod gerek bolar. Ýer ýüzünde ýaşayan adamlaryň sany we olaryň ýylsaryň artýandygy hasaba alynsa, onda diňe adamlaryň dem almagy üçin sarp edilýän kislorodyň mukdary ummasyz bolar.

Kislorodyň sarp edilişi diňe adamyň dem almagy bilen çäklenmeyär. Ähli janly-jandarlar, ösümlükler, dürli himiki önümçilikler köp mukdarda kislorody sarp edýär. Munuň özi howanyň düzüminde kislorodyň ätiýaçlyk mukdaryny kadaly ýagdaýda saklamak bilen baglanyşykly derwaýys meseläni döredýär. Häzirki wagta çenli sarp edilýän howanyň düzümindäki kislorodyň öwezini dolmak üçin çeşme bolup ýaşyl ösümlüklerde geçýän himiki hadysa hyzmat edýär. Ýagtylygyň täsirinde ýaşyl ösümlüklerde howanyň düzümindäki kömürturşy gazy bilen suw buglarynyň arasynda himiki reaksiýa geçýär. Reaksiýanyň netijesinde emele gelýän önümleriň biri kisloroddyr. Reaksiýanyň deňlemesi:

Ata Watanymyzda bag ekmek, ýurdumyzy bagy-bossanlyga öwürmek işine aýratyn üns berilýär. Elbetde, munuň aňyrsynda adamlar hakynda edilýän bimöçber atalyk aladasy ýatyr.

Ýylsaýyn barha köpeldilýän bu baglaryň her biri bir günün dowamynda fotosinteziniň esasynda köp mukdarda howanyň düzümindäki kömürturşy gazyny ýuwdup, kislorody bölüp çykarýar. Netijede, howanyň düzümi arassalanýar, kislorod bilen baýlaşýar. Düzüminde kislorodyň mukdary ýeterlik bolan tämiz howa adamlaryň saglygy üçin zerur şertleriň biridir.

Tebigy şertlerde geçýän fotosintez hadysasy köp alymlaryň ünsüni özüne çekdi we onuň diňe ýagtylygynyň täsirinde ýaşyl ösümlüklerde geçýändigini tassyklanyldy. Beýik akyldar Magtymguly Pyragynyň “Läle getirmiş” atly goşgusynda şeýle setirler bar:

*Asmandan nur ýagsa, minewwer bolar,
Zemin ýaşyl geýip, läle getirmiş* [2, 333 s.].

Günün ýagtylygynyň täsirinde ýaşyl ösümlüklerde bolup geçýän, ähli janly organizmleriň ýaşayşy üçin zerur bolan maddanyň, ýagny fotosintez hadysasynyň netijesinde beýleki himiki maddalardan kislorodyň emele gelşi bu gysga setirlerde örän jaýdar düşündirilýär.

Beýik akyldar şahyryň “Söhbet ýagşydyr” goşgusyndan aşakdaky setirleri alyp görelin:

*Göwher daşyn ýüzük etseň mis bile,
Gymmaty egsilmez, hormat ýagşydyr*

[Şol ýerde, 338 s.].

Bu ýerde metallar özbaşdak däl-de, eýsem, bilelikde ulanylsa, onda olaryň gymmatynyň (hiliniň) has ýokarlanýandygy örän täsirli we düşnükli beýan edilýär. Göwher uglerodyň emele getirýän sada maddalarynyň biridir. Metallaryň metal däller ýa-da metallar bilen garyndysyndan splawlar emele gelýär. Splawlaryň durnuklylygy, berkligi aýratyn alnan metallaryňkydan has ýokarydyr. Şonuň üçin häzirki döwürde metallar, esasan, splawlar görnüşinde giňden ulanylýar. Şeýlelikde, beýik akyldar Magtymguly Pyragynyň daşymyzy gurşap alan tebigatda bolup geçýän himiki hadysalara akyl ýetirmek bilen, olaryň manysyny goşgy setirleri arkaly çeper beýan edendigini bellemek gerek. Bulary ylmy taýdan seljermek, şu günki we geljekki nesillere ýetirmek häzirki ylmy jemgyýetçiligiň önünde durýan esasy wezipelere degişlidir.

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ynsan kalbynyň öçmejek nury. – Aşgabat: TDNG, 2014.

2. *Magtymguly*. Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

3. *Новиков Ю.В.* Экология, окружающая среда и человек. Учеб. Пособие для вузов, средних школ и колледжей. – 2-ое изд. перераб. и доп. – Москва: «ФАИР-ПРЕСС», 2003.

M. AMANGULIYEV, M. SOYUNOV

THE DESCRIPTION OF CHEMICAL PHENOMENA THAT ARE DESCRIBED IN THE POEMS OF MAGTYMGULY PYRAGY

In the article, Magtymguly Pyragy's poems provide information about the artistic description of some chemical phenomena that occur in the surrounding nature, their meaning and use. Every person who reads the poems of the great thinker Magtymguly Pyragy improves his understanding of life, expands his worldview, and increases his confidence in life, because those poems are multifaceted, especially they include problems and events related to life. One of the most accessible sciences is considered to be chemistry.

M. АМАНГУЛЫЕВ, М. СУЮНОВ

ОПИСАНИЕ ХИМИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЙ В СТИХОТВОРЕНИЯХ МАХТУМКУЛИ ФРАГИ

В статье рассматривается художественное описание некоторых химических явлений, происходящих в окружающей природе, их значение и использование в стихах Махтумкули Фраги. У каждого человека, читающего стихи великого мыслителя Махтумкули Фраги, развивается понимание смысла жизни, расширяется мировоззрение, повышается уверенность в себе, так как стихи поэта очень многогранны. В них затрагиваются человеческие проблемы и события, связанные с жизнью. Химия является одной из наук, наиболее близких к быту, к жизненному укладу людей.

MAGTYMGULYNYŇ ESERLERINDE BEZEG ATLARY

Ýazgül Nazarowa, türkmen dili
kafedrasynyň uly mugallymy.

Ga h r y m a n A r k a d a g y m y z
Gurbanguly Berdimuhamedow: “Zer-
gärçilik ussahanalarynda we dükanlarda
dürli bezeg şaý-sepleriniň köp görnüşleri: altyndyr
kümüş gulakhalkalar, ýüzükler, bilezikler, gülýa-
kalar, maňlaýlyklar, saçgysgyçlar, monjuklar, şeýle
hem örän ussatlyk we çeperçilik bilen bejerilen beý-
leki önümler bolupdyr” diýip belleýär (*Gurbanguly
Berdimuhamedow*. Türkmenistan – Beýik Yüpek
ýolunyň ýüregi. II kitap. – Aşgabat: TDNG, 2018.
122-126 s.).

Gadymy ata-babalarymyz Gününň we asman
ýagtylygynyň şekillerini halka, üçburçluk, pişme,
inedördül, gönüburçluklar görnüşinde şaý-seplere
siňdiripdir. Özboluşlylygy bilen tapawutlanýan
şaý-seplerde dürli jandarlaryň şeklini hem görmek
bolýar.

Türkmen altyn-kümüş şaýlaryny diňe gelin-
gyzyna, çagasyna dakman, eýsem, eý görýän bedew
atyna, pirlı mallaryna hem dakypdyr.

Biziň gelin-gyzlarymyz ýaz paslynyň reňkleri
siňen egin-eşiklerine, olaryň bezegi bolan şaý-
sepleri dakynmak däbine örän ünsli çemeleşipdir.
Olar halallygy alamatlandyryan *kümüş* hem-de onuň
ýüzündäki reňkli daşlaryň eýesine rysgal-döwlet
getirýändigine, ynsany gözden-dilden, bela-beterden
goraýandygyna ynanydyr.

Türkmen halkynyň geçmişde döreden, gelin-
gyzlaryň dakynan şaý-sepleriniň görnüşleri,
olaryň ýasalýş aýratynlyklary, nagyş bilen bezeliş
ýollary ir wagtdan bäri alymlaryň ünsüni çekip
gelyär. Muňa, ilkinji bolup, taryhçylar, etnograf-
lar, galyberse-de, ýurdumyzyň çäginde daşardan
gelen syýahatçylar üns beripdirler hem-de gym-
matly ýazgylary galdyrypdyrlar. Mysal üçin,
S.G.Gmeliniň, G.S.Kareliniň, N.N.Murawýowyň,
A.Wamberiniň, A.Bronsuň, G.Blokwiliň we
başgalaryň ýazgylarynda, hasabatlarynda türk-
men şaý-sepleri hem-de olaryň gymmaty barada
giňişleýin maglumat berilyär.

Şaý-sep atlaryna nusgawy edebiýatyň görnükli
wekilleriniň döredijiliginde-de duş gelmek bolýar.

Dakylýan ýerine laýyklykda, şaý-sep atlary
birnäçe topara bölünýär:

a) aýal-gyzlaryň tahýadyr börüklerine dakylýan
şaý-sepleriň;

b) daşky eşiklere dakylýan şaý-sepleriň;

ç) kelle gaplary üçin niýetlenen şaý-sepleriň;

d) döşden, boýundan, eginden asylýan şaý-
sepleriň;

e) ele, aýaga dakylýan şaý-sepleriň;

ä) çagalara dakylýan şaý-sepleriň;

f) atlara dakylýan şaý-sepleriň atlary.

Magtymgulynyň sygyrlaryna ser salanymyzda,
zergärlik adalgalarynyň ulanylýan setirlerine köp duş
gelyäris. Akyldar şahyrymyzyň şol adalgalary dürli
manyda sygyrda getirip bilmegi ussatlykdan nyşan.

Gürbeden şir olmaz, göhert ner olmaz,

Her daş göwher olmaz, misden zer olmaz,

“Är men” diýen her näweçden är olmaz,

Gaýraty, namysy, ary gerekdir [3, 387 s.].

Şahyr bu setirlerinde öwüşginliliği bilen özüne
çekiji gymmatbaha göwher daşy mis bilen ýüzük
edilende, onuň egsilmez gymmatly ýüzük bol-
jakdygy hakynda aýdýar.

Göwher (brilliant). Almazy yörite işläp bejermek
(ýonmak we ýylmamak) arkaly alynýan gymmatba-
haly, in gaty hem owadan daş. Göwher daşy, şöhläni
güýçli döwme häsiýetiniň bolandygy üçin, daşky
görnüşü boýunça örän owadandyr. Ol reňksiz ýa-da
gowşak sary, goňur, çal, yaşyl, seýrek ýagdaýlarda
gara öwüşginli daşdyr. Ol öz öwüşginini ýitir-
meýär. Göwher daşynyň zergärlikde 1000-e golaý
görnüşiniň gadym wagtlardan bäri gymmat bahaly
şaý-sepleri ýasamakda peýdalanylýp gelinýändigi
barada edebiýat çeşmelerinde maglumatlar bar.

Dürli reňkdäki öwüşginleri berip bilýändigi üçin,
göwher gymmatbahaly daşlaryň içinde aýratyn orun
tutýar. Muny şahyr “Janan bolarmy” goşgusynda
hem nygtaýar:

Mutyg bolup, öz ornuny tutmaýan,

Göwher alyp, bazarynda satmaýan,

At-don geýip, berip, beglik etmeýen,

Il gadyryn bilen soltan bolarmy?

[*Şol ýerde*, 354 s.].

Jaydar meňzetmeleriň köpmanylylygy olara
has giň çäklerde düşünmäge mümkinçilik berýär.
Meňzetmelerde şahyr *gürbeden* (pişik çagasyndan)

şir bolmajagyny, *göherdiň* (iner bilen arwanadan bolan erkek düýe malynyň) nere meňzemejekdigini, hiç bir daşyň göwherçe bolup bilmejekdigini, tebigatyň şu jandarlarynyň, daşlarynyň, häsiýetleri bilen ugurdaşlykda, namyssyz, gaýratsyz, ugursyz ýigidiň hem mertlik görkezmejekdigini nygtaýar.

Altyn sözi gyzyl, tylla sözleriniň sinonimidir. Altyn örän gadymy söz hasaplanyp, onuň “*al*” bölegi *gyzgylyt reňk* diýmegi aňladýar. Bu söz häli-häzirem gyzyl reňki aňladyp gelýär. Altyna gyzyl diýilmeginiň sebäbi hem onuň reňki bilen baglanyşykly bolmaly. Onuň *tyň (tun)* bölegi *mis* manysyndaky türki söz hasaplanýlar, ýöne altynyň *tyň* böleginiň “*pul*” manysyndaky *ty, tiýin* sözünden bolmagynyň hem mümkindigini dilçiler tassyklaýar. Magtymguly Pyragynyň şygyr setirlerinde hem altyn puluň *gyzyl* diýlip getirilýän ýerlerine düş gelmek bolýar [1].

*Altynmy sen, kümüşmi sen, zermi sen,
Ýa arşmy sen, ýa kürsmi sen, ýermi sen,
Ýa ýakutmyň, ýa merjenmiň, dürmü sen,
Ýa çyragmyň, ýa röwşenmiň, näme sen?*

[3, 26 s.].

Şonuň ýaly hem, nusgawy edebiyatda kümüş pula *ak, akja* diýlip aýdylypdyr. Diýmek, altyn, kümüş metallaryň atlary reňkleri bilen baglanyşykly atlandyrylan bolmaly.

*Söwdagärlik kylyp bazar gezenden,
Alsaň nesihatym, gymmat ýagşydyr;
Günde Hatam bolup gyzyl berenden,
Kän bolsa ýigitde hümmet ýagşydyr*

[Şol ýerde, 190 s.].

Kümüş – çalymytyk ak reňkli ýalpyldawuk gymmatbaha metal, himiki element. Zergärlikde has köp ulanylýan çig mal bolup, ondan ýasalan şaý-sepleriniň hyrydary örän köp bolupdyr. Kümüş eredilende, ol oda tutulypdyr. Şonuň üçinem ol garalypdyr. Önüm taýýar bolandan soň, zergäriň ergininde ýa-da tenekar (skipidar) damjasy damdyrylan suwda gaýnadylanda, ol öz reňkini alyp arassalanýar, agarýar. *Kümüş* sözi, aslynda, türkmen sözi bolmaly, sebäbi ýazuw ýadygärliklerinde bu söz edil şu görnüşde ulanylypdyr. Ol arapça *mukra*, parsça *siým*, hindiçe *rib* görnüşinde aňladýlar.

*Magtymguly aýdar: sözlerim hakdyr,
Emma ki hak söze ten beren yokdur,
Bir gözli diýmese: “Garadyr, akdyr”,
Kör pakyr kümüşi, misi näbilsin?* [Şol ýerde, 321 s.].

*Dellallar ýygylyp baha goýdular:
– Boýy teňne, altyn, kümüş – diydiler,
Lagly-jowahyrdan ança oýdular,
Hälem arzan diýip, aýtdy, ýaranlar*

[Şol ýerde, 616 s.].

Ýakut gök ýa-da yaşyl reňkli gymmat bahaly bezeg daşy bolup, ol araplaryň “*yahont*” sözünden hasaplanýlar, emma arap diliniň sözlüğünde ol söz alynma söz diýlip berilýär. Altaý dil umumylygy döwründe gadymy türki we mongol dillerinde *ýa:t, ýa:da* sözi bolup, ol ýagyş daşynyň (ýagyş ýagdyryan daşyň) ady hökmünde ulanylypdyr. Türkişynas alymlar bu *ýat* sözünü *ýakut, ýagut* sözünüň *k, g* sesi düşüp gysgalan görnüşi hasaplaýarlar. Gündogarda ýaşayan türki halklarda “*ýakut daşy*” manysynda *gaş, kaş* sözleri ýörgünlidir. Bu söz türkmen dilinde ýüzügiň gaşy görnüşinde giňden ulanylýar [1].

*Akyl olsaň, iste bu ýolda bir pir,
Razkyňa kepildir Alla mugtebir,
Altyn, kümüş, ýakut ile lagly-diür,
Hakdan gayry tamam zyýan görüner*

[3, 471 s.].

Zümerret – özüniň gymmaty, berkligi boýunça göwherden soň ikinji orunda durýan, açyk yaşyl, dury reňkli gymmatbaha daş. Bu daş zergärlikde giňden peýdalanylýp, ondan şaý-seplere gaş goýulýar. Türki dilli halklarda *zümerret* sözünüň asyl manysynda ulanylyşynyň birnäçe görnüşleri bar. Azerbaýjanlarda *zümrud*, özbeklerde *zümrät*, gazaklarda *izumrut*, gyrgyzlarda *zymyryt*, garagalpaklarda *zümrät*, başgyrtlarda *zäbärzät* ýaly fonetik taýdan tapawutlanýan görnüşleri bolup, bular *zümerret* sözünüň umumy türki sözüdigine kepil geçýärler.

*Degresi zümerret daşly,
Ner babatly, kerk gardaşly,
Altyn tagtly, almaz täçli
Döw begleri daşyndadyr* [Şol ýerde, 491 s.].

Mähek – tyllanyň hilini barlamak üçin ulanylýan gara daş, şony gyzyla sürtseň, onuň hakyky ýa galpdygy anyklanýar.

Tebigy taýdan görkanalygy, taryhy taýdan has gadymylygy bilen mähek daşy biziň günlerimize çenli gymmatyny ýitirmändir.

Halk arasynda işbaşarjaň, dogumly gelin-gyzlar barada “mähek ýaly”, “mähek deý”, “mähek daşy ýaly” söz düzümleri ulanylýar [4].

*Eger pir sen, eger ýaş,
Kylma syryň halka paş,
Syr saklaýan mähkek daş
Zer ýanynda bellidir* [3, 351 s.].

Ýüzük – barmaklara bezeg üçin dakylýan altyn-dan ýa-da kümüşden ýasalan halka. Ýüzükleriň gaşly hem-de gaşsyz görnüşleri bolýar. Bu şaý-sepiň ady bogun (barmagyň bogny) manysyndaky “ýüz” sözünden we “ük” goşulmasýndan durýar. Gündo-garda ýaşaýan türki halklaryň dillerinde *ýüz* sözi, *ýüs, jüs, çüs, çus* şekillerinde ulanylýar. Türkmen şiweleriniň käbirinde bu sözüň “üzük” görnüşinde aýdylyşyna hem gabat gelinýär. W.W.Bartold soýot dilinde bogna *ýüs*, altaý, teleut dillerinde barmagyň bognuna örtülýän şaý-sepe “*ýüstük*” diýilýändigini belleýär. Hakas, tuwa dillerinde yüzügiň ady *çüstükdir*. *Çüstük* deregine *çüskük* sözüni ulanýan türki halklar hem bolupdyr. Muňa mysal edip Magtymgulynyň “Söhbet ýagşydyr” goşgusynda:

*Göwher daşyn ýüzük etseň mis bile,
Gymmaty egsilmez, hormat ýagşydyr*

[*Şol ýerde*, 338 s.].

Tumar – gelin-gyzlaryň boýnundan asylyan ululy-kiçili, ortasy iki gat uzyn tüýdükli, ýokarsy

üçburç görnüşli aşagy tüýdükli, aralyk bezegli, zynjyrlý, şelpeli, düwmeli, nepis şaýdyr. Bu şaýyň ýokarsy gulply, uludan has nepisi, salykatlysy gelin-gyzlar üçin niýetlenipdir we ol örküçli tumar diýlip atlandyrylypdyr. Uly tumarlar boýundan ýa-da gerdenden asylyp, esasan, sag tarapda göterilýär. Geçmişde örküçli tumaryň ortaky tüýdüginiň içine Gurhanyň sürelerinden alnan aýat ýa-da gorag dogasy salnypdyr. “*Tumar*” sözüniň “doga ýazylan kagyzy” manysy bar. Mahmyt Kaşgarlynyň “Türki sözleriň diwanyn-da”, “*tumar*” sözi “oguzça tumar” manysynda *bitik* görnüşinde hasaba alynýar.

Magtymguly Pyragynyň goşgularynda duşýan bezeg şaý-sep atlaryny ylmy derňewe çekmek diliň taryhy leksikasyny öwrenmekde, sözleriň many gatlalaryna ylmy nukdaýnazardan seljerme bermekde uly ähmiýete eýedir.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe nusgawy şahyrlarymyzyň çuň many-mazmuna ýugrulan, baý hem köptaraply döredijiligini öwrenmäge döredip berýän şertleri üçin Arkadagly Gahryman Serdarymyza we Gahryman Arkadagymyza köp sagbolsun aýdýarys.

EDEBIÝAT

1. *Baýramgeldiýew M.* Magtymgulynyň döredijiliginde zergärçilik adalgalary // Türkmen dili. – 2014. – 18 iýun.
2. *Kyýasowa G.* Türkmen dilinde zergärçilik

adalgalary. – Aşgabat: “Ylym”, 2011.

3. *Magtymguly.* Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

4. *Махтумгули.* – Москва, 1945.

Y. NAZAROVA

JEWELLERY NAMES IN MAGTYMGULY'S WORKS

Jewellery is a precious souvenir inherited from our ancestors, because they clearly reflect the worldviews of the past generations and the historical events they had experienced.

The jewellery making, which includes different kinds of jewellery, is associated with the earliest pages of human history. This art is an ancient heritage rich in beauty that goes back to the centuries. Magtymguly is one of the poets who contributed to the praise of that beauty. In the works of the poet, one can find the names of precious stones and jewellery names.

Я. НАЗАРОВА

НАЗВАНИЯ ЮВЕЛИРНЫХ УКРАШЕНИЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МАХТУМКУЛИ

Ювелирные изделия – драгоценное наследие, доставшееся нам от наших предков. Ведь в них ярко отражены мировоззрения прошлых поколений и пережитые ими исторические события.

Создание украшений, к которым относятся ювелирные изделия, связано с самыми ранними страницами истории человечества. Махтумкули – один из поэтов, внесших свой вклад в восхваление этой красоты. В произведениях поэта можно встретить названия драгоценных камней и туркменских ювелирных украшений.

AKYLDAR ŞAHYRYŇ ŞYGYRLARYNDA HOŞ SÖZLÜLIK YÖRELGESI

Mähri Perdeliyewa, arheologiya we etnologiya kafedrasynyň müdiri, taryh ylmylarynyň kandidaty.

Gündogaryň nusgawy şahyry we beýik akyldary Magtymguly Pyragynyň goşgulary milli edebimizi, döp-des-surlarymyzy öwrenmegiň möhüm çeşmesi hasaplanýar. Şahyryň şygrylary türkmeniň milli terbiýe, ahlak ýörelgelerine ýugrulyp, baý etnografik maglumatlary özünde jemleýär.

Türkmen halkyna mahsus bolan milli ýörelgelerde howandarlyga mätäç adamlara ýagşy sözleri aýdyp, olaryň göwnüni almak asyly häsiýetleriň biri hasaplanypdyr. Bu ajaýyp döpleri şygrylaryna siňdirmek bilen, Magtymguly Pyragy olary täsirli setirlerde, halka düşnükli dilde beýan edipdir. Akyldar şahyryň “Delalat ýagşy” şygryndaky dürdäne setirleri munuň aýdyň mysalydyr:

*Gamgyny göreňde, ýagşy söz bergil,
Entäni goldara hemaýat ýagşy [2, 276 s.]*

Halkymyzyň ynsanperwer ýörelgeleri, Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiz Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň ýolbaşçylygynda türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň başlangyçlary hem-de taýsyz tagallalary bilen Magtymguly Pyragynyň bu ajaýyp öwüt-nesihatlary giňden dabaralanýar. Yurdumyzda Gurbanguly Berdimuhamedow adyndaky Howandarlyga mätäç çagalara hemaýat bermek boýunça haýyr-sahawat gaznasynyň döredilmegi munuň aýdyň güwäsidir.

Milletimiziň hüý-häsiýetinden başlap, döp-des-surlary, ýaşayş-durmuşy, taryhy, milli aýratynlyklary baradaky maglumatlar Magtymgulynyň döredijiliginden eriş-argaç bolup geçýär. Ylaýta-da, dana Pyragynyň şygrylarynda türkmen halkynyň belent adamsakçilik sypatlaryna aýratyn ähmiýet berilýär. Bular dogrusynda Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň Başlygy, türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyz “Türkmeniň döwletlilik ýörelgesi” atly kitabynda: “Magtymguly akyldar halkymyzyň akyly-paýhasa bolan yhlasly ymtylmasyny beýik derejä göterdi. Il-halkyň paýhasynda özleşdirilen bu ýörelgeler durmuş ulgamyna öwürüldi” [1, 260 s.] diýip belleýär.

Gündogaryň beýik akyldary Magtymguly Pyragynyň şygrylary halky halallyga, ile, Watana wepalylyga, ähli ynsanlara ýagşylyk etmäge, atañe, ula-kiçä hormat-sarpa goýmaga, myhman-söýerlige, maşgala mukaddesligini goramaga, umuman, ahlaklylyga, päk niýetli adam bolmaga çagyryşlaryň, wesýetleriň nusgasydyr. Şeýle wesýetlilik nusgawy edebiyatymyzyň beýleki wekilleriniň döredijiligine hem mahsusdyr.

Bular dogrusynda halk içinde nakyllar we atalar sözleri hem asyrlaryň paýhas eleginden geçip, biziň günlerimize gelip ýetipdir. “Adamyň özüne bakma, sözüne bak”, “Bugdaý nanyň bolmasa, bugdaý sözüň ýokmudy”, “Gulakdan giren ýaman söz ýürege ýetip, buz bolar”, “Gyzmalyk özüňe bagly, mylaýymlyk – sözüňe”, “Hoş söz gahary ýeňer”, “Süýji söz – baldan artyk”, “Ýagşy söz ýylany hininden çykarar” ýaly many-mazmuna beslenen nakyllarda we atalar sözlerinde sözüň güýjüne aýratyn üns çekilip, hoş sözüň ähmiýeti gysga jümlelerde, giňişleýin hem-de täsirli beýan edilipdir [3].

Magtymguly Pyragy hoş sözüň manysyna, onuň adamyň durmuşyndaky, ýaşayşyndaky ornuna hem-de ähmiýetine has düýpli düşüniş, döredijiliginde oňa aýratyn üns beripdir. Akyldar şahyrymyz sözleýiş medeniýetiniň aýratynlyklaryna, edep-kadalaryna ünsi çekip, niredede, nähili sözlemelidigini, pikiriňi neneňsi beýan etmelidigini, haçan geplemelidigini, ilkinji nobatda, nämä üns bermelidigini birin-birin belläp geçipdir. Şunda Magtymguly ähli zatdan öňürti hoş sözleri, ýagşy jümleleri aýtmagyň, “sözläp bilseň, diňe ýagşy sözlemegiň” zerurdygyny ussatlyk bilen setirlerinde taramaýar:

*Uzak ömür, ýol agyrdyr,
Han işlese, bil agyrdyr,
Ýagşy söze hyrydardyr,
Ýararmyş geda, soltana [2, 403 s.]*

Görnüşü ýaly, söz ussady özüniň “Bu dahana” atly şygryndaky ýokarda getirilen setirlerde hoş sözüň, özüniň jemgyýetdäki ýagdaýyna garamazdan, islendik ynsan üçin bütin ömrüniň dowamynda örän ýakymlydygyny tekrarlap,

adamlar bilen hoşamaý, mylakatly gepleşmegiň derwaýysdygyny öwran-öwran nygtaýar. Şahyr “Jem bolup” atly goşgusynda bolsa:

*Bildigiňçe mydam ýagşy sözlegil,
Ýagşy söz tapmasaň, otur sem bolup*

[*Şol ýerde*, 526 s.]

diýmek bilen, mylaýymlyk, hoş sözlülük ýaly ýakymly häsiýetleriň ähmiýetine ünsi çekýär.

Türkmen maşgalasynda hoş söz adamara gatnaşyklarynda her gün ir bilen birek-birekden sag-aman örüşenlerini sorasamakdan başlanypdyr. Adamlar ýolda-yzda, toýda-märekede, islendik köpçülik ýerlerinde duşuşanlarynda, birek-birege hoş sözleri aýdypdyrlar. Dünýä inen çagany görmäge baran adam öý eýelerine: “Bäbek ýaşy uzyn bolsun, uzak ýaşasyn, bäbek adyna eýe bolsun, rysgally, abraýly maşgala bolup ýetişsin!” diýen ýaly ýagşy dilegleri etse, bäbegiň ata-enesi “Aýdanyňyz gelsin. Taňryyalkasyn!” ýaly jogap sözlerini, alkyşlary arzuwlapdyrlar. Magtymguly Pyragy ýaman sözüň ynsan kalbyna ünji bolup çümýändigini, ondan daş durmagyň möhümändigini hem ýatlapdyr. Akyldar şahyr “Geçer sözi janyňdan” atly goşgusynda:

*Almaweri ýaman sözi ýadyňa –
Tiken bolup diürtip geçer domňandan*

[*Şol ýerde*, 319 s.]

diýmek bilen, onuň ynsana ýetirýän täsirini çeper meňzelmeleriň üsti bilen beýan edýär. Şeýle sözleri zybanyna getirýän adamlaryň hem halanymaýandygyna, jemgyýet, il-gün tarapyndan ýazgarylýandygyna ünsi çekýär. Hususan-da, şahyr “Güftarydyr” diýen şygrynda:

“Sözlä bilseň, ýagşy sözle” [*Şol ýerde*, 185 s.] diýmek bilen, adamyň ony ulanyş başarnygy esasynda tebigatdaky beýleki janly-jandarlardan näderejede tapawutlanýandygyny çeper beýan edýär.

Hoş sözlülük barada halkymyzyň arasynda ençeme timsallar, hekayatlardyr rowaýatlar döräpdir. Magtymguly Pyragy halk döredijiliginiň dürdäneleri bilen özüniň şygryýet älemine many-mazmun taýdan has-da baýlaşdyrypdyr. Il arasynda saklanyp galan rowaýatlaryň birinde şeýle maglumatlar bar: Iki sany ýigit öňlerinden çykan ak sakgally bir gojanyň deňinden salam bermän geçýärler welin, ýaşuly olara seredip: “Bagtyňyz bolsun!” diýip, öz ugruna gidiberýär. Ýaňky ýigitler biri-birine

garap: “Be, ýaňky ýaşuly bize: “Bagtyňyz bolsun!” diýip gidiberdi. Bu ne diýdigi bolýar, ýör, sorap görelä” diýip, onuň zyzndan ýetip, ilki edeplilik bilen salam berýärler, soňra ötünç sorap, sowal bilen ýüzlenýärler: “Ýaşuly, siz bizi bagyşlaweriň, biz ýaňy bideplik edip, salam bermän geçdik. Siz welin: “Bagtyňyz bolsun!” diýdiňiz. Munuň hikmeti nämekä?”. Ýaşuly ýigitlere garap: “Ýigitler, biler bolsaňyz, bu bolup ýörşüňize eden ýalňyşlyklaryňyz üçin hökman bir gün jogabyňyzy alarsyňyz” diýip, öz ugruna yöräberipdir. Ýigitler ýaşulyň bu jogabyndan soň derrew düzelmegiň ýoluna düşüpdirlar. Olar asylyly terbiýä eýerip, özünden ululara sarpa goýupdyrlar, hoş sözlü bolupdyrlar.

Akyldar şahyrymyz Magtymguly Pyragy öz döredijiliginde köpçülik ýerlerinde özüni nähili alyp barmalydygyna ünsi çekende-de, sözleýiş medeniýetine aýratyn ähmiýet berýär. Şahyryň halkyň üýşen ýerinde az, yerlikli, manyly sözlemek baradaky setirleri tutuşlygyna terbiýe mekdebidir. Onuň şygrylarynda her bir sözüň manysyna, gysgadan kesgiriligine aýratyn ähmiýet berlipdir.

Az iýip, az uklap, ýene az sözle,

Köp söz seni il içinde har eýlä [*Şol ýerde*, 348 s.]

Magtymguly Pyragynyň şygryýeti XVIII asyrdan başlap, türkmen jemgyýetimizde söz medeniýetinde esasy ýörelge boldy. Ol milletimiziň aňyýetine öwürüldi. Ussadyň şahyrana döredijiligi nakyllar görnüşinde halkyň durmuşyna ornaşdy. Şahyryň şygrylary türkmen toýlarynyň bezegi, bagşy-sazandalaryň zybanynda aýdym bolup ýaňlanýar. Magtymguly Pyragy “Içen ýalydyr” atly şygrynda:

Gepin tapyp, ýagşy sözlän

Misli diir seçen ýalydyr

[*Şol ýerde*, 322 s.]

diýip bellemek bilen, paýhasly bolmak, ýagşy sözlemek, her bir sözi öz ýerinde ulanmak ýaly düşünelere üns berýär.

Türkmen halkyna mahsus bolan watansöýüjilik, myhmansöýerlik, ata-enä, zenan maşgalalara, ululara, nesline, goňşularyna, dostluk-doganlyga, duza sarpa goýmak, sözüne wepalylyk, ygrarlylyk, geçirimlilik, özara kömege ymtylmak, pespällilik, göwnaçyklyk, akýürekliklik, hoşniýetlilik, mylakatlylyk, rehimdarlyk, sahatlylyk, süýji sözlülük, sabyr-takatlylyk, adalatlylyk, dogry sözlülük, halallyk, zähmetsöýerlik, aýdym-saza, çeper söze, edebiyata, taryha hormat goýmak ýaly

häsiýetler akyldar şahyrymyzyň döredijiliginde öz beýanyňy tapýar.

Şahyryň döredijiliginde türkmen halkynyň myhmansöýerlik däbi, myhmany güler ýüz, ýagşy söz bilen garşy almak hakynda durlup geçilýär. Mälim bolşy ýaly, türkmenler myhmançylyk edebini, däbini ösdürip, kämilleşdirip, aýap saklap, biziň günlerimize ýetiripdir. Eposlardyr dessanlarda ata-babalarymyzyň durmuşynda ýolagçylaryň, geçegçileriň, derwüşleriň, syýahatçylaryň nätanyş öýlere-de myhmançylyga barýandyklary barada köp gürrüň edilýär. Olar baran öýlerine: “Biz Taňry myhmany” diýip ýüzlener ekenler. Türkmençilikde myhman almaklyk gezekli çemçe hasaplanypdyr. Bu düşünje bu gün sen myhman alsaň, ertir beýleki adam seni myhman alar, şeýlelikde, gezekleşip birek-birege barlar, gatnaşyk berkär diýen manyny aňladypdyr. Türkmençilikde myhmany açyk ýüz, hoş sözler bilen garşy almak berk kada hasaplanypdyr. Myhman bilen öý eýesi salamlaşanda, iki tarap hem şatlykly, buýsançly pursatlary başdan geçirýär. Bu pursatlar adam üçin iň zerur pursatlardyr. Magtymguly adamlaryň özara gatnaşyklarynda hoş sözli, mylaýym bolmaklygyny zerurlygyny yzygiderli ündäpdir. Şahyr “Göze myhmandyr” atly goşgusynda:

*Gelen aş diýp gelmez, turşutmagyl ýüz,
Nana mähtäç dälidir, söze myhmandyr*

[*Şol ýerde*, 485 s.]

diýip, adamlaryň özara gatnaşyklarynda, esasan-da, myhman garşylamak däplerinde hoş sözli, mylaýym bolmagyň zerurlygyny ündäpdir.

Türkmen halkyna mahsus bolan mertlik, dogry sözlülük, watansöýüjilik, ynsanperwerlik ýaly gylyk-häsiýetleri şahyr “Türkmen binasy” atly şygrynda:

*Aryflary dem-dem geler, toýy bardyr her zaman,
Merdi-merdan sözlüdir ol, yokdur köňül gilesi*

[*Şol ýerde*, 254 s.]

diýen setirleriň üsti bilen türkmen mahsus bolan ajaýyp häsiýetler beýan edilýär. Aslynda, türkmen jemgyýetinde mertlige, ynsaplylyga, sözüňe ygrarlylyga, wepalylyga, edermenlige, batyrylyga, dostluga aýratyn sarpa goýulýar. Dogry sözli, beren sözünde tapylýan adamlar jemgyýetde uly abraýdan peýdalanýar. Nesilden-nesle geçip, biziň şu günlerimize çenli gelip ýeten we ýaşlaryň milli ruhda terbiýelenmeginde uly ähmiýete eýe bolan bu gylyk-häsiýetler dana şahyrymyzyň döredijiliginde aýratyn orna eýedir. Olar tutuşlygyna türkmençilige, milliligimize ýugrulandyr. Hut şol sebäpli-de, Magtymguly Pyragynyň döredijiligi biziň üçin iňňän gymmatlydyr, ähmiýeti hiç haçan egsilmejek hazynadyr.

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmeniň döwletlilik ýörelgesi. – Aşgabat: TDNG, 2020.
2. *Magtymguly*. Saýlanan goşgular. – Aşgabat:

“Türkmenistan”, 1976.

3. Payhas çeşmesi. – Aşgabat: TDNG, 2016.

4. *Махтумкули*. – Москва, 1945.

M. PERDELIYEVA

THE PRINCIPLE OF KINDNESS IN POEMS OF THE POET – THINKER

The article underlines the importance of poetry of Magtymguly Pyragy, classical poet and great thinker of the East in learning ethnography of the Turkmen nation and their way of life. Magtymguly paid special attention to the meaning of the word “kindness” in his poetry and to its role in life of people. Wise poet drew attention to the peculiarities and principles of speech culture. There were brought relevant examples from poems of the poet with citations of his philosophical thoughts about oratory and kindness.

М. ПЕРДЕЛИЕВА

ПРИНЦИП ДОБРОЖЕЛАТЕЛЬНОСТИ В СТИХАХ ПОЭТА – МЫСЛИТЕЛЯ

В статье подчеркивается значение творчества Махтумкули Фраги, поэта-классика и великого мыслителя Востока в изучении этнографии туркменского народа, его быта. В своих стихах Махтумкули особое внимание уделял значению понятия «добро» и его месту в жизни человека. Поэт уделял внимание также особенностям и манерам речевой культуры. В статье приводятся соответствующие примеры из стихотворений поэта и комментируются его философские мысли о красноречии и добронравии.

MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ “BU DERDI” ŞYGRY HAKYNDÄ

Göwher Şamyýewa, okuw bölüminiň esasy hünärmeni.

Yurdumyzda Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Türkmenistanyň Prezidenti Gahryman Serdar Berdimuhamedowyň hem-de türkmen halkynyň Milli Lideri, Halk Maslahatynyň Başlygy Gurbanguly Berdimuhamedowyň taýsyz tagallalary bilen beýik Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllyk toýuny halkara derejesinde bellemäge giňden taýýarlyk görüýär.

Yşk ynsanyň kalbynda joşgun, sarsgyn dörediji ruhy ahwalatdyr. Yşk – ot, köz, ýakyp-ýandyryp barýan nar. Bu oda ýüregini dagladan aşyk bilen maşuk mähir-muhabbet, jebir-sütem synaglaryndan geçe-geçe gelipdir. Magtymguly şahyryň şygyr gahrymany hem yşk derdine ýolugan aşykdyr. Şonuň üçin hem ol: “Keş eýledim, gezdim yşkyň dagynda” diýip, özüniň başdan geçirýän ruhy ahwalatyny, yşk ýüküni göterip ýören ruhy halyny, bu derdiň öňünde ejiz-biçäreligini açyk aýdýar. Şygyr gahrymany yşka düşüp, yşkyň derdeserine uçraýar. Aşygyň çekýän derdi agyr hem hupbatly. Şonuň üçin hem şygyr gahrymany “Ne beladyr, kimse çeker bu derdi” diýip, öz synasyna siňen, ýüregine ornan, kalbyna giren yşkyň oduna daglanyp, ol yşkly we yşksyz dünýäni deňeşdirýär. Yşkly dünýä – nurly, şuglaly dünýä, yşksyz dünýä – harasatly, apy-tupanly dünýä:

Yşk eser etmese, ýanmaz çyraglar,

Yşka düşse, guşlar eňrär, gurt aglar,

Egiler haybatly, kuwwatly daglar,

Daşlar erip, çeke bilmez bu derdi [2, 27 s.].

Şahyryň şygryýetinde söýgi – beýiklik hem çuňluk. Ol dagdan beýik, daşdan gaty, deňizden giň, ummandan çuň. Onuň ýanynda Asman-Zemin giňişligi dar hem kiçi. Yşkyň öňünde janly-jandar, tutuş tebigat ejiz hem çäresiz. Söýginiň ýalynly mähir-muhabbetine, onuň ummasyz güýjüne oýanan sarsmaz barlyk çalam-çaş hem pytraňňy. Yşkyň mähri siňen tebigatyň ruhy haly pes: yşkyň hanjary çümen asman gözýaş edýär, asman bilen bäsleşýän kuwwatly, haybatly daglar başyny aşak egýär, guş-gumrularyň eňreşýän, gurtlaryň aglaýan sesi dünýäni tutýar, çöller-düzler saralyp-solýar.

Söýginiň jadylaýjy nazary düşen behişt hem Arşa gaçýar, tamug (dowzah) gorkusyndan ýeriň aşagyna girýär. Söýgi muhabbetinden Asman-Zemin aralykdaky barlyk lertzana gelyär. Yşkyň ody tebigaty ýakyp-ýandyryp, ýykyp-ýumrup barýar. Yşkyň ýüki jepaly, agyr, hupbatly. Onuň öňünde hemme zat ejiz. Tebigatyň bu bolşuna haýran şygyr gahrymany: “Kimdir yşkyň ýükün çeken merdana” diýýän bolsa-da, ol yşka köňül berýär, ýüreginden yşka orun berýär. Ol yşkyň ýüküni öz gerdenine alýar, aşyklygyň derdini öz boýnuna alýar. Yşkyň öňünde diňe ynsan balasy ejiz hem mert, aşyk hem maşuk, dana hem diwana. Ol ýük ynsan ýüki, ynsan ýüreginiň götermeli aýy hem süýji, ýeňil hem agyr ýüki.

Şygyryň tutuş süňni şu hili duýgulara ýugrulan ruhy ahwallar bilen bezelendir, ol çeperçilik gymmaty, mazmun baýlygy bilen agyr ýüki göterýän gahrymany orta çykarýar. Yşkdan doly bütin barlygyň mähir-muhabbetini, hasadyny özüne siňdiren şygyr duýguçylyk täsiri bilen yşk dünýäsini, onuň joşgunly ahwalyny giňden açýar. Şygyryň yşka ýugrulan şahyrana mazmuny şygyr gahrymanynyň duýgusy, ruhy haly bilen sazlaşykly utgaşýar. Magtymguly şygyr gahrymanynyň kalbynda gopýan “harasatlaryň, tüweleýleriň, apy-tupanlaryň” näderejededigini dag-dereleriň, deňiz-derýalaryň başyna düşen ahwalatlar bilen baglanyşykly giňden açyp görkezýär. Şygyr gahrymany yşkyň öňünde dag kimin ýykylmaga, derýa deýin joşmaga, guşlar ýaly saýramaga kaýyl, ol özüni yşkyň ýolunda gurban etmäge taýýar gahryman. Ol özüniň yşka berilmegi, yşk ýolunda özüni pida etmegi bilen, dag ýaly beýgelip, derýa kimin joşup-daşyp, yşkly dünýäniň “möwçli, joşgunly, nurly, muhabbetli” ýoluna gadam goýan aşykdyr.

Magtymgulynyň bu şygyr gadymy rowaýat bilen hem baglanyşyklydyr. Rowaýata görä, Hudaý yşk diýlen jadyly zady döredip, ilki ösümlikleriň, soňra hem haýwanlaryň boýnuna dakanmyş. Yşkyň uçguny ýakyp-ýandyryp barýarmyş. Hudaý yşky olardan aýryp, dag-daşlara siňdiripdir, emma bularyň hem ony çekip-çydardan güýji pes gelipdir. Ahyry bolmajagyna gözi ýeten Hudaý: “Hernä, şu-la göte-

rer” diýip, yşky ynsanyň boýnuna atypdyr. Şondan bäri hem yşk diňe ynsan ýüreginde orun tapypdyr.

Şygryň hem rowaýatyň süňňüni emele getirýän mistiki mazmundyr. Şahyr bu şygryny rowaýatyň esasynda döredip, mistiki mazmuny ýüze çykarypdyr. Bu, elbetde, Magtymgulynyň döredijiligine mahsus häsiýetdir, ýöne biziň bu işimizde yşkyň kime degişlidigi ýa-da degişli däl-digi baradaky meseläniň çözüdi hiç hili zerurlyk döretmeýär. Bu ýerde esasy mesele yşkyň güýjüniň, söýginiň mähir-muhabbetiniň täsirini ýüze çykarmak üçin janly keşbe giren tebigy beýiklikleriň, çuňluklaryň, giňlikleriň gözelligi tebigat bilen deňeşdirilen ýagdaýlaryndaky ruhy ahwalatyň ýüze çykarylyşyna baha bermekdir.

Şahyr tebigy gudratlary biri-birine gapma-garşy goýýar. Aýdaly, dag – gudrat, emma ol yşkyň garşysynda ejiz. Yşk ýüki daglary-daşlary eredýän gudrata öwrülen şahyrana keşbe eýe bolýar. Yşkyň garşysynda daglary-deňizleri, çölleri-düzleri özüne birleşdirip duran Zemin jünbüş eýläp, gök titröp, lertzana gelyän ejizlik keşbine girýär. Hatda behişt, dowzah ýaly mistiki gudratlar hem yşkyň gudratyndan ejiz gelyär. Yşk göterip bolmaýan, çekip bolmaýan, çydap bolmaýan gudratlaryň in beýigi, in agyry, in ulusy. Yşkyň gudratyndan bütin tebigat dünýäsi özüçe biçärelige düşýär, özüçe gudratyň önünde boýun egýär. Käbirleri gorkýar, käbirleri gaçýar, käbirleri uçýar, käbirleri aglaýar, ýene biri eňreýär, başga käbirleri baş egýär, käbiri bolsa titröp, lertzana gelyär. Sebäbi yşk – ylahy gudrat. Şygryda gudratlaryň hem ejizlikleriň gözelligi öz beýany tapýar. Ylahy gudrat bolan yşkyň önünde ejizlik edýän tebigy gudratlaryň gözelligi olaryň ejizliklerinde jemlenýär. Tebigat öz gudratly tarapy bilen gözelligi döretmän, özüniň yşkyň garşysyndaky ejizlik häsiýeti bilen gözelligi döredýär. Bu, elbetde, gudrata berlen özboluşly täze sypat. Ýogsam Magtymguluda daglar sarsmazlygyň simwoly hökmünde şygra giren gudratdyr (“Daglar ýeriň myhydyr”). Daglar beýikligiň buýsançly alamaty hökmünde wasp edilýär (“Belent daglar beýikligiňe buýsanma”). “Bu derdi” şygrynda bolsa daglaryň özüne mahsus haýbatyndan, kuwwatyndan galyp, ejizlän, howalasy Arşa azm urýan, seri belentlikden peselen, erän ýagdaýa düşmek bilen, yşkyň önünde ejizlemek gözelligi dörediji peslikdir. Yşkyň gudraty bu ýerde öz hökmürowanlygyny ýöredýär.

Dagyň ejizlemek bilen döredýän gözelligi hem yşkyň gözelligi dörediji gudratynyň netijesidir. Ýogsam ejizlik we gözelligi bir ýere sygşmaly garşydaşlar däl. Şeýle-de bolsa, yşkyň gudraty ejizlikden hem gözelligi döredýär. Görnüşi ýaly, bu ýerde tebigat gözelligi ejizlik gözelligidir. Yşkyň gözelligi ylahy gözelligi gudratyndan bina bolan gözelligidir. Şygryda yşk in beýik gözelligi, in beýik gudrat. Adam şeýle beýik gözelligiň hem gudratyň eýesi. Şonuň üçin ol ylahy gözelligi, ylahy gudraty özüde jemleýän gudrat bolup göz önünde janlanýar we ol bu şygryda şeýle bir beýiklige göterilýär weli, ony Arşyň depesinde – ylahy belentlikde görýändigine buýsanç duýgusy kalbyňa dolýar. Ylahyýet, tebigat, adamzat gatnaşygynda adama şeýle belent orun berilmegi Magtymgulynyň dünýä düşünişini, dünýäni düşündiriş ölçegleriniň belentlik derejesini kesgitleýär. Diýmek, adam ylahy gözellige hem-de tebigy gözellige eýe bolýan bolsa, onda ol gözelligiň çür depesindedir. Muny şygryň pikir ýordumy doly tassyklaýar. Tebigatyň bir bölegi bolan Adam gözelligiň bir bölegi däl-de, gözelligiň hakyky özüdir.

“Bu derdi” şygrynda eseriň süňňüni emele getirýän iki söz bar. Olar “yşk” hem “dert” diýen sözlerdir. Türkmen dilinde bu iki sözüň ýanaşyp gelmegi bilen, “yşk derdi” diýen söz düzümi emele gelyär, ýöne şahyr bu goşgusynda şu iki sözi bir söz düzümine salyp ulanmaýar. Belki, munuň bir syry bardyr? Belki, şahyr bu sözleriň hersine bir many ýüküni berendir-de, olar bir söz düzüminiň hataryna girýän däl. Magtymguly bu şygryda “yşk dagy”, “yşk eseri”, “yşka düşmek”, “yşkyň ýüki” ýaly söz düzümlerini ulanmak bilen çäklenýär. Ol “yşk derdi” diýen düşünjä barmaýar. “Yşk derdi” diýäýmeli ýerlerde hem ýa “yşk dagy” diýip, ýa-da “yşk ýüki” diýip alýar. Hatda “yşk dagy” jümlesini şygryň birinji bendinde iki gezek gaýtalaýar:

Keş eýledim, gezdim yşkyň dagyndan.

Ne beladyr, kimse çeker bu derdi?

Yşk dagyn assalar gögiň boýmundan,

Gök titreyip, çeke bilmez bu derdi [Şol ýerde, 27 s.].

Türkmen dilinde “dag” sözüniň göni manysy gudrat bilen dörän beýikligiň, belentligiň aňladylmasy hökmünde bellidir. Ol tebigatyň bir gudrat nyşany bolup, göreni haýran edýär. Dag gudratyň gözelligi belentligi şu babatdan “yşk dagy” jümlesinde yşkyň gudratyny nygtamak üçin ulanylýan düşünjede dag

bilen deň beýiklikde, ululykda, belentlikde salgym atýan gudrat deňligidir. Yşk hem gudratly duýgy. Şonuň üçin “yşk dagy” jümlesi “yşkyň gudraty” jümlesi bilen manydaşdyr.

“Dag” sözüniň göçme manysy “ot ýarasy” manysyny berýär. Bu hem yşkyň ataşynyň salan ýarasy hökmünde göçme manyda örän jaýdar hem täsirli söz öwrümidir. Galyberse-de, dag aşyklaryň – aşyk Perhadyň, Mejnunyň mesgenidir. Aşyklara ýa gönüleýin, ýa-da gytaklaýyn dag bilen bagly yşky ahwalaty başdan geçirmek mahsusdyr. Bolmanda, mifiki Kap dagy olaryň yşky durmuşynda gabat gelýän bir gudrat alamatydyr. *Yşk dagy* jümlesiniň *yşk derdiniň agramy, ululygy* ýaly göçme manylarda ulanylýan ýerleri-de bar. Diýmek, dag yşk bilen deň gudrat hem belentlikdir. Tebigatyň üýtgeşik hem özboluşly bir bölegi bolan dag ylahy miwe bolan yşkyň agramyny, beýikligini, ululygyny anyklaýjy söz hökmünde milli dilimiziň gaznasyna giripdir. Beýik Magtymguly “yşk dagy” diýen jümläni çeperçilik aýtymyna salanda, şu we şundan hem başga birnäçe duýguçylyk alamatlaryny göz önünde tutup, şu söze, şu jümlä aýratyn agram beren bolsa gerek.

Yşk dagynda gezmek aşyklykdyr – Mejnunlykdyr, Perhatlykdyr. Yşk dagynda keşť eýlemek Mejnun yşklylykdyr, Perhat yşkly bolmak bilen barabarlykdyr. “Galyp men” şygrynda:

*Başym ýüz höwesde, köňlüm joşgunda,
Girdaba düşüp men däle-daşynda,
Nežd dagynda gezen Mejnun yşkynda,
Ýanar otly Leyli bohup galyp men* [Şol ýerde, 33 s.]
diýýärkä, beýik şahyr Magtymguly Pyragy, elbetde, Mejnunyň yşky joş uranda ýüz tutýan Nejd dagyndan belent söýgüsini, yşk derdini egsişini göz önünde tutýar.

Diýmek, tebigatyň gözelligi dünýäsiniň ajaýyp bir bölegini özünde jemleýän dag ynsanyň yşky duýgusynyň gözelligi älemiň gözbaşynda durýan mukaddeslik hökmünde şahyrana dünýä bezeg berýär. “Yşk dagy” söz öwrümünde dag uly bir çeperçilik ýükünü görterýän gymmatlyk bolup hyzmat edýär. “Yşk dagy” jümlesi bilen şahyr bu goşguda, “yşk derdi” söz öwrümini ulanmazdan, ýokary çeperçilik gazanypdyr.

Şahyryň eserleri doly derejede öwrenildi diýildiği däl. Magtymguly hakda ýazylan eserlerde, ylmy işlerde, monografiýalarda, makalalarda heniz okyjylara mälim bolmadyk maglumatlaryň tapylýandygy tebigydyr. Şahyryň aňrsyna-bärsine göz ýetmeýän umman ýaly giň hem çuň döredijiligi bilen dünýäniň meşhur magtymgulyşynaslary, alymlary gyzyklanýarlar. Şahyryň döredijiliginiň tematikasy giň. Onuň payhasa baý şygryýetinde aşyk-mağşuk, maşgala temasyna bagyşlanan eserleri görnükli orun tutýar.

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ynsan kalbynyň öçmejek nury. – Aşgabat: TDNG, 2014.

2. *Magtymguly*. Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

G. SHAMIYEVA

ON THE POEM “BU DERDI” (“THIS TORMENT”) OF MAGTYMGULY PYRAGY

The Turkmen poet describes the heavenly natural beauty of the world parallelizing with the bright and cordial feelings and passion of the heart in the image of the mountains

The literal value of the majestic mountains are animated in the word combination “the light of mountains”
The great power of spiritual peace lives in bright human heart.

Г. ШАМЫЕВА

О СТИХОТВОРЕНИИ МАХТУМКУЛИ ФРАГИ «БУ ДЕРДИ» («ИСПЫТАНИЕ УЧАСТИ»)

Туркменский поэт описывает неземную природную красоту мира в параллели со светлыми сердечными чувствами и пламенностью сердца в образе горных просторов.

В словосочетании «свет гор» одухотворяется художественная ценность величественных гор.
В светлом человеческом сердце живёт великая сила духовного умиротворения.

MAGTYMGULYNYŇ SYÝASY-FILOSOFIK GARAÝYŞLARYNDA RAÝAT JEMGYÝETINDE YNSAPLY GATNAŞYKLAR MESELESİ

*Oguljamal Esenowa, jemgyýeti öwreniş ylymlary kafedrasynyň uly mugallymy,
Begenç Mämmedow, jemgyýeti öwreniş ylymlary kafedrasynyň mugallymy.*

Magtymguly Pyragynyň döredijiliginde döwlet gurluşy, ahlak, ynsan durmuşynyň manysy, ynsaply gatnaşyklar, adamkärçilik ýaly möhüm meseleler öz beýanyny tapýar. Şahyr öz döwrüniň taryhy ykbal bilen bagly bolan möhüm jemgyýetçilik-syýasy meselelere ýüzlenýär.

Magtymgulynyň döredijiliginde döwlet gurluşynyň esaslary ahlak kadalarynyň meýdanynda ýüze çykýar. Şahyr jemgyýetiň jebisliginiň onuň ähli agzasyna baglydygyny öňe çykarýar, ynsanlara ahlagyny arassa saklamagy ündeýär. Şahyryň isleýän döwletinde jemgyýetçilik gurşawynda adamlar erkana we ynsanperwer ruhda ýaşamaly, jemgyýet açyk demokratik häsiýete eýe bolmaly. Onda adamlaryň biri-biri bilen gatnaşyklary ýokary derejede kemala gelmeli. Birek-birege kömek bermek, goldamak, maslahatlaşmak, ýaşullara geňişmek ýaly ýörelgeler özüniň ýaşayşyny dowam etmeli.

Magtymguly raýat jemgyýetine mahsus kadalary beýan edipdir. Magtymguly döwlet gurşawy bolmadyk döwrüň raýat jemgyýeti hakyndaky ideýalary öňe çykarýar. Şahyr ýaşullaryň edep kadalarynyň berjaý edilmeginde ornunyň uludygyny düşündirýär.

Adamlaryň arasyndaky gatnaşyklar ynsap, sylag-hormat kadalary esasynda düzgünleşdirilipdir. Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Türkmeniň döwletlilik ýörelgesi” atly kitabynda hem raýat jemgyýetiniň esaslaryny düzýän ynsap, ynsaply gatnaşyklar dogrusyndaky garaýyşlar beýan edilýär: “Ynsap jemgyýetiň baş gymmatlygydyr. Ynsaply ýaşayş raýat jemgyýetiniň, demokratik döwletiň iň ýokary kemala gelmesi bolup durýar. Atababalarymyz “owalynda ynsabyna guýlan” diýip nygtapdyrlar. Ynsap adamy adam edýän ruhy özen” [2, 196 s.].

Magtymguly Pyragynyň adamzat nesliniň önünde bitiren haýyr-yhsan işleri, nesihatları ynsan aňyýetinde baky galýar. Gahryman Arkadagymyzyň

ady agzalan kitabyň “Ynsaplylyk” atly bölümünde: “Magtymguly akyldaryň şygrylarynda ündelişi ýaly, nebis – adamy azdyrýan ýaramaz güýç, bisabyrlyk bolsa, ynamyňy ýitirmekdir. Ynamsyz ýaşayş bolmaýar. Akyldaryň nebis, sabyrlylyk hakyndaky pentleri halkymyzyň durmuş ýörelgesini emele getirýär. “Nebisi öňüne geçen” diýilmegi adamyň ynsabynyň kör bolandygyny aňladýar. Şahyr öz şygrynda: “Nebse uýma, şeytan raýyna gitme” diýýär. Şeytan halklaryň ynamynda adamlary azdyryjy güýç hasap edilýär. Adamyň nebsine gezek gelende ejiz bolmagy onuň ynsabyny ejizledýär, onuň adamkärçilik mertebesini peseldýär” [*Şol ýerde*, 223-224 s.] diýlip bellenilýär.

Ynsanperwerlik adam ruhuny bezeýän iň asyly sypatlaryň biridir.

Magtymguly edepli-ekramly, ýagşy terbiýeli kişilere sarpa goýupdyr. Hemmeleri-de şeýle bolmaga, olardan görüm-görelde almaga çagyrypdyr, ýamanlary bolsa ýazgarypdyr:

*Aryf bolsaň, aslyn sorma ýigidiň –
Edebinde, erkanynda bellidir*

[3, 270 s.].

*Magtymguly, ile ýaýdym nesihat,
Zynhar, ýaman bilen bolmagyl ülpet*

[*Şol ýerde*, 433 s.].

Halk sözüň güýjüne uly ähmiýet beripdir. Adamlar kimdir birini tanajak bolanlarynda, ilki bilen: “Gepi-sözi bir yerindemi?” diýip sorapdyrlar. Göwni ýetmedik kişilerine bolsa: “Onuň-a gepi-sözünüňem ugry-utgasy yok” diýip baha beripdirler. Adamlar ýaman sözden gaça durup, ýagşy sözlemäge, ildeşlerinde gowy täsir galdyrmaga çalşypdyrlar. Magtymguly halkyň şu ýörelgelerinden ugur alyp, söz hakynda öwrän-öwrän pikir ýöredipdir hem-de ýaman söz bilen adamlaryň göwnüne degmezligi, ýüregine bitmez ýara salmazlygy, olaryň agyran-ynjan göwünlerini awlamagy maslahat beripdir. Şahyr ýagşy sözi uly baýlyga deňeýär:

Gepin tapyp, ýagşy sözlän

Misli dür seçen ýalydyr [*Şol ýerde*, 322 s.].

*Gelene garşy çyk, bolsa mejalyň,
Ýagşy tutawergil niýetiň-päliň,
Dünyä döwranynda açyk tut eliň,
Döwür senden gider, döwran eglenmez*

[*Şol ýerde*, 489 s.].

Magtymguly öwüt-nesihat temasynda döreden eserlerinde durmuşyň hemme ugurlaryna degip geçipdir. Ol adamyň ruhy dünýäsiniň ähli taraplary barada pikir ýöredipdir. Magtymguly Pyragynyň edebi mirasynda halal zähmet çekmek, gep-gybatdan daşda durmak, şükürli bolmak, toba etmek, bir söz bilen aýdanymyzda, kada-kanunlara kaýyl bolmak nesihat edilýär. Şahyryň “Galmagaly neýlerem” diýen goşgusynda şeýle setirler bar:

*Her zaman, Magtymguly, halk içre gezme lap edip,
Sakla gybatdan tiliň, ugruňda gez ynsap edip,
El uzatma köp pisada, dur hudadan howp edip*

[*Şol ýerde*, 50 s.].

Şu setirlerden görnüşi ýaly, akyldar şahyr menmenligi, ynsapsyzlygy, wyždansyzlygy, ogurlygy tankytlapdyr we olardan daşda durmagy ündäpdir. Şahyryň “Para-paradyr” atly goşgusynda:

Tohum sal, orar sen, geldiň bu jaya,

Ömrüňni geçirme beýhuda, zaýa [*Şol ýerde*, 53 s.]
diýip, zähmet çekmegi, bellibir iş bilen meşgul

bolmagy, bikär bolmazlygy, ömrüňni zaýa geçirmezligi ündeyär. Ak ýürekden zähmet çekmek, onuň rähnetini görmek şahyryň esasy durmuş ýörelgeleriniň biri bolupdyr. Aýratyn-da, akyldar şahyryň şygrylarynda adamkärçilik meselesi has giňden işlenilipdir. Magtymguly durmuşyň çylşyrymlydygyna, adamlaryň gylyk-häsiýetleriniň dürlüdigine garamazdan, jemgyýeti özgertmek üçin zerur bolan güýçleriň onuň öz içinde bardygyna ynanypdyr.

Şahyr jemgyýetiň kämilligini adamlaryň akyl-paýhasly hereketi esasynda gazanyp bolýandygyny zýygiderli nygtapdyr. Magtymguly goşgularynyň üsti bilen jemgyýetçilik nogsanlyklaryna, zyýanly endik-gylyklara garşy göreşipdir. Ol ýaramaz endikleriň, gylyklaryň soňuna çykmak barada wagyz-nesihat edipdir. Gahryman Arkadagymyz “Türkmenistan – Bitaraplygyň mekany” atly kitabynda bu pikiri şeýle nygtaýar: “Magtymguly Pyragy öz döredijiliginde adamkärçiligiň nesilden-nesle geçýän kada-kanunlarynyň örüsiniň giňdigini, onuň külli ynsan nesillerine deňşilidigini öňe çykarýar. Syýasy taýdan kämil, ahyrky maksady hem geljegiň bähbitleri bilen bir bolan oý-pikirler il-halkymyzyň döwlet Garaşsyzlygymyza buýsanjyny beýgelttdi” [1, 97 s.].

EDEBIYAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistan – Bitaraplygyň mekany. – Aşgabat: TDNG, 2020.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmeniň

döwletlilik ýörelgesi. – Aşgabat: TDNG, 2020.

3. *Magtymguly*. Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

O. ESENOVA, B. MAMEDOV

CONSCIENTIOUS RELATIONS ISSUE IN CIVIL SOCIETY IN THE POLITICAL AND PHILOSOPHICAL VIEWS OF MAGTYMGULY

The foundations of the national state structure appear in the sense of moral standards in most of Magtymguly's works. People must live freely and humanely in the state and society which the poet dreamt about. Since the strength of society depends on all its members, the poet urges everyone to keep their morals clean. This society must have open and democratic features. The principles such as helping each other, supporting, and consulting elders must continue their existence. What does this mean? This means our great thinker Magtymguly expressed the norms specific to civil society recognized within the modern national state.

O. ЭСЕНОВА, В. МАМЕДОВ

ПРОБЛЕМА СПРАВЕДЛИВЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ В ГРАЖДАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ В ПОЛИТИКО-ФИЛОСОФСКИХ МИРОВОЗЗРЕНИЯХ МАХТУМКУЛИ

В творчестве Махтумкули основы государства в большей степени опираются на нравственные нормы. Так как нерушимость, прочность общества зависит от всех его членов, поэт призывал всех к нравственной чистоте. В государстве, обществе, о котором мечтал поэт, люди должны жить свободно и гуманно. Это общество должно иметь открытый демократичный характер. Такие принципы, как взаимопомощь, поддержка, обращение к старейшинам за советом, должны продолжать своё существование. Что это значит? А то, что великий мыслитель Махтумкули описал нормы гражданского общества, принятые в современном национальном государстве.

YAŞLARYŇ JEMGYÝETE GOŞULYŞMAGYnda MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ DÖREDIJILIGINIŇ TÄSIRI

*Döwlet Baýmyradow, jemgyýeti öwreniş ylymlary kafedrasynyň uly mugallymy.
Seýit Haýytgulyýew, jemgyýeti öwreniş ylymlary kafedrasynyň mugallymy.*

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň howandarlygynda geçmişde ýatdan çykmajak yz galdyran hem-de beýik şöhrata eýe bolan, Hakdan halatly, beýik alymlarymyzyň, nusgawy şahyrlarymyzyň mirasyny öwrenmek üçin döwletimiz ähli şertleri döredýär.

Şol beýik alym hem-de nusgawy şahyrlaryň biri hem “şirin dilli söz ussady” derejesine mynasyp bolan, türkmen halkynyň beýik akyl-dary we nusgawy şahyry Magtymguly Pyragy özüniň edebi eserlerini taryhyň altyn sahypalaryna ebedilik ornaşdyryp bilen şahsyýetdir. Dünýäniň onlarça ýurdundan Gündogary öwreniji taryhçylar, filosoflar, filologlar, lukmanlar, medeniýeti öwrenijiler, terjimeçiler we beýleki hünärmenler ýurdumyzda geçirilýän halkara ylmy we amaly maslahatlara gatnaşýarlar [5]. Türkmen halkynyň nusgawy şahyry we akyl-dary Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygyna bagyşlanýan baýramçylyk çäreleriniň meýilnamasyna laýyklykda geçirilýän ylmy maslahatlaryň baş maksady Gündogar halklarynyň nusgawy edebiyatyny, filosofik mirasyny çuňňur öwrenmekden, wagyz etmekden, ol halklaryň diliniň we edebiyatynyň özara baglanyşygy boýunça ylmy barlaglara badalga bermekden ybaratdyr. Şular ýaly halkara ylmy we amaly maslahatlaryň geçirilmegi Gahryman Arkadagymyzyň hem-de Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň edebi mirasymyza goýýan beýik hormatyndan we milli ruhyýeti belende galdyrmak ugrunda edýän taýsyz tagallalaryndan nyşandyr.

Häzirki wagtda aýratyn hem ýaşlar üçin türkmeniň nusgawy şahyry Magtymguly Pyragynyň edebi mirasyny, filosofik garaýyşlaryny we onuň dünýä medeniýetiniň ösüşindäki ornuny kesgitlemäge hem-de çuňňur öwrenmäge uly mümkinçilikler döredilýär. Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň: “Akyl-dar şahyrymyzyň umumadamzat gymmatlygyna öwürülen pikir-garaýyşlary, watansöýüjilik, ynsanperwerlik, ahlak arassalygy hakyndaky öwüt-ündewleri halkymyzyň

durmuş ýörelgesi we pelsepesidir” [1, 284 s.] diýen sözleri munuň aýdyň subutnamasydyr.

“Ýaşlaryň sosiologiýasy” atly ensiklopedik sözlükde bellenişi ýaly, “ýaşlar” diýen düşünje giň manyda aýdylanda, ýaşy we şonuň bilen bagly meşgullanýan işleriniň esasy görnüşleri boýunça döreýän toparlaýyn umumylykdyr, sosial manyda aýdylanda bolsa, ýaşlaryň durmuş ýagdaýy babatda ýaş aýratynlyklarynyň esasynda, jemgyýetiň gatlaklaýyn gurluşynda öz orny hem-de wezipesi, özboluşly bähbitleri we gymmatlyklary boýunça sosial-demografik toparyň ýüze çykmagydyr [9].

Ýokarda beýan edilen garaýyşlardan çen tutulsa, ýaşlaryň “sosiallaşma” düşünjesi bilen ýakyndan baglanyşygy bardyr. Sosiallaşma meseleleri gadymy döwürlerden bäri alymlaryň üns merkezinde bolupdyr. Gadymy, orta asyrlar we häzirki zaman döwürleriniň alymlarynyň işlerine ser salnanda, “sosiallaşma”, “syýasy sosiallaşma” ýaly düşünjeler ulanylman, onuň ýerine “uýgunlaşma”, “kämilleşme”, “işjeňlik”, “syýasy işjeňlik”, “syýasy gatnaşyklar” diýen düşünjeler ulanylypdyr. “Sosiallaşma” düşünjesi ylma F.Giddings tarapyndan girizilipdir. Ol muňa “adamyň durmuş tejribesiniň yzygiderli dowam edýän döwri” hökmünde düşünişdir [9, 248 s.].

Ýaşlaryň sosiallaşmagynda Magtymguly Pyragynyň döredijiliginiň uly täsiri bardyr. Muňa şahyryň “Ýagşy at galsyn” atly şygry arkaly hem göz ýetirmek bolýar:

*Ýagşy söze gulak salgyl,
Säher wagty bidar bolgul,
Ýagşylardan alkyş algyl,
Ömrüň artyp, zyyat galsyn* [7, 342 s.].

Akyl-dar şahyr ýaşlaryň gündelik durmuşda hiç wagt gymmatyny ýitirmeyän adaty edimgylymlaryndan, ýaşuly nesle gulak salyp, olaryň akyl-paýhasyndan, durmuş tejribesinden köp zatlar öwrenmek bilen, durmuşda öz mynasyp ornuňy tapyp bolýandygyny aýdyň beýan edýär. Eger-de özüňden kiçi sylanmasa, ulynyň diýeni ýerine ýetirilmese, onda ol ýaş ýigidiň bellibir işiň başyny

tutmajagyny “Ykrarsyz ärden” diýen goşgusynda şeýle belläp geçýär:

*It zeriň minnetin çekmez,
Aňlamaza sözüň ýakmaz,
Köňlün istän işler çykmaz
Nan ýagysy, kärsiz ärden [Şol ýerde, 343 s.].*

“Sosiallaşma” düşünjesinde adamyň ýaş aýratynlygy baradaky mesele aýratyn üns berilýän meseleleriň biridir. Şu mesele Magtymguly Pyragynyň “Nahana geldiň” diýen goşgusynda hem gozgalýar:

*Ýaradan gudratyndan diň bilen dahan berdi,
Sözlemäge söz bile, dahanda zyban berdi,
Köňlün gidip her ýanga, turdy, aýagyň ýördi,
Bildiň ýakyn-ýadyňny, gözüň niräni gördi,
Ýedi-sekiz ýaşyňda ataň mollaga berdi,
Okap kuran-kitaby, ulalyp, ona geldiň
[Şol ýerde, 461 s.].*

“Düşen günlerim” diýen şygrynda şahyr şeýle diýýär:

*Dokuzymda berdim taňry salamy,
Onumda boýnumda hakyň kelamy,
On birimde tutdum döwet galamy,
Okyp-okyp magny saçan günlerim [Şol ýerde, 563 s.].*

“Ýaşynda” diýen şygrynda şahyr şeýle belläp geçýär:

*On başe ýetse saly,
Galkar köňül hyýaly,
Çalar jahyllyk ýeli,
Juwan görner diýişimde [Şol ýerde, 561 s.].*

Öňki sowet psihologiýasynda psihiki ösüşi döwürleşdirmegiň E.Erikson tarapyndan esaslandyrylan nusgasy giňden ýaýrapdy [4]. Onda döwürleşdirmäniň esasy dörediji şerti hökmünde çaganyň ösüşiniň deňişli kesimlerinde peýda bolýan işiň görnüşleri kabul edilipdi. Muňa laýyklykda, çaganyň dogulmaklygyndan onuň orta mekdebi tamamlýan aralygy ýedi döwre bölünýär:

1. Bábeklik: doglandan 1 ýaşyňça.
2. Irki çagalyk: 1 ýaşdan 3 ýaş çenli.
3. Mekdebe çenli kiçi ýaş: 4 – 5 ýaş çenli.
4. Mekdebe çenli uly ýaş: 5 – 6 ýaş çenli.
5. Mekdep ýaşy: kiçi ýaş 6 – 7; uly ýaş 10 – 11 ýaş çenli.
6. Yetginjeklik döwri: 10 – 11 ýaşdan 13 – 14 ýaş çenli.
7. Irki jahyllyk döwri: 13 – 14 ýaşdan 16 – 17 ýaş çenli [4]. Bu ýerde ýaşlaryň ýaş aýratynlygy boýunça döwürlere bölünmeginiň

sebäbi her ýaşdaky çagalaryň özüne mahsus meseleleriniň bolmagydyr. Bu meseleler ýokarda bellenen döwürlere görä tapawutlandyrylyp bilner. Şeýlelikde, bu meseleler bellibir döwürlere bölünip, olaryň ýüze çykýan sebäbini anyklamaga, öňüni almaga we bellibir çözgüdini tapmaga mümkinçilik döreýär. Ýene bir ähmiýetli tarapy, bu nusga syýasy-sosiallaşma taýdan seredilende, ýaşlaryň her döwürde syýasy medeniýetini ösdürmäge çemeleşmegiň häsiýetlerini kesgitlemäge mümkinçilik berýär.

Döwürleşdirmäniň çaganyň jemgyýetçilik bilim-terbiýe ulgamynda geçýän basgançaklaryna laýyklykda döredilen nusgasynda ýokardaky agzalan mekdebe çenli ýaş aýratynlygy, kiçi mekdep, orta we uly mekdep ýaş döwürleri bilen tapawutlandyrylýar [4]. Mazmuny boýunça bu nusga golaý bolup durýan döwürleşdirme sosiallaşma hadysasynyň – jemgyýetçilik tejribäniň özleşdirilişiniň tapgyrlary bilen baglanyşykly belrilyär.

Psihiki ösüşi döwürleşdirmeklige şahsyýetiň psihologiýasy ulgamynda iň bir giňişleýin çemeleşmeleriň biri-de E.Eriksonyň *epigenetik* taglymatydyr. Ol adamyň durmuşyny psihosozial ösüşiň tapgyrlary boýunça sekiz döwre bölýär. Her bir döwür nesle geçijilik arkaly kesgitli bir wagt kesiminde ýüze çykyp, adam olary yzly-yzyna geçmek arkaly şahsyýete öwürüýär. Döwürleşdirmede tapgyrlar, ýaş möçberleri, psihosozial krizis we her döwürüň güýçli taraplary esaslandyrylýar.

Adamyň ýaş aýratynlygy boýunça döwri psihologik, biofiziologik, sosial ösüşi we ýaş aýratynlygy esasynda düzülen. Türkmen müçenamasynda adamyň ýaş aýratynlygy şeýle bölünýär: çagalyk müçesi (13 ýaş çenli), yetginjeklik müçesi (14 – 24 ýaş çenli), ýigitlik müçesi (25 – 37 ýaş çenli), kämillik müçesi (38 – 49 ýaş çenli), pygamber müçesi (50 – 61 ýaş çenli), ruhbelentlik müçesi (62 – 73 ýaş çenli), aksakgallyk müçesi (74 – 85 ýaş çenli), gartaňlyk müçesi (86 – 97 ýaş çenli), Oguz han müçesi (98 – 109 ýaş çenli). “Görogly” şadessanynda hem Öweziň Agaýunus perä aýdan goşgusynda ýaş aýratynlygy boýunça döwürleşdirme teswirlenýär [6, 358 s.].

Sosiallaşma prosesiniň döwürleri meselesiniň psihologik bilimler ulgamynda hem öz taryhy bardyr. Professor B.Basarow sosiallaşmanyň esasy üç döwürüni:

1. Zähmetden öňki irki sosiallaşma (çaganyň doglandan mekdebe gidýän döwrüne çenli). 2. Okuw (jahyllyk döwri), zähmet (adamyň zähmet işiniň ähli döwri). 3. Zähmetden soňky döwür görnüşinde tapawutlandyrylar. Ol bu döwürleşdiriş adamyň sosial durmuşda zähmete bolan gatnaşygy bilen esaslandyrylar [3].

Ýaş nesil özüniň häsiýetli aýratynlygy boýunça sosial wezipäni ýerine ýetirýär. Şol sosial wezipeleri ýerine ýetirenlerinde, ýaşlaryň garaýyşlary dürli-dürli bolup biler. Şu nukdaýnazardan biz şu netijelere gelýäris:

1. Ýaşlar jemgyýetiň we döwletiň ýetilen ösüş derejesine mirasdüşerlik edýärler we eýýäm şu günki günde özlerinde geljegiň keşbini şöhlelendirýärler, sosial önümçiligiň wezipesini özlerinde saklaýarlar.

2. Beýleki sosial toparlar ýaly, ýaşlaryň özlere mahsus maksatlary we bähbitleri bar. Olaryň

bähbitleri jemgyýetiň maksatlaryna we bähbitlerine laýyk gelýär.

3. Zähmet we jemgyýetçilik durmuşyna girişip, ýaşlar bilime, jemgyýete işjeň goşulýşmagyň, terbiýäniň we uýgunlaşmanyň esasy obýekti hem-de subýekti bolup durýarlar.

4. Ýaşlar sosial mobilligiň we ykdysady başaraňlygyň esasy gatnaşyjysy bolup durýarlar, şeýle hem ýaşlara bar bolan sosial-ykdysady we syýasy işlere doly girişmek mahsus.

5. Ýaşlar jemgyýetiň sosial gatlagy bolup, ýurduň sosial-ykdysady we ruhy ösüşiniň çeşmesidir.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Gahryman Arkadagymyzyň we hormatly Prezidentimiziň alyp barýan ýaşlar syýasatynda Magtymguly Pyragynyň şahsyýetine we döredijiligine aýratyn ähmiýet berilýär. Bu bolsa giň dünýägaraýyşly, ýokary ahlakly nesilleri terbiýeläp ýetişdirmekde bilim işgärleri üçin baş ýörelgedir.

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşin täze belentliklerine tarap. 7-nji tom. – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014.

2. “Ýaşlar barada döwlet syýasaty hakynda” (rejelenen görnüşi) Türkmenistanyň Kanuny. – Aşgabat, 2022.

3. *Basarow B.* Sosial psihologiýa. Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy. – Aşgabat: “Ylym”, 2010.

4. *Basarow B.* Şahsyýetiň psihologiýasy. Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy. – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2015.

5. *Burunow A.* Türkmen ruhunyň almaz täji. Akyldaryň ýaş toýy bütin dünýä ýaň salýar. – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014.

6. *Görogly*. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1990.

7. *Magtymguly*. Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

8. *Мудрик А.В.* Социализация человека – Москва: «Академия», 2004.

9. Социология молодежи: Энциклопедический словарь. Отв. Ред. Ю.А.Зубок, В.И.Чупров. – Москва, 2008.

D. BAYMURADOV, S. HAYITGULIYEV

THE EFFECT OF THE POETRY OF MAGTYMGULY PYRAGY IN THE SOCIALIZATION OF YOUTH

In the Epoch of the Revival of the New Era of the Powerful State, special importance is attached to the personality and creativity of Magtymguly Pyragy in the youth policy of our Hero – Arkadag our Esteemed President of Turkmenistan. For us, educators, this became the main principle in educating youth in the spirit of high morality and patriotism.

Д. БАЙМУРАДОВ, С. ХАЙЫТГУЛЫЕВ

ВЛИЯНИЕ ТВОРЧЕСТВА МАХТУМКУЛИ ФРАГИ НА СОЦИАЛИЗАЦИЮ МОЛОДЕЖИ

В эру Возрождения новой эпохи могущественного государства наш Герой – Аркадаг и наш Уважаемый Президент особое значение в молодежной политике придают личности и творчеству Махтумкули Фраги. Для нас, работников образования – это стало главным принципом в деле воспитания молодежи в духе высокой нравственности и патриотизма.

MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ ŞYGYRLARYNDA YAŞ NESLI TERBIÝELEMEGIN ÝÖRELGELERI

Türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyz “Ynsan kalbynyň öçmejek nury” atly kitabyn-da: “Magtymgulyň şygrylary dagdan çogup çykan gözbaşy arassa çeşmäniň suwy kimin jana şypalydyr. Ol şygrylar edil daň säheriniň howasy ýaly tämizdir. Olar läle-reýhanly, gül-güläleklilik bag-bossanyň hoştap ysy kimin bark urup, ynsanyň janyna hoşluk çayýar. Bedenleri bogun-bogun söküp, ýüreklere giňlik berýän dutaryň mylaýymdan şirin saz bolup, heýjana getirýär” [1, 56 s.] diýip belleýär.

Magtymguly Pyragy umumadamzat şahyry hökmünde ykrar edilendir, dünýä medeni gymmatlyklarynyň genji-hazynasyna uly goşant goşan beýik danadyr.

Işni maksady. Magtymgulyň öwüt-ünew häsiýetli şygrylary bilen kämillik ýaşna ýetmedikleriň aňyna oňyn täsir etmek arkaly, jemgyýetçilik ahlakynyň arassalygynyň kämilleşmegine ýardam etmektir, çünki şahyryň eserleri watansöýüjilik, ynsanperwerlik, dostanlyk, adamkärçilik, ahlak päkligi baradaky umumadamzat gymmatlyklaryna öwrülen örän täsirli ideýa-mazmundan ybaratdyr. Eziz Watanymyzda ösüp gelýän ýaş nesli milli ruhda, beýik şahsyýetlerimiziň täsirli eserleriniň kömegi bilen terbiýelemek bolsa ýurdumyzyň bilim ulgamyn-da alnyp barylýan işleriň esasy düzüm bölegini emele getirýär. Şu nukdaýnazardan garalanda, Magtymguly Pyragynyň terbiýeçilik, öwüt-nesihat häsiýetli goşgulary ýaş nesliň jemgyýetçilik terbiýesini üpjün etmede esasy pedagogik serişde hökmünde ulanylmaga degişlidir.

Işni ähmiýeti. Makalada beýan edilenler ylmy nukdaýnazardan garalýanlygy hem-de milli jemgyýetimizde adalat, hukuk düzgünleriniň berk berjaý edilip, ýaş nesliň ajaýyp geljegi bilen baglanyşyklydygy üçin, häzirki döwürde bilim-terbiýeçilik işgärlerine işlerini guramakda peýdaly bolar.

Makalanyň mazmuny. 2024-nji ýylda meşhur filosof, Gündogaryň beýik akyldary we

Oguljeren Suhanberdiyewa, konstitusiya hukugy kafedrasynyň mugallymy, hukuk ylmlarynyň kandidaty.

nusgawy şahyry Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygyny giňden belleýändigini bilen baglanyşykly halkara derejeli medeni çärelerden başga-da, onuň hormatyna Köpetdagyň eteginde gurulýan ajaýyp ýadygärliginiň dabaraly açylyşy bolar. Munuň özi beýik türkmen şahyrynyň we akyldarynyň baý döredijilik mirasyna häzirki nesilleriň çuňňur hormatynyň nyşany we geljekki nesiller üçin guran ölmez-ýitmez ýadygärligi hökmünde garalýandygynyň ykrarnamasydyr. Magtymgulyny şu günki günde öwrenmegiň esasy maksatlarynyň biri ony tutuş many-mazmuny bilen geljekki nesillere ýetirmek.

Magtymguly ähli döwürleriň, ähli göwünleriň şahyrydyr. Şonuň üçin-de akyldaryň döredijiligi bakydyr. Şahyryň köpgyraňly temalarynyň arasynda ýaş nesli, kämillik ýaşna ýetmedikleri terbiýelemegiň meseleleri eriş-argaç bolup geçýär. Magtymguly Pyragynyň şygrylary uly terbiýeçilik ähmiýete eýe bolup, olar terbiýeçileriň, usulyýetçileriň, mugallymlaryň, pedagoglaryň ünsüni mydama özüne çekýär.

Türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyz “Mertler Watany beýgeldýär” atly eserinde: “Watançylyk terbiýesi türkmen maşgalasynda terbiýäniň gönezligidir” [2, 153 s.] diýen paýhasly sözleri bilen bu hakykaty doly goldaýar. Maşgala terbiýesi çaganyň doglanýandan, tä ömrüniň ahyryna çenli dowam etjek gylyk-häsiýetiniň, ukyp-başarnygynyň, ahlak düzgün-tertibiniň düýbünü tutýar we kämilleşdirýär. Maşgala terbiýesi kem-kemden jemgyýetçilik terbiýesi bilen utgaşýar we çaganyň ömrüniň dowamynda sazlaşykly ösýär. Ol watançylyk döp-dessurlarynyň esasy çeşmesi, olary ösdüriji we baýlaşdyryjy, terbiýeleýji gözbaşdyr. Ýaşlarda watansöýüjiligi terbiýelemek maşgaladan başlanýar.

Çaganyň ilkinji Watany ene gujagy, soňra sallançakdyr. Eneler çagalaryny Watan hakyndaky ýürek aýdymlary bilen hüwdüleyär. Ene hüwdüleriniň aglabasy watançylyk mazmunlydyr. Ata-ene perzendiniň mert, gaýduwsyz, batyr,

edermen Watan goragçysy bolmagyny arzuw edýär we şol arzuwynyň hasyl bolmagy üçin, çagasyna örän uly zähmetini sarp edýär.

Häzirki zamanyň maşgalabaşylary, ata-eneler Magtymgulynyň eserlerini okap, onuň müdimi öwüt-nesihatlarynyň mysalynda terbiýelenenlerdir. Hatda garagalpak şahyry Berdimyrat Berdagyň belleýşi ýaly:

Magtymgulyny men okap,

Sözlerini etdim togap,

Kemi barmy, beriş jogap?!

Şol şahyry yzlardym men [7].

Yokarky setirler diňe bir ony ylmy tarapdan öwrenen alymlara degişli bolman, şahyryň döredijiligini ýol-ýörelge edinýän her bir ynsanyň ýürek owazydyr. Magtymgulynyň şygrylarynyň terbiýeçilik ähmiýete ýugrulanlarynyň içinden milli ideýa-mazmun, çaga terbiýesiniň häsiýetlendirilmesi baradaky pikirler eriş-argaç bolup geçýär. Pederlerimiziň öz neslinde watansöýüjiligi terbiýelemek ýörelgesi çaganyň dünýä inen pursadyndan başlanýar. Görnükli türkmen alym-pedagoglary çaga terbiýesini körpejeligidinden başlamagyň halk pedagogikasynyň düzgünleriniň biri bolandygyny, halk pedagogikasynyň köp asyrylyk terbiýeçilik tejribesiniň esasynda şeýle bir hakykaty ýüze çykarandygyny: “Ene süýdi bilen giren jan bilen çykar” diýen ýörelgäniň öňe sürlendigini belleýärler [4]. Diýmek, ata-ene çaganyň ilkinji mugallym-terbiýeçisidir. Muny Magtymguly bilen Azadynyň gatnaşyklarynda hem görmek bolýar. Magtymguly Pyragynyň kakasy we onuň ilkinji mugallymy Döwletmämet Azadydyr.

Türkmen etnopedagogikasyny ilkinji bolup ylmy ulgama salanlaryň biri akyldarymyz, beýik Magtymguly Pyragynyň kakasy we onuň ilkinji mugallymy Döwletmämet Azadydyr. Magtymgulynyň kakasy Döwletmämet Azady öz döwrüniň alym mugallymlarynyň biridir. Ol ilkinji bolup, maşgala terbiýesini bir ylmy ulgama salýar. Muňa mysal hökmünde, onuň “Wagzy – Azat” eserini görkezmek bolar, sebäbi onda döwlet derejesinde ileri tutulýan meseleleriň biri bolan ýaş nesilde watansöýüjiligi maşgalada nädip terbiýelemelidiginiň gürrüňi edilýär.

Magtymguly Pyragy hem ajaýyp goşgy setirleriniň üsti bilen ata-eneleriň öz çagalary-

na watansöýüjilik ýaly gowy gylyk-häsiýetleri ýaşlykdan öwretmelidiklerini nygtaýar. Şahyr: “*Taraşlap şaglatgyl köňle geleniň // Senden soňkulara ýadygär bolar*” [5, 33 s.] diýmek bilen, başga-da birnäçe goşgularynda, mysal üçin, “*Her sözüüm bir dürdür gadryn bilene*”, “*Magtymguly, sözi dürdür bilene // Başda huşuň bolsa, söze gulak sal*”, “*Magtymguly magny saçar // Her kim söz lezzetin ißer*”, “*Aýdar Magtymguly: sözüüm älemdir // Nesihatym uly ile ylymdyr*” [5, 33 s.] diýen setirlerde öz döredijiliginiň ähmiýetini düşündirýär. Magtymguly ýokardaky ýaly setirlerinde “*taraşlap şagladan*” dürdänelerinden ulusiliniň, alymyň, mugallymyň many çykarmagyny ündäpdir. Şahyryň şeýle setirleri nesil terbiýesi üçin zerurlykdygyna galýar. Şeýle mysallaryň sany örän köpdür:

“*Magtymguly, sözüüm gysga, şerhi köp // Bilmeze hiç, bilen ýanda nyrhy köp*” [5, 33 s.]; “*Ýagşy adam bolsaň, mydam tur säher // Senden aman bolsun, oba hem şäher // Diliňden dökme-gil dünýäde zäher // Saçylsyn elmydam balyň, adamzat*” [5, 38 s.]. Magtymguly sözüniň ýerde galman, nesihatlaryna uýulmagyny isläpdir. Onuň terbiýeçilik güýjüne uly baha beripdir: “*Aňlamaza aýat sözlerin diýseň // Pygamber hadysyn önünde goýsaň // Gyymazlykda müň söz beýnisne guýsaň // Ol sözler gulagnyň daşyna degmez*” [6, 34 s.], “*Magtymguly, köňle gaýgy getirme // Bu bir iş wagtydyr, özüň ýitirme // Sözüüm aňlan yok diýip, ümsüm oturma // Jahan giňdir, çendan bilen-de bardyr*” [5, 35 s.]. Şahyryň öwüt-nesihat goşgularynyň bir ugry, ýokardaky ýaly, onuň öz nesihatlaryny halka ýetirmäge, onuň ýaş nesline eşitdirmäge bagyşlanylandyr. Beýleki bir ugry bolsa, gönüden-göni ýaş aýratynlygyna laýyklykdaky halka ýüzlenmeleridir. Muny alymlar hem belleýärler: “*Muňa şahyryň umumadamzat ýaş tapawutlary baradaky “Many bilmez ýaşynda” atly şygry bilen “Joşa ýetdiň” atly goşgusy deňeşdiren halatynda hem göz ýetirmek bolýar*” [3, 114 s.]. Mundan başga-da, Magtymguly Pyragy özüniň “*Gitdi bu raýa*” atly goşgusyndaky: “*Magtymguly nesihat kyl, saklasyn // Täze gelen ärler köne saraya*” diýen setirlerinde, dünýä inen her bir täze nesliň pederlerimizden miras galan gymmatlyklary, ýagny maddy we ruhy baýlyklary, milli edep-

terbiýäniň, döp-dessurlaryň, edim-gylymlaryň gönezliligini gorap saklamalydygyny, sarpa goýmalydygyny nesihat edýär. Onuň bu goşgy setirlerinde geljekki nesilleriň ykbalyna bolan içgin gyzyklanmany, atalyk aladany, çäksiz mähir-muhabeti, nesilleriň dowamat-dowam bolmagynyň ýürek islegini, köňül küýsegini görmek bolýar” [5, 34 s.].

Jemläp aýdanymyzda, Gahryman Arkadagymyzyň belleýşi we şahyryň sygyrlarynda beýan edilişi ýaly, ýaş nesliň geljegi üçin ägirt uly terbiýeçilik meselelerine bagyşlanan ölmez-yitmez eserler agzybirligiň beýik gudratdygyna ynanyan türkmen halkynyň Magtymgula bolan minnetdarlygynyň nyşany hökmünde ýüreklerde ýaşaýar, çünki döwletimiziň mundan buýanda mizemezligi we gülläp ösmegi üçin beýik şahyryň röwşen ideýalary, parasatly sargytlary, öwüt-ündew sapaklary hemişe derwaýysdyr.

Magtymguly Pyragynyň sygyrlary geçen, şu günki we geljekki döwürler üçin bahasyna ýetip bolmajak baýlykdyr. Ýokarda anyk mysallarda görkezip geçişimiz ýaly, şahyryň goşgularynyň terbiýeçilik ideýasynyň ýaş nesli maşgalada

we jemgyýetde il-halka wepaly, peýdaly edip ýetişdirmekde hyzmaty uludyr. Çagalar kämillik ýaşyna ýetmedik raýatlardyr. Olarda watan-söýüjiligi, arassa ahlak sypatlaryny terbiýelemek maşgaladan başlanýar. Şu jähetden, mekdep bilen maşgala bitewi bir ulgamdyr.

Kämillik ýaşyna ýetmedikleriň terbiýesi ahlak terbiýesiniň özeni hasaplanylýan ynsan-perwerlikdir, watançylykdyr. Çaganyň, soňra ýetginjegiň maşgalada alan terbiýesi kem-kemden jemgyýetçilik gatnaşyklary bilen sazlaşyp, onuň ömrüniň dowamynda çaganyň durmuşy we işi üçin öz ähmiýetli ornuny berkidýär.

Kämillik ýaşyna ýetmedikleriň (ýaş nesliň) watansöýüjiligiň, ahlakynyň, gylyk-häsiýetiniň kemala gelmeginde Magtymguly Pyragynyň terbiýeçilik ähmiýetli sygyrlarynyň näderejede uly orny eýeleýändigini belli alymlar, pedagoglar, psihologdyr ýazyjylar tarapyndan hem ykrar edilýär. Şu nukdaýnazardan garalanda, temanyň many-mazmuny durmuşda, jemgyýetde zygiderli ulanylmaga, şahyryň goşgularynyň ylmy seljermesi bolsa geljekde hem dowam etdirilmäge degişlidir.

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ynsan kalbynyň öçmejek nury. – Aşgabat: TDNG, 2014.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Mertler Watany beýgeldýär. – Aşgabat: TDNG, 2017.
3. *Aşyrow A.* Magtymgulynyň golyazmalarynyň derňewi. – Aşgabat: TDNG, 2014.
4. *Pirliýew G.* Etnopedagogika we häzirki

zaman terbiýesi. – Aşgabat: “Magaryf”, 1995.

5. *Gurbangeldiyew Ç.* Ýagşyny älem arzuwlar. – Aşgabat: “Ylym”, 2023.

6. *Gurbangeldiyew Ç.* Halk ýamanyň bizarydyr. – Aşgabat: “Ylym”, 2023.

7. [Irmfa.edu.tm/tm/sahypa/magtymguly-barada-aydylanlardan](http://irmfa.edu.tm/tm/sahypa/magtymguly-barada-aydylanlardan).

O. SUHANBERDIYEVA

THE ISSUES OF EDUCATING YOUNG GENERATION IN MAGTYMGULY PYRAGY'S POEMS

The Turkmen national poet, Western great thinker and classic poet Magtymguly Pyragy's 300th anniversary is being celebrated. In honor of the poet's celebration, his esteemed legacy is being widely studied. This scientific article emphasizes main aspects of nurturing young generation and it presents scientifically validated materials.

O. СУХАНБЕРДИЕВА

ПРОБЛЕМЫ ВОСПИТАНИЯ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МАХТУМКУЛИ ФРАГИ

Отмечается 300 летие со дня рождения великого учёного и образцового поэта Востока, национального поэта туркменского народа Махтумкули Фраги. В честь празднования творчеству поэта придаётся большое значение. В данной научной статье рассматриваются вопросы воспитания молодёжи, а также предоставляются материалы, исследованные с научной точки зрения.

MAGTYMGULY PYRAGY – MILLI ŞAHSYÝET

Aýbölek Babalyýewa, daşary ýurt dilleri kafedrasynyň mugallymy.

Magtymguly Pyragy dürdäne sygyrlarynyň üsti bilen halkymyzyň agzybirlig we jebislik, Watanymyzyň azatlygy we asudalygy hakyndaky arzuwlyryny dünýä ýaýan beýik akyldar şahyrdyr. Pyragy, şübhesiz, türkmen halkynyň ruhy lukmany, syýasy akyldary, ykbal ýyldyzy, alymy, danasy we şahyrlaryň şasydyr. Ol milli meseleleri kämil görnüşde beýan eden eserleri bilen, öz ýurdunyň çäklerinden çykyp, bütin dünýäniň şahyry derejesine göterilendir. Şu nukdaýnazardan, ol diňe türkmenlere däl, eýsem, tutuş adamzada ummasyz möçberde medeni mirasy galdyrypdyr. Türkmen halkynyň we bütin ynsanyýetiň beýik akyldar şahyry Magtymguly Pyragynyň bahasyny hiç zat bilen ölçäp bolmajak gymmatly edebi mirasy bilen bu gün bütin dünýä içgin gyzyklanýar.

Milli Liderimiziň beýik şahyra bagyşlap ýazan “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” atly ajaýyp goşgusy ähli ildeşlerimiz tarapyndan uly ruhbelentlik bilen kabul edildi we daşary ýurtlarda-da oňyn seslenme döretti.

Hormatly Arkadagymyzyň milletimiziň baý medeni mirasyny gorap saklamak, öwrenmek we wagyz etmek baradaky ýadawsyz tagallalary, hormatly Prezidentimiziň bu ugurda alyp baryan zygiderli işleri dünýä bileleşiginiň ýokary bahasyna mynasyp boldy. Magtymguly Pyragynyň 300 ýyllygy bilen bagly tema döwlet Baştutanymyzyň geçen ýylyň sentýabr aýynda Birleşen Milletler Guramasynyň Baş Assambleýasynyň 78-nji sessiýasyndaky çykyşynda hem beýan edildi.

Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň: “Magtymguly, ilkinji nobatda, türkmen halkynyň milli şahyrydyr” [1, 49 s.] diýen çuň manyly sözleri bolsa beýik söz usadynyň biziň zamanamyzdaky tutulýan sarpasynyň uludygyny aňladýar.

Halkymyzyň beýik akyldar ogly Magtymguly Pyragy özüniň baý mazmunly hem-de köptaraply döredijilik mirasy bilen tutuş ömrüni halkyna bagyşlan beýik şahsyýetdir. Ol dürdäne sygyrlary bilen Gündogaryň jemgyýetçilik-syýasy we

edebi, ruhy pikirlenmelerine ýiti täsir eden dünýä edebiyatynyň görnükli söz usadadyr. Türkmen halkynyň kalbynda we aňynda baky ýaşayan beýik şahyryň dana goşgulary bu gün dünýä ynsanlarynyň dilinde barha belentden ýaňlanýar, gadyry günsaýyn artýar.

Indi türkmen halky şygryýet äleminiň ägirdi Magtymgulynyň “çoh garaşan ajap eýýamynda” batly gadamlar bilen öňe baryar, diýmek, onuň “aşy bir suprada eda” bolýar. Dana şahyryň:

*Ýagşylykda ile öziün tanydan –
Alkyş alyp, derejesi zor bolar*

[2, 178 s.]

diýip belleýşi ýaly, ösüş, özgertmeleriň sakasynda duran hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda berkarar Türkmenistanyň abraýy bu günki gün älem içre ýaýyldy.

Gahryman Arkadagymyzyň: “Magtymguly Pyragy türkmen halkynyň taryhynyň in çylşyrymly döwründe ýaşan, agzybirlig, garaşsyzlyk, özbaşdak döwlet gurmak ýaly beýik maksatlara öz döredijiligi bilen gulluk eden ynsanperwer şahyrdyr” diýip, buýsanç bilen belleýşi ýaly, akyldar şahyr Magtymguly Pyragy watançylyk temasyna aýratyn üns beripdir [1, 20 s.].

Magtymgulynyň ençeme ýurtlary aýlanyp, Türküstanyň ylmy merkezlerinde okap, gymmatly tejribeleri gazanandan soň, mähriban halkynyň arasyna gaýdyp gelmegi bilen, onuň ömrüniň syýasy-jemgyýetçilik meýdanynda in jogapkärçilikli ýyllary, taryh önündäki synagy başlanypdyr. Il-gününe bolan çaksiz söýgä, bütin durky bilen ýugrulan, gözel türkmen topragyny in arzyly käbesine öwren Magtymguly taryhy wakalaryň gurşawynda çeper eserleri döretti.

Magtymgulynyň bize galdyran edebi mirasy dostluk-doganlyk, watançylyk häsiýetli pikirleri öňe sürýän ajaýyp gymmatlykdyr. Pähim-parasatly şahyr türkmen halkynyň taryhyny örän oňat bilipdir. Ol türkmen halkynyň buýsançly geçmişine göz ýetirip, bagtly, asuda, abadan, esasan hem, döwletli geljeginiň boljakdygyna berk ynanypdyr. Şeýle ynam bolsa onuň ýaşan döwründe örän uly zerurlykdy. Hut şonuň

üçin Magtymguly Pyragy öz goşgularynda Watany söymek, garaşsyz, erkin döwletli bolmak, asudalyk, bir agza bakmak ýaly meselelere ýgy-ýgydan ýüzlenýär. Şeýle şygrylar halk köpçüliginiň kalbynda orun alyp, uly hormat-sarpa mynasyp bolupdyr. Akyldar şahyr “Döker bolduk ýaşymyz”, “Öňi ardy bilinmez”, “Gerekdir”, “Gaça başlady”, “Näbilsin” ýaly onlarça goşgularynda türkmen halkyny agzybirlige çagyryýar.

Dana şahyryň kalbynda türkmen halkynyň güýç-kuwwatyna bolan ynamy uly. Şonuň üçin şahyr türkmenleriň dünýäde uly işleri amala aşyrmagy üçin agzybirliğin juda derwaýysdygyny nygtaýar. Paýhasa ýugrulan döredijiliginde türkmen halkynyň garaşsyz geljeginden söz açanda, şahyryň öz pikirlerini ýokary çeperçilik bilen bermegi onuň döredijiligini has-da ýokary göterýär. Şeýle ýagdaýyň özi şygryň çeperçiligini artdyryýar we şol bir wagtyň özünde, ynsanlara täsir edijilik häsiýetini güýçlendirýär.

*Magtymguly, Alynyňdyr bu meýdan,
Ne iş tutar, görüň, bu Omar, Osman,
At deminden dolar zemini-asman,
Horasanyň häki-gerdi bilinmez*

[2, 204 s.].

Birleşen güýç bilen nämeler edip boljakdygyny, il-güni gysyp-gowurýan, ynsanlyk derejesini kemsidyän, hor-homsy, gözgyny ýaşayşa sebäp bolýan şertleri özgerdip, azatlygyň, ynsanlarça ýaşamagyň ýeke-täk girewi bolan garaşsyz hem erkin döwlet gurmagyň diňe agzybirlik bilen hakykata öwrülip biljekdigini, halkyň dili bilen halkyna ýüzlenip aýdýar, halkyny galkyndyryýar, gaýrata getirýär. Şahyryň “Döker bolduk ýaşymyz” goşgusyndan:

*Hyzyr gezen çölde iller ýaýylsyn,
Ýurt binamyz gaýym bolsun, goýulsyn,
Çille mest nerlerimiz barça aýylsyn,
Bir suprada eda bolsun aşymyz*

[Şol ýerde, 207 s.]

diýip, agzybirlige çagyryýan setirlerini okanymyzda, gözümiziň alnynda uç-gyraksyz türkmen sähralary ýaýylyp gidýär we şol ajaýyp tebigatly sähralarda hem merdana türkmen ili bir saçaýyň başynda jem bolup, agzybirlikde ýaşayar.

Akyldar şahyr iliniň, ýurdunyň üstüne howp abanan wagtynda, tutuş halka ýüz tutup çykyş

edýär. Şahyr il-ýurduň ar-namysyny gorap saklamaga bütin türkmen halkyny çagyryýar. Şeýle çagyryş häsiýetli goşgularynda Magtymgulynyň agzybirlikde ýaşamaga, garaşsyz döwletli bolmaga islegi has-da aýdyň ýüze çykýar.

*Gurdugym aslynda, bilgil, bu zeminiň myhydyr,
Erer ol erkin mydam, budur türkmen binasy*

[Şol ýerde, 254 s.].

Magtymgulynyň türkmen döwletiniň agzybirlikde garaşsyz bolmagy ugrundaky arzuwlary Watana, il-güne bolan çäksiz söýgüsinden joşup çykýar. Onuň pikirçe, her bir ynsana öz ilinden, mähriban ýurdundan gaýry mähriban mekan ýok.

Magtymguly atamyzyň watançylyk, agzybirlik baradaky pähim-paýhasly şygrylary öz ýurduňy, halkyňy söýmegiň nusgalyk mekdebidir. Ol mekdep Magtymguly Pyragynyň döwründe ýaşan türkmen halkyny ruhobelentlige, agzybirlige çagyrdy. Bu ajaýyp çagyryşlar türkmen halkynyň ýüreginde we dilinde aýdym bolup ýaňlandy.

*Al-ýaşyl bürenip çykar perisi,
Kükeýip bark urar anbaryň ysy,
Beg, töre, aksakgal ýurduň eýesi,
Küren tutar gözeli türkmeniň*

[Şol ýerde, 12 s.].

Watana, halka çäksiz söýgini könlünde beslän Magtymguly Pyragy ýurt binasynyň gaýym goýulmagyny, türkmen halkynyň bir döwlete gulluk etmegini arzuwlapdyr. Ol watançylyk mazmunly şygrylarynda her bir halk, her bir adam üçin öz mähriban Watanyndan gymmatly zadyň ýokdugyny, ony hiç wagt terk etmezligi ündeýär we güläleki ýaýlalaryny, sähraýy gzelliklerini ruhobelentlik bilen wasp edýär. Şahyr “Gürgeniň” goşgusynda:

*Öňünde belent dag, serinde duman,
Deňizden öwürer ýeli Gürgeniň,
Bulut oýnap, dolsa çaylara baran,
Akar boz bulanyp sili Gürgeniň*

[Şol ýerde, 218 s.]

diýip, Watanyň waspyny ýetirýär.

Magtymgulynyň ölmez-ýitmez şygrylary ynsan kalbyna barýan in ýakyn ýoldur. Akyldar şahyryň şygrylary köp dillere terjime edildi we dünýä dillerinde söylüp okalýar. Onuň döredijilik mirasy bahasyna ýetip bolmajak milli gymmatlyk hökmünde dünýä medeniýetiniň hazynasynyň aýrylmaz bölegine öwrüldi.

Biz şu işimizde türkmeniň milli şahyry Magtymguly Pyragynyň halkymyzyň gelip çykyşynyň taryhyndan gözbaşly eserleriniň ylmy garaýyşlarymyza, hususan-da, döwletli-döwranly bolmak baradaky pikirleriniň Türkmenistanyň Konstitusiyasynda özüniň beýanyny tapmagyna getirendigine ünsüňizi çekmek isleýäris. Esasy Kanunymyzyň kabul edilen gününüň Magtymguly Pyragynyň şygryýet günü bilen gabat getirilmeginiň syýasy ähmiýeti örän uludyr. Hususan-da, döwletiň hukuk esaslarynyň dünýä şygryýetiniň soltany, milli şahyrymyz beýik Pyragynyň şygryýet älemi bilen sazlaşygynyň taryhy ähmiýeti möhlet taýdan tükeniksizdir, wagt çäkden hemişelikdir, ruhy taýdan belentlikdir, berklik taýdan mizemezdir.

Magtymguly şahyryň döredijiligi hukuk esaslydyr, kanuny jähetden hökmürowanlyk güýjüne eýedir. Başgaça aýdanymyzda, şahyryň döwletlilik, agzybirlik, jebislik, raýdaşlyk, ynsanperwerlik baradaky wesýetleri ylmy nukdaýnazardan beýik akylalaryň pelsepewi

garaýyşlarynyň hamyrmaýasydyr, özenidir. Şahyryň ynsap päkligi, watansöýüjiligi, il-ýurduna wepaly hyzmaty, adalatlylyk ýoly adamy jahanyň häkimi, soltany derejesine göterýär, umumadamzat gymmatlyklarynyň hazynasyny milli baýlygymyz bilen doldurýar. Bu baýlykda halkymyzyň baş münýýlyk taryhynda pederlerimiziň paýhaslar ummanynyň tutuş adamzadyň bähbidine ýaramly gymmatlyklary ýatandyr. Ol gymmatlyklar dünýä halklarynyň hakydasynda mäkäm orun aldy.

Magtymguly Pyragynyň parasatly şahyrana döredijiliginiň dürdäneleri tutuş dünýäniň halklarynyň ruhy baýlygyna öwürüldi. Jahana gelen kalby arassa her bir ynsan şahyryň edep mirasyna röhşenli ýol tapar. Iliňe, ýurduňa, halkyňa, külli adamzada wepaly bolmalydygynyň nusgawy mekdebini taryha girizen milli şahyrymyz Magtymguly Pyragyny dünýäniň ynsanperwer halklary bu gün mertebeleýär. Şahyryň tutumly toýy türkmen halkynyň edebi mirasyny tutuş jahana äşgär eder.

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ynsan kalbynyň öçmejek nury. – Aşgabat: TDNG, 2014.

2. *Magtymguly*. Saýlanan goşgular. “Türkmenistan”. – Aşgabat, 1976.

A. BABALIYEVA

MAGTYMGULY PYRAGY – NATIONAL PERSONALITY

Turkmen classic poet Magtymguly Pyragy is not only a thinker of the Turkmen people, but he is also a well-known personality who made a great contribution to universal human values.

The creative work of the poet who could find the deep way to the human soul in his life is protected and developed as a rich literary heritage of our state and people. The poet's poems were translated into many foreign languages and these poems became spiritual treasure of the world.

Today, by the great efforts of our Hero-Arkadag, our Esteemed President Arkadagly Serdar, the work directed to raising the international level of the creativity of our beloved poet is more carried out.

A. БАБАЛЫЕВА

МАХТУМКУЛИ ФРАГИ – НАЦИОНАЛЬНАЯ ЛИЧНОСТЬ

Туркменский поэт-классик Махтумкули Фраги является не только мыслителем туркменского народа, но и известной личностью, внёсшей большой вклад в общечеловеческие ценности. Творчество поэта, сумевшего проникнуть в тайны человеческой души, как бесценное литературное наследие нашего народа и государства, бережно сохраняется и изучается нынешними поколениями. Стихи поэта переведены на многие иностранные языки, став составной частью духовной сокровищницы мира.

В настоящее время по инициативе Героя-Аркадага и под мудрым руководством Уважаемого Президента Аркадаглы Сердара большой размах получают мероприятия, связанные с популяризацией творчества великого поэта на международном уровне.

MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ EDEBI-ÇEPER WE FILOSOFIK MIRASY PÄHIM-PAÝHAS HAZYNASYDYR

Bahargözel Gaýypnazarowa, daşary ýurt edebiyaty kafedrasynyň uly mugallymy, Maral Ataýewa, daşary ýurt edebiyaty kafedrasynyň mugallymy.

Gahryman Arkadagymyzyň başlangyjy esasynda, hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda Türkmenistanyň alyp barýan daşary syýasatyna dostlukly döwletlerde ýokary baha berilýär. 2024-nji – “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” ýylynda Gündogaryň beýik akyldary we nusgawy şahyry Magtymguly Pyragynyň 300 ýyllygyny bellemek bilen baglanyşykly döwletli işleriň amala aşyrylmagyna hem-de şahyryň ömrüniň, döredijiliginiň we filosofik garaýyşlarynyň halkara derejesinde täzeden öwrenilmegine, onuň dünýä ýaýylymagyna täze mümkinçilikler açylýar. Gahryman Arkadagymyzyň “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” atly sygry bolsa akyldar şahyra edebiyat dünýäsinde dikilen ýadygärlikleriň belendidir. Gahryman Arkadagymyz özüniň bu goşgusynda:

Ähli sygyr äleminiň wepaly hyzmatkari –

Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy.

Mizemez binalaryň peýmany-ygtybary –

Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy

[2, 1 s.] ýaly setirleri getirmek bilen, beýik akyldar şahyrymyzyň dünýä döwletlerindäki we jemgyýetlerindäki möhüm ornuny, onuň şahyrana eserleriniň dünýä edebiyatynyň altyn hazynasyndaky bahasyna ýetip bolmajak gymmatlykdygyny belläp geçýär.

Üç asyryň dowamynda geçen ýoly uludyr,

Halkynyň hem adamzadyň sadyk-sytdyň guludyr,

Hemişe we hemme ýerde şol bir Magtymguludyr,

Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy.

Onuň Alyjenaby Magtymguly Pyragy [2, 1 s.].

Gahryman Arkadagymyz şahyrana ussatlygynyň miwesi bolan dürdäne goşgusyny jemläp, şahyrymyzyň müdimilik hazynasyna üç asyr bäri ýokary baha berlip, ýylsaýyn gymmatlygynyň üstüne gymmatlyk goşulyp gelinýändigini, oňa dünýä jemgyýetçiliginde ýokary sarpa goýulýandygyny beýan edýär.

Türkmen halkynyň Milli Lideri, Gahryman Arkadagymyz “Ynsan kalbynyň öçmejek nury” atly kitabynda: “Magtymguly bütin adamzada

söýgi bilen sereden hem bolsa, onuň öz halkyna bolan söýgüsini, mähirini hiç zat bilen deňäp bolmaýar. Şahyry millilik çäklerinden çykaryp, ony umumadamzat şahyryna öwren zat – onuň öz halkyna, Watanyna bolan beýik söýgüsüdür, il-günüň ykbalyna baglanan söweşeň oýlanmalarydyr” [1, 50 s.] diýip belleýär. Hut şu nukdaýnazardan, ussadyň sygryýetine ynsanlaryň baky bendiwan bolýandygyny aňsatlyk bilen aňmak bolýar. Üstünden üç asyra golaý wagtyň geçendigine garamazdan, Magtymguly Pyragynyň garaýyşlary hemişe ynsan kämilliginiň beýik nusgasy bolup hyzmat edýär:

Ynjatsa ogul-gyz ene-atasyn,

Toba kylmaý, taňrym geçmez hatasyn,

Döwran gelse, bilmez ne iş tutasyn,

Her kimiň her işden başyna degmez [3, 299 s.].

Ata-babalarymyzyň gadymdan gelýän “Ata razy – Hudaý razy, ene razy – pygamber razy” diýen parasatyna eýerip, her bir perzendiň atenesiniň razylygyny gazanmagynyň wajplygyny nygtamak bilen, beýik söz ussadyň döredijilik dünýäsiniň gymmatyny açýandygyny, filosofik häsiýetdäki ruhy-ahlak ýörelgeleriniň adamzat üçin nusgalyk mekdebe öwrülýändigini belläsimiz gelýär.

Türkmen halkynyň Milli Lideri, Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň Başlygy Gahryman Arkadagymyzyň “Ynsan kalbynyň öçmejek nury” atly kitabynda Magtymguly Pyragynyň döredijiligini öwrenmekde ylmy-usuly derňewleri alyp barmak üçin ýol-ýörelgeler salgy berilýär. Kitapda Milli Liderimiz: “Pyragynyň ajaýyp sygyrlary ähli nesiller üçin beýik taglymatdyr” [1, 36 s.] diýmek bilen, şahyryň döredijiliginiň gymmatyny kesgitläp berýär.

2023-nji ýylyň 15-nji fewralynda Türkmenistanyň Azerbaýjan Respublikasyndaky ilçihanasy, Azerbaýjanyň Milli ylymlar akademiýasy we Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasy bilen bilelikde Gündogaryň beýik akyldary we nusgawy şahyry Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygyna bagyşlanan “Magtymguly Pyragy

– dünýä edebiyatynyň görnükli şahyry” atly ylmy-amaly maslahat geçirdiler.

Magtymguly Pyragynyň sygyrlarynyň dünýäniň ençeme dillerine terjime edilmegi, olaryň daşary ýurtlarda tanyşdyrylyş dabaralarynyň we halkara ylmy maslahatlaryň geçirilmegi şahyryň dünýäsini öwrenmek, halka ýetirmek babatda Gahryman Arkadagymyz we Arkadagly Gahryman Serdarymyz tarapyndan edilýän taýsyz tagallalardan nyşandyr. Durmuşa geçirilýän şeýle işleriň hatarynda 2023-nji ýylyň 17-nji noýabrynda Azerbaýjan Respublikasynyň Muhammet Fizuly adyndaky Golýazmalar institutynda beýik akyldarymyzyň doglan gününüň 300 ýyllyk baýramçylygy mynasybetli geçirilen “Hakyň guly – Magtymguly” atly ylmy-amaly maslahaty we Magtymguly Pyragynyň azerbaýjan diline terjime edilen täze goşgular ýygyndysynyň tanyşdyrylyş dabarasyny hem bellemek bolar. Şahyryň:

*Pyragy, yşka ugraşdym,
Derýa girdim, möwje düşdüm,
Hor galmasyn puştdan-puşdum,
Berkarar döwlet islärin* [3, 100 s.]

ýaly setirleri berkarar ýurdumyzda bu günki gün türkmen halkynyň bitewüliginiň, agzybiriliginiň jarçysy bolup ýaňlanýar.

Azerbaýjan döwletinde beýik akyldarymyzy hormatlap geçirilýän “Magtymguly Pyragy azerbaýjan edebiyatynda” atly şahyryň azerbaýjan diline terjime edilen täze goşgular ýygyndysynyň tanyşdyrylyş dabarasyny hem uly göwrümlü çäreleriň hatarynda bellemek bolar.

Magtymguly Pyragynyň baý mirasy, edebi döredijiligi umumadamzat gymmatlygy hökmünde dünýä jemgyýetçiligi tarapyndan biragyndan ykrar edildi. Magtymgulynyň edebi garaýyşlary, çeper söze goýan sarpasy täzeden janlandyryldy. Şahyr edebi mirasyny, akyl-paýhasa ýugrulan ajaýyp sygyrlaryny, ynsan päkligini, arassa ahlagyny, mertligini, watansöýüjiligi halkyna bagyş edip, türkmen edebi dilini esaslandyrmak bilen, durmuşyň arzuwlaryny, oý-pikirlerini şahyrana dünýäsiniň süňňüne siňdiripdir.

Ruhy kämilliğiň ýolunda beýik derejelere ýeten Magtymguly Pyragynyň dünýä hem-de barlygyň ulgamynda ynsan oglunyň, adamzadyň tutýan orny baradaky şahyrana filosofiýasy hemişe her bir adam üçin möhümliginde we täsiriliginde galýar. Milli gymmatlyklarymyzy dünýä çykaryp, halkymyzy beýgeldýän Gahryman Arkadagymyzyň, Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň janlary sag, ömürleri uzak bolsun!

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ynsan kalbynyň öçmejek nury. – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014.

2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Pähim-

paýhas ummany Magtymguly Pyragy // Mugallymlar gazetini. – 2023. – 21 awg.

3. *Magtymguly*. Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

B. GAYYPNAZAROVA, M. ATAYEVA

THE LITERARY AND PHILOSOPHICAL HERITAGE OF MAGTYMGULY – THE INVALUABLE TREASURE FOR HUMANITY

This article is dedicated to the value of the literary heritage of Magtymguly Pyragy. The character of Magtymguly Pyragy is being always raised among us as the willingly poet who is the adviser of the humanity glorifying the manhood, bravery and sacred Motherland. And this shows the eternal endeavors carried out by the poet before the human being. The literary and philosophic heritage of the great Pyragy is the invaluable treasure for humanity.

Б. ГАЙЫПНАЗАРОВА, М. АТАЕВА

ЛИТЕРАТУРНО-ФИЛОСОФСКОЕ НАСЛЕДИЕ МАХТУМКУЛИ ФРАГИ – БЕСЦЕННОЕ СОКРОВИЩЕ ДЛЯ ВСЕГО ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Данная статья посвящена ценности литературного наследия Махтумкули Фраги. Образ Махтумкули Фраги как мыслителя, прославившего мужество, отвагу, святую Родину и как мыслителя, пропагандировавшего благотворительность, всегда останется в наших сердцах. Это показывает, что проделанная этим мудрым человеком работа и направленная на благо человечества, безгранична. Литературное и философское наследие Великого Фраги – бесценное сокровище для всего человечества.

MAGTYMGULYNYŇ DÖREDIJILIGINDE FILOSOFIK DÜŞÜNJELER

*Ogulmaral Berdiýewa, jemgyýeti öwreniş
ylymlary kafedrasynyň mugallymy.*

Gahryman Arkadagymyzyň “Türkmeniň döwletlilik ýörelgesi” atly kitabyndaky: “In gymmatly miras terbiýe, terbiýäniň özeni bolsa ylym-bilimdir” [2, 78 s.] diýen setirleriniň aňrsynda çuň filosofik many ýatyr. Milli Liderimiziň belleýşi ýaly: “Ata-babalarymyzyň mizemez ýörelgelerine sarpa goýmak – özüňe sarpa goýmakdyr, ýagny öz geçmişiňe, şu günüňe sarpa goýmakdyr we geljegiňi kämil gurnamak baradaky akylyly-başly aladaňdyr” [1, 61 s.].

Makalada adama içki barlygyna ygtyýar etmäge mümkinçilik berýän eşretler – ahlak gymmatlyklary beýan edilýär. “Gymmatlyk” düşüňjesi I.Kant tarapyndan XVIII asyrdan ulanylyşa girizilýär. Maglumatlardan mälim bolşy ýaly, I.Kantyň filosofiyasy esasynda aksiologiýa kemala gelýär. Aksiologiýa jemgyýetdäki gymmatlyklary, şeýle-de, adamyň özüni alyp barşyndaky ahlak ýörelgelerini açyp görkezýär we dünýäniň bitewi, sazlaşykly barlygynyň gymmatlygyny esaslandyryýar. Onda bagtyýarlyk, uzak ömürlilik, bedeniň saglygy, ruhy rahatlyk ýaly sypatlara ýetmek üçin adamy söýmek, edeplilik, däbe we tertibe eýermek, alymylyk, parasatlylyk ýaly aýratynlyklara eýe bolmalydygy hakynda aýdylýar. Asyllylyga bu ýerde ajaýyplyk hökmünde baha berilýär we özüni alyp barmagyň etiki kadalary estetiki öwüşginlere eýe bolýar. Uzak geçmişe ser salsak, paýhas eýeleriniň medeniýetiň in ýokary gymmatyny adamyň we adamzadyň ahlak taýdan kämilliginde görendiklerine akyl ýetirýäris.

Biz ylmyň taryhyny öwrenmek bilen, filosofik pikirleriň ilki Gündogarda kök urup, Günbatarda ylmy esasynda ösdürilendigini bilýäris. Umum-adamzat paýhasynyň, akylynyň dürdänelerini özünde jemleýän edep-terbiýesiniň, filosofik garaýyşlarynyň, pähim-parasatynyň gözbaşy merdana pederlerimiziň durmuş ýolunda toplan baý tejribesine daýanýan ýol-ýörelgelerinden gaýdyar.

Türkmen halkynyň ägirt ruhy sütünleriniň biri, türkmen nusgawy edebiyatynyň parlak ýyldyzy Magtymguly Pyragy hem adaty adamlara mälim bolmadyk köp syrlary açmagy başaran şahsyýet. Munuň şeýledigini şu setirler hem aýan edýär:

*Okyr men, görer men barça kelamy,
Manysyny saça bilmen, neýläýin!* [4, 554 s.].

Jemgyýetiň sazlaşykly ýaşamagyny amal etmäge esasy sütüniň – ynsanperwerligiň aslyýetiniň ýagşy niýetlilikden gaýdyandygy taryhymyzyň dowamlynda aňlanylýan hakykylykdyr. Ynsanperwer garaýyşlar bolsa Magtymguly Pyragynyň döredijiliginiň süňňüni düzýär. Akyldaryň şygrylarynda ýagşy niýetlerimiz, geljek baradaky ak arzuwlarymyz, biziň ertirki ykbalymyz ussatlyk bilen beýan edilýär.

*Gelene garşy çyk, bolsa mejalyň,
Ýagşy tutawergil niýetiň-päliň,
Dünýä döwranynda açyk tut eliň,
Döwür senden gider, döwrän eglemez*

[*Şol ýerde*, 489 s.]

diýip nesihat eden şygrylary orta asyrlar türkmen alymy Mahmyt Zamahşarynyň:

*Ömür – bahar, biz hem oňa seýilde,
Biz onda bolmaly ýagşy meýilde* [5, 265 s.]

diýen setirler bilen sazlaşyp gidýär.

Magtymguly akyldar sada dialektika eýerip, bu barlykdaky ähli zatlaryň üýtgep, özgerip durýandygyny şygrylarynda teswirleýär. Gadymy grek filosofy Geraklitiň: “Şol bir suwa iki gezek girip bolmaýar. Ähli zat üýtgeýär” diýen pikiri ni ykrar edýär. Ýaşan döwüründe manyly ýaşap, tekepbirligiň soňuna çykmalydygyny, ahlaklylygy, ynsanperwerligi ündeýär:

*Dürdür bu janyň lezzeti, saglyk anuň soltanydyr,
Ten mülküniň ser döwleti dynmaz,*

öter myhmanydyr [4, 469 s.].

Magtymguly Pyragy, Mahmyt Zamahşary ýaly ençeme türkmen akyldarlarynyň döredijilik dünýäsi filosofik düşüňjeler bilen ýugrulandyr. Beýik Magtymgulynyň şygrylarynda älem-jahan, dünýä, tebigat, jemgyýet, adam, adamyň dünýäde tutýan orny, ýagşylyk-ýamanlyk, jan-ten, ölüm-ömür, dünýäniň zatlaryna we hadysalaryna akyl ýetirmek ýaly filosofik düşüňjeler çeper beýan edilýär. Şahyr filosofiyanyň esasy meselesi bolan pikiriň barlyga, ruhuň tebigata bolan gatnaşygyny ussatlyk bilen beýan edip, barlygyň plýuralistik nukdaýnazardan dört elementden: *otdan, suwdan, howadan, toprakdan* dörandigini tekrarlaýar.

Akyldar bu barada şeýle diýýär:

*Aslyň owuç gumdur, dem bir nepesdir,
Yzyňa öwrülseň, işiň hebesdir* [Şol ýerde, 456 s.].

Ýa-da:

*Asmanyň görki enwerdir,
Dünyä görki simu-zerdir,
Jeset – toprak, jan – jöwherdir,
Alyp bolmaz zer biläni* [Şol ýerde, 356 s.].

Hut şonuň üçin, Magtymguly şahyr “jan göwräni terk etmäkä”, pursat barka, ýagşylyk etmegi özüne borç hasaplamagy ündeýär:

*Gara daşdan gara gyly saýlan göz,
Çöňneler görejiň, göze myhmandyr*
[Şol ýerde, 485 s.].

Akyldaryň döredijiliginde ýagşylyk bilen ýamanlygyň arasynda barlyşyksyz göreş gidip, ýamanlygyň wagtlaýyn, ýagşylygyň bolsa bakydygy bellenilýär. Beýik şahyr adama biperwaý garalmagyny, kemsidilmegini, göwnüne degilmegini ýazgarp, şeýle diýýär:

*Asla adamzada aý söz urma,
Pakyr-a-misgine delalat ýagşy*
[Şol ýerde, 276 s.].

Orta asyrlar türkmen akyldary Mahmyt Zamahşarynyň hem bu babatda baý döredijilik mirasy bar. Onuň ynsan ahlagynyň gözelligini wasp etmek, jemgyýetde sazlaşykly gatnaşyklaryň ýollaryny beýan etmek boýunça esaslandyrmalary üns

bererliklidir. Alym ýagşylyk etmegiň gymmaty barada şeýle diýýär: “Ýagşy häsiýetiň ilkinji alamatlarynyň biri kyn ýagdaýa düşen adama kömek bermek isleginiň döremegidir” [3, 352 s.]. Bu barada ol ýene şeýle diýýär: “Ýagşylyk etseň gizlin et. Şeýtseň, ýüregiň ýuka bolar we tekepberlikden daşda bolarsyň” [Şol ýerde, 353 s.].

Magtymguly Pyragy:

*Dünyäde aňlardan aňlamaz kändir,
Bilmezler beladyr, bilenler janlyr*
[4, 301 s.].

Mahmyt Zamahşary ýaramaz gylyk-häsiýetli adamlary ýazgarp: “Adamlaryň aýbyny gözleýän adamyň özi aýyplydyr” [3, 355 s.] diýýär.

Ýa-da:

*Özüňdäki aýby görmän, gözleme aýyp,
Başgalara şyltak atma, halamaz Gaýyp*
[Şol ýerde, 356 s.].

Magtymguly şahyr şu jähetden şeýle diýýär:

*Aklyň bolsa, abraýly kişiniň,
Ýamanyň örtüban, ýaýyň ýagşysyn* [4, 514 s.].

Akyldarlaryň döredijilik älemi düýpsüz ummany ýadyňa salýar. Almaz suwy berlen setirler köňül gapysyny açyp, aňda täze pikirleri, filosofik garaýyşlary oýarýar. Onuň esasynda bolsa adama belent sarpa goýmak ýaly ahlak kämilliginiň kesgitleýji alamatlaryny özünde jemleýän ynsanperwer häsiýetleriň synmaz sütüni ör-boýuna galýar.

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ömrümiň manysy. – Aşgabat: TDNG, 2022.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmeniň döwletlilik ýörelgesi. – Aşgabat: TDNG, 2020.
3. *Mahmyt Zamahşary*. Diwan. – Aşgabat:

“Miras”, 2007.

4. *Magtymguly*. Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

5. *Mahmyt Zamahşary*. Ýagşyzadalaryň bahary. II jilt. – Aşgabat: TDNG, 2004.

O. BERDIYEVA

PHILOSOPHICAL CONCEPTS IN THE WORKS OF MAGTYMGULY PYRAGY

The poems of great Magtymguly describe philosophical concepts such as the universe, the world, nature, society, a person. The poet argues about a person's place in the world, good and evil, mortality and eternity, life and death, awareness of surrounding objects and phenomena. The poet skillfully reflects the main problem of philosophy such as the relations of thought to existence, and soul to nature.

O. БЕРДИЕВА

ФИЛОСОФСКИЕ КОНЦЕПЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ МАХТУМКУЛИ ФРАГИ

В стихах Великого Махтумкули описываются такие философские понятия, как «Вселенная», «мир», «природа», «общество», «человек». Поэт размышляет о месте человека в этом мире, о добре и зле, о бренности мира и вечности, о жизни и смерти, об осознании окружающих предметов и явлений. Махтумкули мастерски отражает главные проблемы философии: отношение мышления к бытию и отношение природы души.

TÜRKMENIŇ GOŞA TÄJI

Aýgözel Işadowa, türkmen edebiyaty kafedrasynyň aspiranty.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň başda durmagynda ýurdumyzda halkyň milli ýörelgelerine, döp-dessurlaryna, edebi mirasyna hem-de taryhy şahsyýetlerine uly sarpa goýulýar. Hormatly Prezidentimiz halkyň göz-guwanjyna deňelýän maddy hem maddy däl gymmatlyklary öwrenmek we dünýä ýaýmak babatda döwlet syýasatyny alyp barýar. Muňa XVIII asyr türkmen edebiyatynda umumadamzat ähmiýetli garaýyşlary, ynsanperwerligi hem watansöýüjiligi bilen uly yz galdyran akyldar şahyr Magtymguly Pyragynyň şahsyýetini we “Jemşidiň jamyna” deňelýän döredijiligini öwrenmek ugrunda durmuşa geçirilýän işleriň mysalynda ýene bir ýola göz ýetirmek bolýar.

Gahryman Arkadagymyzyň we Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň tagallasy bilen 2024-nji ýylda Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygy halkara derejesinde belenilip geçilýär.

Gahryman Arkadagymyzyň ylhamyndan dörän “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” atly şygry akyldar şahyrymyza bagyşlanyp, halkymyza peşgeş berlen ýene bir döredijilik serpaýy boldy. 2014-nji ýylda şahyryň doglan gününüň 290 ýyllygy mynasybetli türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyz “Ynsan kalbynyň öçmejek nury” atly kitabyňy ýazyp, halkymyza sowgat berdi. Kitapda: “Halkymyz özüniň beýik ogly Magtymgula çäksiz hormat goýýar. Pyragynyň şahyranas dünýäsi münýýlyklaryň dowamynda kemala gelen türkmen pelsepesine, milletiň kalbynyň owazyna, türkmen ruhunyň synmajak sütünine öwrüldi” [3, 16 s.] diýen jümleler bar.

Türkmen halkynyň köp asyrlyk durmuş tejribesini, köňlüniň sadalygyny, ruhy dünýäsiniň gözelligini hem diliniň şahyranalygyny özenine siňdiren şeýle gymmatlygyň ýene biri gudratly goşa tarydyr. Şahyr Geldi Bäşiyew “Dutarym” atly şygrynda türkmen ruhunyň synmajak sütünine öwrülen Magtymguly Pyragynyň we dutaryň mahmal owazynyň özara sazlaşygynyň gözelligini şeýle bahalandyryr:

*Bu türkmeniň goşa-goşa täji bar,
Biri – Magtymguly, biri – goşa tar,
Şol goşa gudrata jahan hyrydar,
Şohraty jahana ýaýran dutarym [9, 50 s.]*

Türkmen halkynyň ruhy dünýäsini, geçmişini, şu gününü we geljegini goşa taryň owazyndan hem-de akyldar şahyr Magtymguly Pyragynyň belent ahlaga, watansöýüjilige, agzybirlige ýugrulan nusgawy döredijiliginden üzňe göz önüne getirmek mümkin däl. Halkyň köňli joşgunly bagşy-sazandalary şol iki gymmatlygy – Magtymgulynyň şygrylaryny we goşa taryň owazyny biri-biri bilen alaçaly ýag ýaly gatyşdyryp, jana tenekar halk aýdymlaryny döretmegiň hötdesinden gelipdirler.

Il içinde bagşyçylygyň pirliligi sungat hasaplanylýan ýöne ýerden däl. Bagşylaryň döredijiligi halkyň ruhy dünýäsini gözelleşdirýär, adamzady belent adamkärçilige çagyryp, nesilleri edep-terbiýä gönükdirýär, kalba egsilmez lezzet paýlaşýar. Bu türkmen nusgawy edebiyatynyň görnükli wekili Magtymguly Pyragynyň şygrylaryna has mahsus häsiýetdir. Şonuň üçin-de, il içinde akyldar şahyryň şygrylaryny aýdym edip aýtmakda adygan magtymgulyçy bagşylar bolupdyr. “Türkmen halk döredijiligi boýunça oçerk” atly kitapda berilýän maglumata esaslanyp, şeýle bagşylaryň hatarynda türkmen aýdym-saz äleminiň parlak ýyldyzy Garadäli Gökleriň we onuň şägirdi Sapar Süýrentginiň, çowdur tiresinden bolan Gambar Işmät oglunyň atlaryny agzamak bolar. Gambar bagşy şahyryň sözlerine iki gije-gündizläp aýdym aýtsa-da, bir aýdymy iki gezek gaýtalamandyr.

A.Ý.Krymskiniň: “Molla şahyr bolan Döwletmämmed Azadynyň ogy Magtymguly XVIII asyryň ikinji ýarymynda türkmenler arasynda has şöhratlanan hem-de biri-birleri bilen syýasy taýdan baglanyşykly bolmadyk, dagynyk türkmen tireleriniň hemmesi üçin deň derejede gymmatly görülýär we umumymilli şahyr hasaplanylýar. Türki halklaryň özgesiniň munuň ýaly bitewi milli şahyry yok...” [6, 280 s.] diýip belläp geçişi ýaly, dürli türkmen tire-taýpalarynyň meşhur bagşy-sazandalary akyldar

şahyryň şygrylaryna öz döredijiliginde uly orun beripdir. Muňa mysal hökmünde nusgawy şahyrlarymyz Kel bagşynyň, Kör Gojalynyň, Döwletdurdy bagşynyň, Şükür bagşynyň, Sary bagşynyň, Hally bagşynyň we beýlekileriň hyzmatyna uly baha beripdirler.

Magtymguluçy bagşylar saz-söhbete başlamazdan ozal, sanawaja çalyndaş öwüt-nesihatly setirleri sanap, aýdymyň märekä ýetirýän terbiyeçilik täsirini güýçlendiripdirler. Sazsynas Akmuhammet Aşyrow muňa “Bagşylaryň Magtymguludan dessan aýdyşlary” diýip baha berýär. Bagşylar şeýle öwüt beriji setirleri şahyryň “Yagşydyr” atly şygrynyň aýdymyna başlamazdan ozal hem ürç edip sanapdyrlar: “Eý, halaýyk, hergiz elden gelen ýagşylygynyň kişiden gaýgyrmaly däl. “Yagşylyk et, derýa at, suw bilmese, balyk biler, balyk bilmese, halyk biler” diýenleridir. Dünýäde adamzattan galjak zat diňe ýagşy at, abraýdyr. Edep her kişä gerekdir. Edep, paýhas adamyň başyna bagt guşuny gondurar” [5, 26 s.]. Bagşynyň goluna goşa taryny alyp, labyzly ses bilen ündeýän bu nesihatlarynyň dowamy aýdymyň goşgy bentlerine utgaşyp gidipdir:

*Adam ogly bu dünýäge gelensoň,
At bilen abraý alan ýagşydyr – [4, 27 s.]*

Märeke bu nesihatlary “bir gulaga öwrülip” diňläpdir, egsilmez lezzet alypdyr.

Magtymguluçy bagşylar şahyryň “Gidiji bolma”, “Il biläni”, “Ili gözlär”, “Ýykmaýan ärden”, “Gadryn näbilsin” ýaly şygrylaryny hem şeýle öwüt-nesihatly gürrüňler bilen dessan aýtmak däbine eýerip yerine ýetiripdirler.

Türkmen milli aýdym-saz sungatyny öwrenen daşary ýurtly alym A.Wamberiniň 1874-nji ýylda neşir edilen “Orta Aziýa boýunça syýahat” atly kitabynda halkyň aýdym-saz sungatyna, ylaýtda, Magtymgulynyň döredijiliginden aýdylýan aýdymlara bolan teňneligiň suratlandyrylyşy ýaly, iň ýokary lezzet, haçan-da bagşy eline iki kirişli dutaryny alyp, Görogludan ýa-da Magtymguludan aýdym aýdanda, türkmen şonadan ýokary lezzet ýok eken, emma haýsy-da bolsa bir bagşynyň Göroglynyň ýa Aman mollanyň, ýa-da gaty oňat görülýän Magtymgulynyň aýdymlaryny özüniň iki tarly tamdyrasynyň sesine goşup aýtmagy türkmen üçin iň gowy hezillikdir. Toý-tomguda

ýa-da ýönekeý bir üşmelende... aýdyan wagtyny diňlemek miýesser gelen pursatlary awtoryň aňynda hiç haçan ýitmejek täsir galdyrandygy beýan edilýär.

Londonda çapdan çykýan “The Musical Times” atly inlis gazetinde professorlar W.A.Uspenskiniň we W.M.Belýaýewiň “Türkmen sazy” kitabynyň neşir edilmegi mynasybetli ýörite makalasy ýerleşdirilipdir. Onda: “Türkmen sazy ýöne bir saz folklory däl, ol milli medeniýetiň örän möhüm elementi. Ýurduň öz saz mekdebi, öz professional sazandalary, öz açyk, jemgyýetçilik konsert ugurlary, hatda öz saz bäsleşikleri (ýaryşlary) bar” diýen setirler beýan edilipdir [5, 47 s.].

Akyldar şahyryň döredijiligi gönüden-göni halkyň durmuşy bilen berk baglanyşyp, onuň şu günü we geljegi barada söz açýar. Şol sebäpli-de, Magtymguly Pyragynyň şygrylary halk arasynda dilden-dile, nesilden-nesle geçip, folklorlaşyp, atalar sözlerinedir nakyllara öwrülip gidipdir:

*Nalajy garap durandan,
Namarda boýun burandan,
Hasretli ömür sürenden
Ýatmak ýegdir gör biläni [8, 357 s.]*

Magtymguly Pyragynyň “Ýör biläni” şygrynyň soňky setirleri halk arasynda aýdylýan “Namarda zar bolandan, gara derýa gark bol” diýen jümläniň şahyrana nusgasydyr.

Türkmen halkynyň “Hatarda iner bolsa, ýük ýerde galmaz” diýen pähimi şahyryň dilinde:

*Arwananyň ýüki galmaz,
Ýola girseň ner biläni [Şol ýerde, 357 s.]*

diýlip beýan edilýär.

Magtymguly Pyragynyň “Köymän ýigide” atly goşgusynda:

*Yamana öwüt hebesdir.
Ýagşy äre bir söz besdir [Şol ýerde, 536 s.]*

diýen setirleri ata-babalarymyzyň “Yagşy ata bir gamçy, ýaman ata mün gamçy” nakylyny ýada salýar.

Şahyryň döredijiliginde şeýle mysallar juda kändir. Munuň gözbaşynda Magtymguly Pyragynyň halk döredijiligi eserlerine – folklora beletligi durýar. Şahyryň “Ýerbe-ýer geçdi”, “Batdy, ýaranlar”, “Ýaranlar”, “Kepderi” ýaly şygrylarynyň mazmunynda halk arasynda ýaýran rowaýatlar çeper beýan edilýär. Magtymguluçy bagşylar käte “Elli mün ýyl döwran süren

Benijandan”, “Tört mün dört yüz ýaşan Lukman hekimden”, “Kerk bedewli agyr gürzüli Rüstenden”, hezreti Ýusupdan we hezreti Alydan habar berýän bu şygrylaryň rowaýatyny labyzly ses bilen gürrüň edip, dowamyny aýdym-saza goşup ýerine ýetiripdirler.

Magtymguly Pyragynyň goşgularyny dessan kysymynda aýtmak bagşyçylyk ýollarynyň ählisinde, ylaýta-da, teke, saryk, salyr, ärsary ýollarynda ýörgünli bolupdyr. Magtymguluçy bagşylar şahyryň şygrylaryny ýagşyzadalaryň, akyl-daralaryň we beýleki şahsyýetleriň durmuşyndan hekaýatlary gürrüň bermek bilen, utgaşdyryp ýerine ýetiripdirler. Bu märekäniň aýdym-saza bolan gzyklanmasyny has-da artdyrypdyr.

Çeşmelerde bellenilişi ýaly, ýurdumyzyň Görogly (öňki Tagta) etrabyňyň Köwliýer obasynda meşhur dessançy Hoja bagşy ýaşap geçipdir. Magtymguly Pyraga hem bu halypa bagşynyň dilinden türkmen folklorynyň näýbaşy nusgalarynyň biri “Görogly” eposyny diňläp görmek miýesser edipdir. Dessançy bagşy eposyň 44 şahasynyň 43-sini joşup, labyzly ses bilen gürrüň berer eken. Ýazgylarda Hoja bagşynyň goňşy obasynda Seýdim Tarhan atly ilhalar adamyň ýaşandygy, onuň Döwletmämmet Azady bilen dostlukly gatnaşyk saklandygy, Magtymgulyň Hywa medresesinde okan ýyllarynda ýolugra ençeme gezek onuň öýünde düşläp geçendigi bellenilýär. Ol şahyr Şabende bilen hem şol döwletli öýde tanyş bolupdyr. Abdylla Şabende hem şahyr, hemem bagşy ekeni. Häzirki güne çenli bagşylaryň arasynda ýörgünli aýdylyan “Gözelim”, “Dört gözeli” ýaly aýdymlaryň sazam, sözem Şabendäniň döredijiligine degişlidir.

Magtymguly Pyragynyň döwürdeş bagşylarynyň hatarynda Magrupynyň we Weýran bagşynyň adyny aýtmak bolar. Şahyr Magrupy bilenem dostlukly gatnaşyk saklap, onuň ussatlyk bilen ýerine ýetiren aýdymlaryny diňläpdir. Magrupy “Salyk” (“Amanmy?”) atly aýdymyň sazyny hem sözünü ýazyp miras galdyrypdyr. Şeýle-de, Magtymgulyň Gökdepede doglan, heniz ýetginjek ýaşyndaka ady uly ile ýaýran Weýran bagşyny hem diňläp görendigi, iň bolmanda, ol hakynda eşidendigi çaklanylýar.

Çeşmelerde bellenilýän maglumatlara esaslanyp,

Magtymguly Pyragynyň döredijiliginiň türkmen bagşyçylyk sungatynyň gülläp ösmegine uly itergi berendigini aýdyp bolar. XVIII asyra çenli bagşyçylykda dessan aýtmak däbi has ýörgünli bolupdyr. Türkmen nusgawy edebiýatynyň wekilleri Şabendäniň, Şeýdaýynyň, Magrupynyň, Keminäniň, Gaýybynyň, Seýdiniň, Zeliliniň, Kätibiniň, Mätäjiniň, Mollanepesiniň, Talybynyň, ylaýta-da, Magtymgulynyň şygrylary, halkyň ruhy dünýäsi bilen birlikde, aýdym-saz älemine hem galkynyşy bagyş edipdir. Halk aýdym-sazlarynyň esasy gorunyň hem şol döwürde döredilendigini we ösdürilendigini bellemek gerek. Muňa taryhçy Aman Ylýasowyň soňky asyrlarda ýaşan bagşylaryň döredijiligini öwrenmek boýunça alyp baran işleriniň netijesi bilen tanşanynda hem göz ýetirmek bolýar. Alym 800-den gowrak tirme aýdymlaryň kartotekasyny düzüp, olar barada degişli maglumatlary ýazypdyr. Şonda bagşylaryň döredijiliginiň tas ýarysynyň diýen ýaly Magtymguly Pyragynyň oý-pikirleri bilen baglydygy ýüze çykarylýar.

Akyl-dar şahyryň döredijiligine ser salanynda, onuň özüniň bagşy-sazandalara goýýan hormatyna, aýdym-saza gzyklanmasyna göz ýetirmek bolýar:

Magtymguly, sözlerim

Saza goşsaň, uz bolar [Şol ýerde, 368 s.].

Magtymguly Pyragynyň “Ozan geler” atly şygry-da muňa aýdyň mysaldyr:

Döwlet ile geler bolsa,

Başdan-burun ozan geler [6, 289 s.].

Şahyryň başga bir goşgusynda hem:

Saz bolmagan meýlisde

Gürleşen hem, az bolar [8, 366 s.]

diýip bellenilýär.

Magtymgulynyň goşgularyna aýdylyan tirme aýdymlaryň şan-şöhraty mydama dabaralanýar. Sebäbi şeýle aýdymlar höwes bilen diňlenýär, tutuş kalbyň bilen kabul edilýär.

Gahryman Arkadagymyzyň döwet galamyndan çykan “Ile döwlet geler bolsa...”, “Parahatçylyk sazy, dostluk, doganlyk sazy”, “Türkmen medeniýeti”, “Türkmeniň döwletlilik ýörelgesi”, “Medeniýet halkyň kalbydyr”, “Ynsan kalbynyň öçmejek nury” ýaly kitaplarynda türkmen halkynyň aýdym-saz sungaty, maddy hem maddy däl medeni mirasy, taryhy şahsyýetleri, şol sanda, Magtymguly Pyragy barada çuň mazmunly setirler

beýan edilýär. Türkmen halkynyň Milli Lideri “Türkmen medeniýeti” atly kitabynda: “Türkmen dutarynyň islendik kakuwynyň dil bilen düşündirip bolmaýan jadysy, her perdesinde döreyän owazyň heniz açylmadyk syrly bardyr” [2, 188 s.] diýip bellese, “Ynsan kalbynyň öçmejek nury” atly eserinde: “Ajaýyp sygyrlary bilen ynsan kalbyny ýagşylyk nuruna bezän türkmeniň akyldar ogly Magtymguly Pyragynyň mertebesi türkmen halky üçin in belentde goýulýan mukaddeslikleriň biridir” [1, 10 s.] diýýär. Bu çuň manyly setirler Magtymguly Pyragynyň we dutaryň, ýagny bagşyçylyk sungatynyň arasyndaky baglanyşygy açyp görkezýär. Şahyryň sygyrlarynyň hem dutaryň owazynyň syrlylygy olaryň özara baglanyşygyny aýrylmaz häsiýete eýe edýär. Türkmeniň bu goşa täji adamzady belent ahlaklylyga, watanperwerlige,

parahatçylyga we jebislige çagyryş bolup, dünýä yüzüne ýalkym saçýar.

2024-nji ýylyň “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” diýlip atlandyrylmagy ýüreklere aýdym bolup siňen mukaddeslige, “Bu türkmeniň goşa-goşa täji bar // Biri – Magtymguly, biri – goşa tar” diýlip, çeper döredijilige, medeniýete, şahsyýete, aýdym-saza, türkmen edebiýatyna (edebiýat ylmyna) goýulýan örän uly hormatyň nyşany boldy.

Goý, türkmeniň şol goşa täjiniň nuruny aýawly saklamakda we dünýä ýaýmakda uly işleri alyp barýan Gahryman Arkadagymyzyň hem-de Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň janlary sag, başlary dik bolsun, umumadamzat ähmiýetli döwletli tutumlary elmydama rowaçlyklara beslensin!

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Parahatçylyk sazy, dostluk, doganlyk sazy. – Aşgabat: TDNG, 2016.

2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmen medeniýeti. – Aşgabat: TDNG, 2015.

3. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ynsan kalbynyň öçmejek nury. – Aşgabat: TDNG, 2014.

4. *Aşyrow A.* Könegüzer. – Aşgabat, 1992.

5. Köňül gözgüsi. Magtymgulynyň 290

ýyllygyna bagyşlanan makalalar ýygındysy. – Aşgabat, 2014.

6. *Magtymguly — 250*. Makalalar ýygındysy. – Aşgabat, 1989.

7. Türkmen halk döredijiligi. Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby. – Aşgabat: TDNG, 2010.

8. *Magtymguly*. Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

9. *Bäşimow G.* Çynarym. – Aşgabat, 1996.

A. ISHADOVA

TWO VALUES OF THE TURKMEN

It is not accidental that the performance of bakhshi in the country is considered the highest art. Bakhshi's creativity fills the spiritual world of the people with beauty, calls upon humanity to follow the high principles of humanism, cultivates morality among generations, and gives a feeling of lasting pleasure. This also applies to the poems of Magtymguly Pyragy, an outstanding representative of Turkmen classical literature. That is why it is impossible to imagine the spiritual world, past, present and future of the Turkmen people without the melody of dutar and the classical works of poet-thinker Magtymguly Pyragy, imbued with the ideas of high morality, patriotism and unity.

A. ИШАДОВА

ДВЕ ЦЕННОСТИ ТУРКМЕН

Неспроста у туркмен исполнение бахши считается высочайшим искусством. Творчество бахши наполняет красотой духовный мир народа, призывает человечество к следованию высоким принципам гуманизма, воспитывает нравственность у поколений, дарит чувство непреходящего удовольствия. Это свойство характерно и для стихов Махтумкули Фраги – выдающегося представителя туркменской классической литературы. Вот почему невозможно представить духовный мир, прошлое, настоящее и будущее туркменского народа без мелодии дутара и классических произведений поэта-мыслителя Махтумкули Фраги, пронизанных идеями высокой нравственности, патриотизма и единства.

MAGTYMGULYNYŇ DÖREDIJILIGINDE DÜÝŞLER

*Jeren Baýramowa, jemgyýeti öwreniş ylmyly kafedrasynyň mugallymy,
Gülşirin Myradowa, jemgyýeti öwreniş ylmyly kafedrasynyň uly mugallymy.*

Musulman halklarynyň dünýä-garaýşynda adatdan daşary tebigy güýçler we Hudaý bilen aragatnaşyga uly ähmiýet berilýär. Gürrüň diňe gündelik rysgyňy gazanmak we ahýret azabyndan gutulmak üçin namazda hemde dileg-dogada Hudaýa ýüzlenmek, ondan rehim-şepagat soramak barada däl. Biz bu ýerde pygamberleriň, keramatly adamlaryň we sopolaryň Hudaý bilen “üýtgeşik” aragatnaşyga girmegini göz önünde tutýarys. Soňky ýatlan baglanyşygymyz aşa joşgunly (ekstatik) we okkult (adamda we kosmosda bar bolan syrly güýçler) dünýäsi bilen baglanyşykly bolansoň, olar bilen gyzyklanýan alymlar we adaty adamlar örän kän. Olara, dürli göze görünmeler bilen birlikde, düýşler hem degişlidir.

Yslam dini düýşlere iki hili garaýar: birinji tarapdan, musulmanlar düýşüň ähmiýetini, manysyny inkär edipdirler, ony köphudaýlylyk adatlaryndan galan ýaramaz düşünje hökmünde görüpdirler. “Düýşlere ynanmaň, olar bu dünýäniň ötegi aladalarynyň aňynda gaýtalanmasydyr” diýipdirler. Edil şol tertipde Magtymguly akyldar hem özüniň “Diş gitmek” goşgusynda: “*Pyragy, dünýä düýşdür // Düýş görseň, düýbi hiçdir*” diýip belläp geçýär [5, 542 s.].

Muňa garamazdan, düýşlerde görülyän hyýaly umumy keşpleriň ýorluşynyň netijesinde, yslam edep kadalaryna we adamlaryň adaty düşünjelerine görä, “huşda” ýa ölüleriň hatyrasyna “yslar çykarylýar” we gerekli dogalar okalýar ýa-da ýamandan, beladan, dürli howplardan goranmak üçin “Hudaý ýoluna” sadakalar paýlanylýar. Beýleki tarapdan bolsa, Gurhan süreleriniň ýañzydyşy ýaly, hut şu ýagdaý – düýşler arkaly aragatnaşyk pygamberleriň Hudaý bilen aragatnaşygynyň esasy görnüşi hökmünde beýan edilipdir.

Düýşlerde görülyän dürli hereketler we olaryň erkin ýorluşy sopy şahyrlara daýanç nokady bolup hyzmat edipdir: düýşüň aňlatmalar üsti bilen berilýän köp sanly keşpleri we allegoriýalary olaryň medeni kyssalaryna ymykly ornaşypdyr.

Sopolaryň, şol sanda, bu ugra ýykgyň eden Magtymgulynyň hem biziň eramyzdan öňki XVII asyrdan ýaşap geçen we Töwrat, Injil, Gurhan ýaly dürli ylahy kitaplarda, Alynýň “Kysaýy-Ýusup” atly poemasynda we beýleki eserlerde ady uludan tutulýan Ýusup pygambere (Injilde: “Örän owadan Iosif”) uly gyzyklanma bildirenligi ýöne ýerden däl. Magtymgulynyň Ýusup pygambere bolan gyzyklanmasy hem tötänden däl, şahyryň özi hem düýşünde köp sanly pygamberleri we pirleri görendigini beýan edýär.

Bu barada edebiyatçy alym Ahmet Bekmyradow şeýle belleýär: “Görnükli gündogarşynas Ý.E. Bertels Magtymgulynyň “Turgul!” diýdiler” sygryny şahyryň diplom goşgusy atlandyrypdy. Munuň özi “Pyragy hakyky döredijilige düýş hakyndaky sygyr bilen başlapdyr” diýmegi aňladýar. Şahyryň golýazmalarynyň kileň şu sygyr bilen başlanýandygy hem muny bellibir derejede tassyk edýän ýaly bolup dur” [1, 124 s.].

Häzirki wagtda Magtymguly Pyragynyň ahlak-filosofik mirasynyň türkmen halkynyň durmuşynda edebiyat, çeper eser derejesinden has ýokary mana eýedigini ykrar edilen hakykata öwrüldi. Mälim bolşy ýaly, Magtymgulynyň döredijiliginiň özeninde sopusylyk filosofiýasy ýatyr. Bu filosofiýanyň esasy pikirleri we ideýalary çeper stiliň, çeper usullaryň, düýşleriň, umumy düşünjeleriň, allegoriýalaryň, meňzetmeleriň we şol sanda, Ýusup pygamberiň keşbiniň üsti bilen açylýar.

Türkmen halkynda görülen düýş beýan ediljek bolnanda, diňleýjiniň, ilki bilen, “Ýusup ýorgudy bolsun ýa-da pygamberler ýorgudy bolsun” diýmegi-de Ýusuba Taňrynyň ýorgut ylmyny bagyş edenligi bilen baglanyşyklydyr.

Etika ylmynda “ýagşylyk” we “ýamanlyk” esasy kategoriýalar hasaplanýar. Beýik akyldar Ýusubyň keşbi arkaly bu dialektik häsiýetli kategoriýalary “haýyr” bilen “şer”, “halal” bilen “haram”, “sogap” bilen “günä”, “peşällik” bilen “men-menlik”, “sadalyk” bilen “gedemlik”, “dogruçylyk” bilen “hilegärlik” we şuna meňzeş düşünjeler bilen berkidýär.

Has dogrusy, Ýusup pygamberiň ömrüniň beýany diňe etika üçin däl, eýsem, estetika, hatda, umumy filosofiýa we dünýä edebiyaty (meselem, meşhur nemes ýazyjysy Tomas Mannyň “Iosif we onuň doganlary” atly romany) üçin örän amatly barlag çeşmesidir, çünki bu rowaýaty şahsyýetiň durmuşyny, ýagşy we ýaman gylyk-häsiýetlerini söweş meýdany hökmünde getirip bolýar. Ýusubyň doganlary tarapyndan: bahyllyk, görpçilik, ogrulyk, garyplyk, göwnüçökçülik, gorkaklyk, dawa, jenjel, gahar-gazap, ynam-ygtykata şübhelenmek ýaly ýaman gylyk-häsiýetler ýüze çykarylýar. Bularyň garşysyna bolsa ahlak päkligini we ynsan kämilligini özünde jemleýän Ýusubyň dogruçylygy, kakasyna bolan söýgüsi, ýaşayşy söýüjilik, ýaşayşy ugrundaky göreş, doganlaryna geçirimlilik, rehimlilik, ezyetlere çydamlylyk, mertlik, sabyr-takatlylyk ýaly ýokary mertebeli häsiýetler goýulýar. “Olar jepa kyldylar, biz wepa kylarmyz. Olar hata kyldy, biz ata kylarmyz” diýip, Ýusup ýokary ahlakly şahsyýete mahsus hereket edýär [2, 343 s.].

Şol sebäpli-de, ýorgut piri Ýusup hakdaky hekaýatlar örän täsin we köp babatda çendenaşa özüne çekijidir. Ýusup bilen baglanyşykly her bir zat aýratyn ylmy derňewiň gönezlige bolubam biljek (taryhy nukdaýnazardan – Ýusubyň ömür beýany; estetika ylmy nukdaýnazardan – örän owadanlygynyň, gözelliginiň onuň ruhy-ahlak ajaýyplygyna eden täsiri; psihologiýa ylmy nukdaýnazardan – Ýusuba doganlarynyň görübilmezçilik bilen edýän hereketleri; psihoanaliz nukdaýnazardan – Ýakubyň öz perzentlerine şertli we çäksiz söýgüsiniň beýany we ş.m.).

Magtymguly özüniň “Arap tilli söwdügi”, “Çekem Ýusup diýe-diýe”, “Ýaşyl zümmet”, “Atly, ýaranlar” ýaly eserlerinde Ýusubyň ahlak kodeksine çendenaşa ýokary baha berip, onuň ýüzüniň nuruny, owadanlygyny estetiki gözelliginiň iň ýokary derejesi hökmünde teswirleýär:

Ertir-agşam aýa, güne

Bakam Ýusup diýe-diýe [5, 630 s.].

Kynçylyklardan soň Ýusup pygambere rowa görülen nygmatlar her bir adamyň arzuwlaýan bagty, eşretli durmuşy, ýagny jemgyýetde ýokary mertebelere ýetmäge, abraý gazanmaga, ýokary häkimiýete, döwlete eýe bolmaga ymtylýar.

Ideal hökmünde düşünilýän bagt, üstünlükleriň jemi Ýusubyň keşbinde jemlenen, şoňa görä, bu şekerden datly kyssa öwrülýär. Şeýle-de, kämil ynsanyň keşbi, adam ömrüniň manysy baradaky pikirler bu ýordumyň gymmatyny, ähmiýetini artdyryar.

Magtymguly Pyragynyň okan kitaplarynyň içinden iň täsirlisi bolan “Kysasyl enbiýada” aýdylyşyna görä, Beýik Taňry görki ýüz bölege bölüp, onuň togsan dokuz bölegini How enä bagyş edipdir. Galan bir bölegini-de on bölege bölüp, dokuz bölegini Ýusuba, bir bölegini bolsa tutuş adamzada bagyş edipdir [2, 344 s.]. Galyberse-de, Ýusubyň gözelligi ymmatynyň oňa eden alkyşlaryndan hem duýulýar.

Magtymguly üçin iň esasy zat sopusylyk ruhunda ýazylan bu hekaýatlaryň durmuş kötelligi we kynçylyklary bilen meňzeş gelmegidir: Ýusup – öndengörüjilikli düşleri zerarly ýesir we terkidünýä gezen adam. Belläýmeli möhüm zatlaryň biri, öndengörüjilik we pygamberlik Ýusubyň der döküp, zähmet çekip gazanan zady bolman, oňa çagalygynda Hudaý tarapyndan berlen aýratyn ukypdyr, peşgeşdir. Ýakup bilen Ýusubyň arasyndaky mähir-söýgi, edil halypa (mürşid, pir) bilen şägirdiň (mürid) arasyndaky gatnaşyklar ýalydyr. Mälim bolşuna görä, Ýakup hem öz döwründe Hudaý bilen sözleşipdir we bu babatda Ýusuba nusgalyk bolupdyr. Şu ýerden hem Ýakubyň näme üçindir ähli ogluna däl-de, diňe Ýusuba bolan aýratyn söýgüsiniň syrna düşünýärsiň. Ýusubyň we onuň kakasy Ýakubyň arasyndaky berk ruhy baglanyşyk, onuň sopusylyk jähetden açylýan özboluşly aýratynlyklary Azady hem Magtymgulynyň aýdyşyk goşgularyna-da häsiýetlidir.

Bu babatda edebiyatçy alym A.Şyhnesow şeýle ýazýar: “Ýusup kynçylyklarda-da özüni däl-de, atasynyň düşen gününü alada edýär. Ýusubyň her bir adama düşnükli perzentlik söýgüsi onuň umumy ideýa keşbiniň hususy-adamkärçilik esasy bolup öňe çykýar. Hut atasyna söýgüsi, ynamy hem wepadarlygyndan sabyrlylyk, takatlylyk hem-de şüküranalýk sypatlary uç alyp gaýdýar. Söýgüden ynanç, ynançdan ygtykat kemala gelyär. Ýüregindäki söýgi hiç mahal ol ýerde ýigrenje, hatda, özüni şeýle jepalara sezewar eden agalaryna-da

ýigrenjiň döremegine ýol berenok. Biz Ýusup köpdüzümlü personaž diýenimizde hem, hut onuň häsiýetlerine islendik jähetden bakanyňda-da, düşnükli hem manylydygyny göz önünde tutýarys. Taryhyň bütin dowamynda bu şahsyýet dürli garaýyşly, dürli düşünjeli, dürli pozisiýaly adamlar üçin nusgalyk häsiýet bolup gelipdir. Her kim onda özüne gerek gymmatlyklary we düşnüklikleri tapyp bilipdir. Ol ýönekeý adamlar üçinem düşnükli we özüne çekijidir, sopolular üçinem manyly we gyzyklydyr, alymlar üçinem nusgalyk we düşündirerliklidir. Şu tarapdan, ol umumadamzat ähmiýetli edebi gahryman bolup durýar. Onda ynançlaryň adamkärçilik tebigaty, adamkärçiligiň ynanç tebigaty in ýokary derejede bir-biri bilen alşan ýagdaýdadyr” [4, 127-128 s.].

Dürli we köpmanyly aňlatmalary özüde saklaýan sopusylyk sygryýetiniň kanunlaryndan çykmanyk Magtymguly hem Ýusubyň doganlarynyň keşbi bilen, sopynyň daş-töweregini gurşap alan gapma-garşylykly durmuş gurşawyny göz önünde tutýar. Sopy şol kynçylyklary ýeňip, özüni kämilleşdirmelidir. Züleyhanyň keşbiniň üsti bilen şu ýolda ötmeli, görülmeli söýgi synaglaryna döz gelmegi ündeýär. Guýa taşlanylmak, açlyk-horluk, gul edilip satylmak, zyndana düşmek, söýgi bilen synalmak, soňra ähli öýkelerini unudyp, özüni ýaramaz häsiýetlerden saplap, hakykata akyl

ýetirmek we in soňunda beýikligiň, kämilligiň çür başynda Ýusubyň “ähli zady bilýän, ähli zady görýän” adama öwrülmeği durmuş synaglarydyr, ötmeli menzillerdir. Bu bolsa Hudaýa mahsus häsiýetleri özüde jemlemegi aňladýar. Ömür synaglaryny beýan edýän bu manylar gönüden-göni sopusylyk sygryýetine salgylanýar.

Magtymgulynyň goşgulary adamy ahlak halallygyna eltýän ýollary gözleýär. Adamyň payhas-duýgularyna täsir edip, özgerdip bilýär. Magtymgulynyň öwüt-nesihat häsiýetli goşgulary bolsa halky hemişe kämillage çagyryar. Bu bolsa şahyryň öz döwründe-de, ondan soňraky döwürde-de, häzir hem jemgyýetçilik ahlagynyň özenini düzyän milli edep-terbiýe ýörelgelerimiz bilen sazlaşykly bolup, islendik döwür üçin jemgyýetçilik zerurlygydyr. Magtymguly Pyragynyň 300 ýyllyk ýubileý toýunyň toýlanýan günlerinde şahyryň döredijiliginiň çuňňur öwrenilmegi onuň öwüt-nesihat, ahlak temasyndaky goşgularyna-da täzedden nazar aýlamaga mümkinçilik döredýär. Many-mazmun taýdan terbiýeçilik ähmiýeti güýçli bolan bu ölmez-ýitmez eserler halkymyzyň gymmatly edebi mirasy bolmak bilen, geljekki nesillere hem many-mazmunyny ýoýman, bitewüligine ýetirmäge degişlidir. Bu häzirki wagtda bilim-terbiýe we ylym ulgamyna gatnaşýan her bir hünärmeniň mukaddes borjudyr.

EDEBIÝAT

1. *Bekmyradow A.* Edebi miras – ebedi miras. – Aşgabat, 1992.

2. Köňül gözgüsi. Magtymgulynyň 290 ýyllygyna bagyşlanan makalalar ýygyndysy. – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014.

3. *Ödäýew O.* Magtymguly Pyragy. – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014.

4. *Şyhnepesow A.* Nurmuhammet Andalyp. – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2011.

5. *Magtymguly.* Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

J. BAYRAMOVA, G. MURADOVA

DREAMS IN THE CREATIVITY OF MAGTYMGULY

The myth about medium Yusuf is not randomly chosen by Magtymguly. The description of his life collisions base on canons of Sufi philosophy. Depicting the reflection of Yusuf as “King of the Egypt” and reconciliation with his family Magtymguly secretly and allegorically increased human merit on the highest level.

ДЖ. БАЙРАМОВА, Г. МУРАДОВА

ТЕМА СНОВ В ТВОРЧЕСТВЕ МАХТУМКУЛИ

Миф о сновидце Юсуфе выбран Махтумкули неслучайно. Описание его жизненных коллизий опирается на представления суфийской философии. Изобразив в финале Юсуфа в образе «владельца Египта» и его примирение с семьей, Махтумкули, хотя и скрыто, иносказательно, поднимает достоинство человека до высокой степени.

MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ GOŞGULARYNYŇ STILISTIK BAÝLYGY WE OLARYŇ İNLIS DILINDE BERLIŞI

Magtymguly Pyragy türkmen edebiyatyn-da görnükli şahsyýetleriň biridir. Beýik akylalaryň döreden goşgulary türkmen halky tarapyndan üç ýüz ýyla golaý wagtdan bäri ýokary derejede gymmatlanylyp gelinýär. Magtymgulynyň döredijiligi köp sanly ylmy derňewleriň we ylmy-barlag işleriň obýekti bolup gelýär. “Ýurdumyzda onuň pähim-paýhasly şygrylaryny has düýpli öwrenmek we ýörelge edinmek, şu günki kämil türkmen jemgyýetinde has-da rowaçlandyrmak, geljekki nesillere ýetirmek barada möhüm işler amala aşyrylýar” [1, 11 s.].

“Diliň obrazly aňladyş serişdeleri çeper eserlerde beýan edilýän çuň mazmuny owunjak aýratynlyklary bilen konkret-duýarlykly formada doly şöhlendirmekde ýazyja giň mümkinçilik berýär. Çuň mazmunyň doly suratlanmagy bolsa diliň çeperçiligini has-da güýçlendirýär” [3, 182 s.].

Magtymguly Pyragyň eserlerindäki ulanylan çeperçilik serişdeleriniň inlis dilinde berliş usullaryny deňeşdirmek bilen, türkmen we inlis dilleriniň stilistik taýdan umumylyklaryny ýüze çykarmak mümkindir. Aşakda Magtymgulyň goşgularynda duş gelýän birnäçe stilistik serişdeleriň mysallary we olaryň inlis dilinde terjimeleri berlendir.

Metafora bir obýektiň käbir häsiýetini beýleki obýekte geçirmegidir. Metafora iki sany dürli predmet ýa-da hadysa beýleki bir obýekte, ýa-da hadysa mahsus bolan häsiýetleriň üsti bilen gabat getirilende emele gelýär.

Meselem:

Dagda, düizde kowsa sayýatlar, diri

Ala bilmez, ýolbars ogly türkmeniň [2, 12 s.].

*If hunters hunt for him in the mountains or steppes,
A Turkmen, the son of a lion, won't be caught alive*
[3, 15 s.].

Giperbola obýekte ýa-da hadysa mahsus bolan bir häsiýetiň ulaldylmagydyr. Ol bir zady öz hakyky bolşundan, öz kaddyndan ulaldyp görkezmeği aňladýar.

Köniüller, ýüreklere bir bolup başlar,

Tartsa ýygyn, erär topraklar-daşlar [2, 12 s.].

*Şemşat Annamammedowa, inlis diliniň fonetikasi
we leksikologiyasy kafedrasynyň mugallymy.*

*When souls, hearts and minds of tribes are united,
Their troops when gathered will melt stones and
ground on their way* [3, 15 s.].

*Ýomut, gökleň tagsyp edip özünden,
Çyksa goşun, öňi-ardy bilinmez* [2, 204 s.].

*To defend its honor, the tribes of Goklen and
Yomut
Gathered such an army, that no one knows where
it begins or ends* [3, 21 s.].

*Türkmenler baglasa bir ýere bili,
Gurudar Gulzumy, derýaýy-Nili* [2, 207 s.].

*If only Turkmen become united and serve one
common goal,
They could dry out the Red Sea, as well as the
river Nile* [3, 22 s.].

Meňzetmede bir hadysa ýa-da predmet aralarynda ýakynlyk bolan başga bir has täsirli zada meňzedilýär.
Meselem:

Köniül howalanar, ata çykanda.

Daglar lagla döner, gyýa bakanda [2, 12 s.].

*The spirits get high when on a horseback,
Its mountains, at a glance, look like rubies*
[3, 15 s.].

Hydyr kimin çöllerde,

Ylyas kimin köllerde,

Kowus kimin daglarda

Ýagsy, ýamany görsem [2, 42 s.].

I'd like to see good and bad,

Like Hydyr in deserts,

Like Ilyas in waters,

Like Kowus in mountains [3, 55 s.].

Janlandyрма hem metaforanyň bir görnüşidir. Tebigy hadysalara, predmetlere, abstrakt düşünelere janly zatlaryň häsiýetleriniň berilmegine *janlandyрма* diýilýär.

Istär elden çyka döwlet humayym,

Doga kylyp, döker bolduk ýaşymyz [2, 207 s.].

*My fortune seems to be taking wing,
We prayed and shed our tear* [3, 22 s.]
*Goja daglar serin egip ötürse,
Saba gelip, arzym ýara ýetirse* [2, 223 s.]

*If only old mountains bow their heads to let us cross,
If the morning wind comes and takes my wishes to
my beloved* [3, 100 s.]

*Ýok ýerden jan berip ýetirdi nany,
Göwün bostanyda bitger imany* [2, 358 s.]

*You gave life out of nothing and provided,
Faith will grow in the garden of the soul* [3, 152 s.]
Gaýtalamalar ol ýa-da beýleki sözüň, söz düzümleriniň ähmiýetini has nygtamak, täsirli-
ligini artdyrmak üçin getirilýär.

*Meňli hanym ýeňin dişläp,
Bizden ki uýat eýleyir.
Seykin basyp, uz ýörişläp,
Bizden ki uýat eýleyir* [2, 159 s.]

*Mengli, my lady, veiling her face with a sleeve,
Expresses her shyness on seeing us.*

*Stroking her hair and walking with grace,
Expresses her shyness on seeing us* [3, 83 s.]

Parallel konstruksiýa bir ýa iki sözlemiň ýa-da sözlemiň aýratyn bölekleriniň ýakyn zýgi-
derlikdäki deň sintaktik gurluşda bolmagydyr. Parallelizmde, esasan, tebigatdaky bir ýagdaý, hadysa adam durmuşyndaky bir ahwalat bilen baglanyşdyrylyp, ugurdaş suratlandyrylýar.

*Kim don tapmaz geýmäge,
Kim tirme-şaly gözlär* [2, 180 s.]

*Someone cannot find a robe to put on,
Some people are in search of raw rice to eat* [3, 115 s.]

Ýokardaky mysallardan belli bolşy ýaly, Magtymguly Pyragynyň goşgularyndaky ulanylan köp sanly goşgynyň labzyny artdyran stilistik serişdeler iňlis diline terjime edilende hem, öz öwüşginini ýitirmän gelyär. Çeperçilik serişdelerine baý goşgulary okamak bilen, okyjylarda täsir has ýokarlanýar, olar goşgynyň manysyna has aýdyň göz ýetirýärler. Görnüşi ýaly, Magtymgulynyň goşgulary şeýle serişdelere örän baýdyr.

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ynsan kalbynyň öçmejek nury. – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014.

2. *Magtymguly*. Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

3. *Magtymguly*. Poems from Turkmenistan. Asian Cultural History Program, Department of Anthropology, Smithsonian Institution, 2014.

4. *Abdyllyayew Ö*. Edebiýat teoriýasynyň esaslary. – Aşgabat: “Magaryf”, 1985.

SH. ANNAMAMEDOVA

STYLISTIC RICHNESS OF MAGTYMGULY PYRAGY'S POEMS IN TRANSLATIONS INTO ENGLISH

The following article discusses various stylistic devices and expressive means used in the poems by the great poet of the Turkmen people Magtymguly Pyragy. The verses of the poet which are filled with liveliness and originality of sounding are an example of the relevant use of various stylistic devices and expressive means. This makes his poems more expressive and worthy of admiring. Such devices as metaphors, personifications, allegory and epithets and many others find their places in the lines of the poet, as well as in their translations into English.

Ш. АННАМАМЕДОВА

СТИЛИСТИЧЕСКОЕ БОГАТСТВО СТИХОТВОРЕНИЙ МАХТУМКУЛИ ФРАГИ В ПЕРЕВОДАХ НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

Данная статья рассматривает разные стилистические приёмы и средства выразительности, использованные в стихотворениях великого туркменского поэта Махтумкули Фраги. Строки поэта, наполненные живостью и оригинальностью звучания, являются примером уместного использования разных стилистических приёмов и средств выразительности. Это делает его стихи более яркими и достойными восхищения. Такие приёмы, как метафоры, олицетворения, аллегории, эпитеты и многие другие, находят своё место в строках поэта, а также в переводах на английский язык.

MAGTYMGULYNYŇ SÖZI

Amangül Esenmädowa, türkmen dili kafedrasynyň uly mugallymy.

Magtymguly Pyragynyň köp taraply döredijiligi barada Arkadagly Gahryman Serdarymyz: “Häzirki döwürde akyldar şahyryň baý edebi mirasyny içgin öwrenmäge, giňden wagyz etmäge, hormat-sarpasyny belende götermäge aýratyn ähmiýet berilýär. Dana Pyragyny sarpalamak türkmen edebiyatyny Arşa götermekdir, halkymyzyň milli gymmatlyklaryny dünýä ýaýmakdyr. Magtymgulynyň çuňňur pelsepä, ylahy garaýyşlara, dünýewi ýörelgelere ýugrulan çeper döredijiligi özboluşly mekdepdur” [8, 1 s.] diýip belleýär.

Türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyz: “Magtymgula diňe şahyr hökmünde garalsa, bärden gaýdyldygy bolar. Ol diňe bir türkmen halkynyň däl, eýsem dünýäniň pelsepewi pikirlerini ösdüren, çeperçilik aňny nurlandyran, dünýewi durmuşy çeper şöhlendiren akyldar şahyrdur. Magtymguly dünýä, adamzat, Watan, söýgi baradaky pelsepewi garaýyşlaryny ynsana mahsus inçe duýgular bilen bitewüleşdirip, pikir ýöretmegiň in kämil tärlerinden ussatlarça peýdalanylýp, ynsan kalbyna inçelik bilen aralaşypdyr we halk hakydasynda müdimi orun alypdyr” [9, 3 s.] diýip, akyldaryň mirasyna ýokary baha berýär.

Beýik şahyr öz sözünüň ömrüniň münýýlyklara uzajakdygyny önünden görüpdir. Şahyryň çeper sözi, onuň jadyly güýje eýedigine mizemez ynamy baradaky setirleri edebiyatda ýörite döp görnüşinde ýaşap gelipdir. Akyldar Magtymgulynyň şahyrana sözi barada dürli garaýyşlar bilen tараşlan setirleri söz ussadyň ruhy ahwalyny aýdyň görkezýär hem ünsüni çekýär. Çeper edebiyatda aýratyn häsiýete, özboluşlylyga eýe bolýan söz Pyragynyň döredijiliginde şirin şygra öwrülip, baklyk donuny geýinýär.

Söz diliň in esasy birlikleriniň biridir. Sözler anyk durmuş hadysalarynyň, düşünjeleriniň dilde şöhlelenmesi, many aňlatmagyň esasy serişdesi bolup, häzirki zaman dil biliminde dürli ulgamlar bilen dilçileriň hyzmatdaşlygynda öwrenilýär.

Türkmen halkynyň söze ýöne bir aňlatma manysynda garamandygyny, ony keramatly, guratly düşünje hasaplandygyny nakyllar, atalar sözi “daşa ýazylan ýaly” aýdyňlaşdyrýar. “Manysyz gep

bolmaz, dānesiz – çöp”, “Köp sözüň azy ýagşy, az sözüň uzy ýagşy”, “Ýagşy söz ýylany hinden çykarar, ýaman söz gyljy gyndan çykarar” aýtgylyry il-günüň öňe süren ýol-ýörelgelerini aňladýar.

“Tamda gulak bar” naklylynyň ýönekeý halk gepleşiginde “Sözün gulagy bar” görnüşü hem bardur. Ýagşy-ýaman her hili sözüň “jany bar”, ony aýtsaň, şol aýdan adamyň maňlaýyna ýazylan ýaly bolaýmagy mümkin, ine, halk hakydasynda ýaşap gelyän ýönekeýje aňyýet. Söz – niýetiň beýany. Şol sebäpli, erbet sözleri agzamak bolmaýar. Bir adama gargyş, käyinç, gahar edip, aýdan ýaramaz sözüň bilen oňa oňaysyzlyk getirip bilersin. Eneleriň gaharlanylýan halatynda-da, agtyklaryna çyny bilen: “Haý, köki ýaýramyş-a” ýa-da “Ýüzün guramasyn” diýip käyinmesi edil “Eý görmüş” diýlişi ýaly, kökünü gadymyýetden alyp gaýdyr. Şu ýekeje mysal hem türkmençilik döp-dessurlarynyň il medeniýetini, dil medeniýetini, sylag-sarpalylygy inçelik bilen ornaşdyryp, ýöredip gelşine haýran galdyryjy subutnamadyr.

Ata-enelerimiz ogul-gyz terbiýesinde, türkmençilik ýörelgeleri bilen bilelikde, sözi manyly sözlemegi, söz manysyny dogry aňlatmagy, oňa aýawly garamagy, sözüni ýele sowrup ýörmezligi, erbet sözden saklanmagy zynharlap öwredipdirler. Ýerliksiz köp geplemek, lakgyldamak, ýañramak halanmaýan häsiýet hökmünde ýekirilipdir, doly inkär edilipdir. Muny “Ýerini bilip sözleşen, ýüzün nury dökülmez, yerini bilip harçlasaň, jübün puly tükenmez” ýaly parasada siňdirip, nesilden-nesle geçiripdirler.

Söz baradaky garaýyşlar halkyň milli şahyry Magtymgulynyň eserleriniň gözbaşy, “durnagöz dury çeşmesidir”. In gowy gylyk-häsiýetleri wasp eden, ynsan barada “mert-namart”, “ýagşy-ýaman” düşünjelerini jikme-jik işläp akyldar Pyragy “ýalan söz – hak söz”, “gaty söz – akyly söz” manylarynda öwran-öwran ýanjayar. Kalbyny namazlyk ýaly arassa saklan şahyr “toprak bilen öz könlüni taý edip”, “Önüň gara, zyň gözle // Hoş sözüň diý, gahryň gizle // Sözlä bilseň, ýagşy sözle // Halk ýamanyň bizarydyr” [7, 185 s.] diýen pikirine uýup ýaşapdyr.

Düşünjeli, üşükl bolmak barada Magtymguly zynharlap sargaýar. Her bir ýagdaýdan many çykarýan, “bähre alýan” ýigidi şahyr mert hasaplaýar. Pyragynyň ölçegi boýunça häsiýetiň in gowusy – mertlik, in ýamany – namartlyk. Akyldar hak söze, Hakyň sözüne düşünmegiň, dogry ýola düşmegiň – çirksiz sap köňüllü bolmagyň hökmandygyna aň ýetirmegi aýdym edinýär. Şahyr näçe janygyp aýtsada, adamlaryň käbiriniň öz köňlüniň saplygynyň aladasy etmeýändiginden zeýrenýär. Şonda-da “Ençe bir söz diýsem, zybanym kemjär // Öz köňliň ýykmasaň, dost köňli ynjar” [Şol ýerde, 386 s.] diýip, ol bilýänini ile ýetirmegi gaýragoýulmasyz şahyrlyk borjy hasaplaýar.

Il-gün, ýönekeý halk çeper söz ussatlaryna, şahyra uly sarpa goýupdyr. Magtymguly mundan habarly eken. Şonuň üçin ol hem Sagdy, Hafyz, Nowaýy, Baýram han we beýleki ussatlar ýaly: “Ismim düşdi ilden-ile // Nagyş ederler dilden-dile // Magtymguly, gongul güle // Hazan urup solmagynça” [Şol ýerde, 412 s.] diýip, öz raýatlyk borjuna, jemgyýetçilik ähmiýetini dogry aňlaýandygyny guwanç bilen ýañzydýar. Şeýle hem “Magtymguly, at tutulsa // Ozal destan ýazan geler” [Şol ýerde, 234 s.] setirleri bilen şahyr il içinde çeper sözüň gadyrynyň bilinýändigini, şahyrlaryň, bilimli-okuwly adamlaryň sylanýandygyny, halka dogry ýoly görkezmekde sözüň täsirliligine guwanjyny beýan edýär.

“Sözle, kimdigiňi aýdaýyn” diýişleri ýaly, ýürekde näme bar bolsa, dil hem şony beýan edýär. Magtymgulynyň paýhasynda bu pikir “Til gelen sözler köňül nagyşdyr” [Şol ýerde, 301 s.] görnüşinde aňladylyar. Ynsanyň gylk-häsiýeti hem onuň söze düşünişinde, ata-babalardan galan baý tejribäni, akyl-paýhasy özleşdirip bilmek başarnygynda aýdyňlaşýar. Şol sebäpli, Magtymgulynyň söz we onuň manysy hakdaky şygrylary mydama ynsan häsiýetleriniň beýany bilen utgaşykly berilýär. Hatda aryflyk we namartlyk söz sözleşi boýunça garşylykly mana eýe bolýar:

“Aryf akyl söziň sözlär // Namart-pisat rastyn gizlär” [Şol ýerde, 411 s.]

Aryp (aryf) “bilimli, ylymly, dana”, “sopy” manylaryny berýän sözdür [5, 31 s.]

Magtymguly sinekdohadan peýdalanyp, “dil” sözüni adam manysynda ulanýar:

“Gözler niçe ýaman görür // Diller ýaman-ýagşy sorur” [7, 412 s.]

Hoş sözlilik Magtymgulynyň wagyz edýän ýörelgesi: “Hoş mylaýym boluň, kem suhan olmaň // Mendlen zynhar; ilin bile kaş bolmaň”. Suhan – I (p. sohan) – söz, gep; şirin suhan – süýji sözli [7, 173 s.]

Türkmençilikde hersi hil-hil häsiýetli, her biri özboluşly ynsanlaryň hersiniň öz dilini tapmak, dürli-dürli ynsanyň hemmesi üçin ýaramly häsiýetli bolmak Magtymgulynyň sargydydyr: “Akmaýan galmazdyr bir akan aryk // Bir tendäki adam semiz, kä aryk // Bir ýüzi çirikdir, bir ýüzi ýaryk // Çirik diýp, gaty söz aýdyjy bolma” [Şol ýerde, 191 s.]

Magtymguly adamlar, goňsy-golam, ýakyn-ýat bilen gatnaşykda “Bugdaý nanyň bolmasa, bugdaý sözüň ýokmudy?” ýaly pähimi ýörelge edinen türkmenleriň biri-biri bilen adamkärçilikli, sylaşykly ýaşamagyny arzuw edipdir. Şonuň üçinem şahyr hemmä düşnükli, sada sözlere bilen: “Eger sen hem bolsaň nermi-mylaýym // Mylaýym sen bolsaň, guluň bolayym, Gulagymga beren pendin alaýym // Kişige gaty söz aýdyjy bolma” [Şol ýerde, 191-192 s.] diýip janygýar. Edil şeýle terzdäki nesihatly Jygalybeg agtygy Görogla beripdir, şonda ol: “Özüňden pes bilen den bolma, ejizi golda, goly-kalby giň, han tutumly adam bol” diýip, öz döwrüniň mertlik ýörelgelerini agtygyna pent edipdir.

Görogludan Magtymgula çenli geçen döwürde heňnamyň başga-başga ahlak gymmatlyklaryna zerurlygy ýüze çykarandygyny bu şygrylardan okap oturmaly: “Kitabyň açyban okan molla diýr // Gögerer ýagmyryň suwy birle ýer // Alkysy-patyha, dogra birle ar // Mazluma sütemlik ediji bolma” [Şol ýerde, 193 s.]. Bu hikmetli sözlere “aňlardan aňlamaz kän”, şol sebäpli “Bilmezler beladyr, bilenler jandyr” [Şol ýerde, 301 s.]. Söz aňmadyk hem ygrary bolmadyk ýigidi şahyr adam dilli haýwana deňeýär. Käbir eserlerinde sözüne düşünilmeýändiginden näçe zeýrense-de, şahyr, köplenç, sada, düşnükli, durmuşy sözlere bilen ynsanlaryň süýji sözli, gadyrly bolmagyny her setirinde sargaýar:

“Gelen aş diýp gelmez, turşutmagyl yüz // Nana mähtaç dälidir, söze myhmandyr” [Şol ýerde, 485 s.]

Magtymguly ýaşan ýowuz döwründe “Ýamany goý, ýagşylara göz ildir” // Kelhemeç hem “öz oglanym gözeli” diýr // Gargyş gurduň zürýadyny azaldy // Goýun kibi çar tarapa il bolgul” [Şol ýerde, 206 s.] diýip belläpdir. Şu ýerde türkmen durmuşynda möhüm ähmiýete eýe bolan “il”, “il bolmak” düşünjelerini aýdyňlaşdyralyň.

S. Atanyazowyň düşündirişine görä, “halk”, “taýpa”, “Watan” “ýurt” manylaryndaky “il” sözi “ilmek” işliginden bolup, “ýaraşmak”, “ylalaşmak”, soňra “ýaraşan, ylalaşyk baglaşan taýpalaryň birleşigi” manylaryny aňladyp başlaýar. Seydi: “*Il bolup Rahym han bile // Haýdar sol-tandan aýrylyk*” diýende, il-gün tirkeş sözünde sözün “birleşik, soýuz” manysy ulanylýar. Bu tirkeş sözün gün (asly gün) sözi-de “il”, “halk” manysyndadyr. Meselem: “Ilim-günüm bolmasa, Aýym-Günüm dogmasyn”. “Il” sözüniň gadymy türki dillerde köplügi bildiren “at” (häzir ulanly-maýan) goşulmasyny kabul eden görnüşi bolan “ilat” sözi bu adalganyň ir eýýamda dörändigine şaýatlyk edýär [4, 204 s.]. Şeýle gadymy, baý sözlük gory peýdalanylýan döredilen şygrylar halkyň diliniň senasyna öwürilipdir.

Sözün Magtymguludaky manysy, bir goşgyny zzygiderli derňäniňde, has aýdyň ýüze çykýar

[6, 71 s.]. Öz sözüniň beýikdigine ynanan şahyr: “*Magtymguly, bu sözümi ilge äşgär kylsaňyz // Bir nesihat bererem men, gepge gulak salsañyz*” diýip ýazýar [7, 166 s.]. “*Magtymguly, söz diýende, söz ahryryn aňlagyn*” diýip ýaşan şahyr: “*Sözüüm ýerde galmas, diýdigim geler // Nazarym kimyadyr-mis altyn bolar*” [7, 315 s.] diýipdir. Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Garaşsyz, Bitarap Türkmenistanymyzda Gahryman Arkadagymyzyň, Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň beýik başlangyçlary bilen, Magtymguly Pyragynyň ähli arzuwlary hakykata öwürülýär.

“Pähim-payhas ummany Magtymguly Pyragy” ýylynda hormatly Prezidentimiz Arkadagly Serdarymyzyň we Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň Başlygy, türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň il-halk bähbitli tutumly işleri elmydama rowaç alsyn, il-günümüziziň bagty baky dowamly bolsun!

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Döwlet guşy. – Aşgabat: TDNG, 2013.

2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ynsan kalbynyň öçmejek nury. – Aşgabat: TDNG, 2014.

3. *Amansähedow M.* Täze gözyetimler // Kitapda: *Şyhnesow A.* Magtymgulynyň älemi. – Aşgabat, 2014.

4. *Atanyazow S.* Türkmen diliniň sözköki (etimologik) sözlügi. – Aşgabat: TDNG, 2004.

5. *Meredow A., Ahally S.* Türkmen klassyky edebiyatynyň sözlügi. – Aşgabat, 1988.

6. *Şyhnesow A.* Magtymgulynyň älemi. – Aşgabat: TDNG, 2014.

7. *Magtymguly*. Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976.

8. Türkmenistan. – 2022. – 28 apr.

9. *Magtymguly*. Eserler ýygyndysy. I jilt. – Aşgabat: “Ylym”, 2013.

A. ESENMADOVA

THE WORD OF MAGTYMGULY

The work of Magtymguly is a presentation of Turkmen life of the XVIII century. In the works of the philosopher, humanistic ideas are combined with a truthful description. The poet used words in original. The poet continues the principles of the Turkmen people about calling to brevity in this way:

Eat less, sleep less, speak less

What is more meaningless than stream of needless words?

The word of Magtymguly is a miraculous, sacred word that can be useful to a person in all areas of life.

A. ЭСЕНМАДОВА

СЛОВО МАХТУМКУЛИ

Творчество Махтумкули – описание туркменского быта XVIII века. В произведениях мыслителя гуманистические идеи сочетаются с правдивым описанием. Поэт использует слова в оригинале. Принципы туркменского народа о призывании к лаконичности речи поэт выражает следующим образом:

Поменьше ешь и спи и болтуном не будь

Что может быть вредней ненужных слов теченья?

Слово Махтумкули – чудотворное, священное слово, которое может быть полезным для человека во всех сферах его жизни.

MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ ESERLERI KÖRPELERDE ENE DILINE BOLAN SÖÝGINI TERBIÝELEMENIŇ ÇEŞMESI

Jahan Şaweliýewa, iňlis diliniň stilistikasy we grammatikasy kafedrasynyň müdiri.

Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygy mynasybetli, Türkmenistanyň bilim ulgamynda beýik söz usadynyň bilim-terbiýeçilik işindäki tutýan ähmiýetli orny bilen baglanyşykly kitaplary, ýygyndylary, ylmy we usuly makalalary taýýarlanylýar we olarda beýik akyldaryň döredijiligini töwerekleýin öwrenmek maksat edinilýär. Mähriban Arkadagymyzyň “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” atly goşgusynda: “Üç asyryň dowamynda geçen ýoly uludyr” diýip belleýşi ýaly, Magtymguly ähli döwürler üçin şygyr döreden beýik akyldardyr.

Ýurdumyzyň zähmetsöýer terbiýeçileri sapaklaryny täsirli we mazmunly geçirmek üçin, dürli görnüşli okuw esbaplary bilen bir hatarda, Gahryman Arkadagymyzyň kitaplaryny esasy ruhy çeşme hökmünde ulanylýarlar.

Milli Liderimiziň “Enä tagzym – mukaddeslige tagzym” atly kitabynda beýan edilýän gyzykly rowaýatlaryň mazmunyny çagalara gürrüň bermek bilen, olarda okamaga we diňlemäge bolan isleg, enelerine bolan begenç hem-de söýgi duýgulary döredilýär. Mysal üçin, Gahryman Arkadagymyzyň “Enä tagzym – mukaddeslige tagzym” atly kitabynda belläp geçen ene hakyndaky rowaýatyny görkezip bileris:

Bu rowaýatyň çuň manylylygy körpe nesillerde dessine täsir galdyrýar. Dananyň sowalyndan soňra, ýigit enesini razy etmegini ýüregine düwüp, enesiniň ýanyna ugrapdyr. Ol baryp, enesinden razylyk soranynda, enesi oňa bir kase berip, ony ene süýdi bilen dolduryp getirip bermegini tabşyrypdyr. Ýigit hiç ýerden öz balasynyň rysgyndan kesip, süýt beren enä duşmandyr. Ol ene süýdüniň gymmatyna düşünişip, enesinden ötüňç sorapdyr. Şondan soň kâbesi oglunyň günäsini geçipdir (*Gurbanguly Berdimuhamedow*. Enä tagzym – mukaddeslige tagzym. – Aşgabat: TDNG, 2019. 101 s.).

“Ene” sözi “ene dili” diýen düşünje bilen ýakyndan baglanyşyklydyr, ruhdaşdyr. Çeper

tekstler çaganyň ruhy taýdan baýlaşýandygyny görkezýär. Magtymgulynyň terbiýeçilik mazmunly setirlerini suratlar arkaly düşündürmek çagalaryň aň-düşünjesine oňyn täsir edýär, ene diline bolan söýgini terbiýelemekde oňaly usul hökmünde ulanylýar.

Magtymguly Pyragynyň şygrylarynyň sadalygyny, döredijiliginiň belentligini nazarda tutup, şahyryň ummanlardaky baýlyga meňzäp duran zenanlar bilen baglanyşykly jümlelerini tapýarsyň. Şu nukdaýnazardan, çagalaryň bagynda çagalara beýik şahyryň gyzyla gaplaýmaly setirlerini nakyllardyr atalar sözleri bilen birlikde, terbiýeçileriň uly höwes bilen öwretmeklerine giň mümkinçilikler bardyr.

Magtymguly Pyragynyň bilim-terbiýeçilik işini ilerlemegine täsirini ýetirýän hyzmatlary onuň etnopedagogik garaýyşlarynda, bilim, terbiýe berijilik häsiýetli goşgularynda, mekdebe çenli ýaşly çagalaryň edaralaryndan başlap, dürli basgançakly okuw mekdeplerinde, okuw maksatnamalary, iş meýilnamalary esasynda we ondan daşary geçirilýän çärelerde ulanylýan eserleriniň many-mazmununda aýdyň görünýär. Mekdebe çenli ýaşly çagalaryň edaralarynda hem, okuw maksatnamasyna laýyklykda, körpeleri edebi şahsyýetleriň mysalynda terbiýelemek bilen baglanyşykly temalara aýratyn orun berilýär.

Edebi şahsyýetleriň döredijiligi körpeleriň ene dilinde söz baýlygyny ösdürmegiň esasy çeşmesidir. Söz baýlygy artýan, sözleýiş dili kämilleşýän çagada öz ene diline bolan söýgi döreyär we çaga ulaldygyça, şol söýgi hem, kämillik hem berkeyär, çünki mekdebe çenli çagalaryň edaralarynda terbiýelenýän döwri çaganyň ösüşiniň ilkinji ýyllaryna degişli bolup, bu terbiýeçilik işi üçin körpeleriň ömrüniň iň möhüm menzilleridir. Körpeleri Magtymgulynyň şahsyýeti bilen tanyşdyryp, onuň terbiýeçilik ähmiýetli goşgulary barada ilkinji düşüňjeleri berip bolar. Magtymgulynyň islendik tarapy barada gürrüň etjek bolnanda,

çagalar baglarynda ilki bilen, şahyryň portretini ulanmak, ony çagalara görkezip, atlandyryp we şahyr barada gysgajyk gürrüň berlenden soňra, gürrüňiň mazmuny sorag-jogaba geçirilmelidir. Mysal üçin, terbiyeçi öz gürrüň usulynda, dörtten az bolmadyk slayd taýýarlap, 1-nji slaydda şahyryň görnükli suratyny, 2-nji slaydda ol baradaky gysgajyk teksti, 3-nji slaydda tekst esasynda terbiyeçi tarapyndan düzülen soraglary ýerleşdirip biler. Soňra terbiyeçi şol slaydlar esasynda çagalar bilen alşylan sorag-jogaplaryň netijesini seljermelidir.

1-nji slayd

2-nji slayd

Magtymguly – şahyr. Ol köp sanly goşgulary ýazypdyr. Şol goşgular akyl-paýhas çeşmesi. Çagalar üçin örän peýdalydyr. Sebäbi ol goşgularyny öz halky, onuň ýaş nesli, ýagny biziň üçin döredipdir.

3-nji slayd

1. Çagalar, suratda siz kimi görýärsiňiz?
2. Magtymguly Pyragy kim bolupdyr?
3. Şahyr näme bilen meşgullanypdyr?
4. Şahyryň elinde nämäni görýärsiňiz?
5. Şahyryň goşgy setirlerini bilýäniňiz barmy?

Magtymguly baradaky düşünjeler öwredilende, çagalara düşnükli bolar ýaly, sada dilde gürrüň berilmelidir, goşgy bentlerinden käbir setirler okalyp, olar ýönekeý düşündirilmelidir. Soňra okalanlar barada çagalara sorag berip, sorag-jogap usuly arkaly, körpeleriň terbiyeçiniň öwretmek isleýän düşünjelerini özleşdiredikleri, özleşdirmändikleri barlanylmalydyr.

Körpeleriň edebi şahsyýetler bilen tanyşdyrylmagy çagalar baglarynyň dürli toparlarynda körpeleriň ýaş aýratynlyklaryna laýyklykda alnyp barylýar. Çaga öz ene dilini çagalar baglarynda olaryň ýaş aýratynlyklaryna laýyklykda saýlanyp alnan çeper eserleriň, goşgularyň üsti bilen oňat özleşdirýär. Magtymgulynyň şygrylarynyň ýönekeý tekstlerini saýlap almak arkaly körpelerde edebi mirasymyza, çeper eserleri diňlemäge, okamaga, şahyryň şahsyýetine, pikirinde beýan edýän zatlaryna, wakalaryna, hadysalaryna meňzemek meýli, öz halkyna, onuň milli şahsyýetlerine, geçmişine we şu günki bagtyýar durmuşyna belent söýgini terbiýeläp bolar.

Sözleşiş pikirlenme bilen berk baglanyşyklydyr. Çagalaryň özbaşdak pikirlenme ukyplaryny ösdürmek maksady bilen, olary aýry-aýry toparlara bölmeli we sadaja sözler bilen şahyryň goşgularynyň mazmunyny aňyna siňdirip, düşünmek üçin 5 – 10 minut wagt bermeli.

Soňra öwrenilenleri iki tapgyrda ara alyp maslahatlaşmak bolar:

- ilki bilen, körpelere takyk maglumatlar barada sorag bermek;
- soňra şygryň mazmunyny çagalaryň gysgaça we yzygiderli beýan etmeklerini gazanmak.

Terbiyeçi körpeleriň öwredilen düşünjeleriň many-mazmunyna düşündiklerine göz ýetirenden soňra, çagalara şahyryň gysgajyk sada goşgy bentlerini ýat tutmaklaryny tabşyryp biler.

Magtymguly Pyragynyň goşgy setirlerinden ýat tutdurmak, körpeler bilen şahyryň ýadygärliklerine syýahat etmek möhümdir. Şeýle usul terbiyeçiniň görkezip okatmak usulyndan peýdalanmagynda uly ýardam edýär. Terbiyeçiler häzirkä zaman usullaryndan ýerlikli peýdalanyp, Magtymguly Pyragynyň şahyrana setirlerini öwredende, körpeler bilen geçirilýän usuly işiň maksadalaýyk bolmagyny gazanmak olaryň hünär borjuna degişlidir.

MAGTYMGULYNYŇ GOŞGULARYNYŇ TERBIÝEÇILIK ÄHMIÝETI

Bibijemal Koçamanowa, türkmen dili kafedrasynyň uly mugallymy.

Ynsan kalbyna şygrylary bilen ýagşylyk, halallyk, watansöýüjilik şuglasyny çaýýan, ruhy lezzet berýän akyldar şahyrymyz Magtymguly Pyragynyň nakyla öwrülen, öwüt-ündew berýän ajaýyp setirleriniň terbiýeçilik ähmiýeti uludyr. Türkmen dili sapaklarynda nakyla öwrülen dana jümleleri sapagyň islendik döwründe ýerlikli ulanyp bolar. Hususan-da, guramaçylyk döwründe watançylyk terbiýäni bermek maksady bilen, Magtymgulynyň goşgy setirleriniň manysynyň üstünde durup geçmek arkaly söhbetdeşlik gurap, Watan gymmatlygyny we mukaddesligini açyp görkezmek mümkin. Şahyryň aşakdaky setirleri muňa mysal bolup biler:

Her kimiň özüne Müsürdir jayy,

Ýadyňdan çykmaýyr baýramy, toýy

(Magtymguly. Saýlanan goşgular.

– Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976. 247 s.).

Şahyryň döredijiligi terbiýeçilik ähmiýetli, öwüt-nesihat häsiýetli şygrylara baý. Onuň “Il ýagşy”, “Baş üstüne”, “Bolar sen”, “Zor bolar”, “Yoluksa”, “Paş eder seni”, “Ýör biläni”, “Gidiji bolma” ýaly ençeme goşgularynda mert, arlynamysly, arassa ahlakly bolmak nesihat edilipdir. Şahyryň bu şygrylarynyň ýaş nesli watançylyk ruhunda terbiýelemekde ähmiýeti uludyr.

Ýaş nesli milli ruhda terbiýelemekde şahyryň “Meýdan ýoluksa”, “At ýanynda bellidir”, “Daş döker” ýaly şygrylarynda ussatlyk bilen açylyp görkezilýän halkymyzyň myhmanparazlyk däbine ýüzlenmek bolar. Şahyr gapydan myhman bolup geleni güler ýüz bilen garşy almagy, oňa baryňdan hödür-kerem etmegi ündeyär. “Myhman ataňdan uly” diýen pähime eýerip, myhmanyň möhümini bitirmek üçin eliňden gelen hyzmaty gaýgyrman etmelidigini, edilyän her bir ýagşylygyň hiç wagt ýatdan çykmaýadygyny ýatladýar:

Mert çykar myhmana güler ýüz bile,

Namart öziň gizläri, myhman ýoluksa

(Şol ýerde, 200 s.).

Aty meýdan tanyr, hümmeti – myhman,

Jomart ogly supra ýaýyp, aş döker

(Şol ýerde, 349 s.).

Ýigit diýgeç, hemme ýigit bir olmaz,

Goç ýigitler myhmanynda bellidir

(Şol ýerde, 270 s.).

Akyldar şahyrymyz terbiýeçilik ähmiýetli öwüt-nesihat, ahlak häsiýetli şygrylary bilen çeper edebiyaty halkyň hyzmatyna goýmagy ussatlyk bilen başarypdyr. Magtymguly Pyragynyň ýazan goşgy setirleri dillerde atalar sözüne öwürlip gidendir. Şahyryň nakyla öwrülen setirlerinden “Goýna gardaş bolmaz gurdan”, “Dileg etme her namartdan”, “Saglygyň gadryny bilgil, hassa bolmazdan burun”, “Hyýal bir iş bitirmez”, “Ýaman dil ýol ýitirer”, “Yagşy rehmet getirer”, “Ýagşy ýigit ýol ýitirmez”, “Ýamana öwüt hebesdir”, “Ýagşy äre bir söz besdir” ýaly setirleri mysal getirmek bolar. Şular ýaly pähimli setirler şahyryň ýitmejek terbiýeçilik ähmiýetli şygrylarynyň esasyny düzýär. Şeýle pähimli setirleri Gahryman Arkadagymyzyň tagallasy bilen çap edilen “Paýhas çeşmesi” atly kitapdaky nakyllar hem-de atalar sözleri bilen utgaşdyryp, islendik dil öwrediş sapagynda ulanmak ýerliklidir.

Nakyla öwrülen şeýle jümleleri türkmen dili sapagynyň beýleki döwürleri bilen hem berk baglanyşdyryp geçmek maksadalaýyk bolar. Dil sapaklarynda nakyllary we şahyryň dana sözlerini ulanmak tapgyrlaýyn häsiýete eýe bolmalydyr. Ol tapgyrlar Magtymguly Pyragynyň dana setirleri bilen tanyşlygy (bu ýerde ähli sözleriň, şol sanda, könelişen sözleriň dürs aýdylyşy bilen baglanyşykly iş hem göz önünde tutulýar), many-mazmunyny düşündirmegi, äheňiň üstünde işlemegi, naklyly, ganatly setirleri türkmen diliniň anyk bir kadasyna laýyklykda mysal hökmünde ulanmagy, ýat tutmagy, okuwçynyň ýatdan öwrenilen naklyly öz sözleşinde ulanyp bilmek ýagdaýyny döretmegi öz içine alýar.

Türkmen dili sapaklarynda Magtymgulynyň terbiýeçilik ähmiýetli setirlerine ýüzlenmek okuw materialynyň pugta özleşdirilmegine, okuwçylaryň sözleşiş başarnyklarynyň we endikleriniň ösdürilmegine ýardam edýär, şeýle-de, mekdep okuwçylarynyň leksik goruny

baýlaşdyrmagyň serişdesi, sözleýiş-pikirleniş işini ösdürmegiň esasy bolup çykyş edýär.

Akyldar şahyry, onuň döreden nusgawy eserlerini türkmen edebiyatyndan hem-de halk döredijiliginden üznelikde göz önüne getirmek mümkin däl. Onuň öwüt-nesihat beriji goşgulary bilen bir hatarda, ynsanyň gylyk-häsiýetine degişli, ýagny mertlik, batyrlık, halallık, bir sözlük hakyndaky, il-güni agzybirlige çagyryan goşgulary hem türkmen edebiyatynda örän uly orun tutýar. Türkmen dili sapaklarynda sözleýiş-ýazuw dilini ösdürmek boýunça işiň görnüşleri bolan beýannama we düzme ýazmak, tekstiň üstünde işlemek ýaly işlerde Magtymgulyň döredijiliginiň ähmiýeti uludyr.

Düzme okuwçynyň döredijilik işiniň esasy görnüşidir. Düzmeler sapakda we öýde ýazdyrylýar. V – XII synplarda düzme öwredijilik hem barlag häsiýetinde bolup, esasan, edebi hem erkin temalarda ýazdyrylýar. Düzme okuwçynyň çeper edebiyaty bilşiniň, oňa düşünişiniň, tema baradaky pikir-duýgusynyň beýanydyr. Akyldar şahyryň ahlak, watançylyk, durmuşy temalardaky goşgulary düzmaniň esasy mazmuny bolup biler.

Okuwçy döredijilikli ýazuw işinde dürli çylşyrymlylykda we häsiýetde bolan ýumuşlary hem çözüär. Magtymgulyň döredijiligi bilen bagly düzmaniň üstünde işlemek labyzly okamagy, eseriň manysyna çuň düşünmek maksady bilen, sözlük üstünde işlemegi, edebi maglumat boýunça öz oý-pikirini, garaýşyny ýazuw üsti bilen beýan etmegi öz içine alýar.

Özüni jemgyýetde alyp barmagyň edep kadalarynyň bolşy ýaly, pikiri dilden beýan etmegiň ikiçäk gürleşmek we köpçüligiň önündäki çykyş görnüşleriniň-de hersiniň özüne mahsus medeniýeti bar. Pikiri dogry, düşnükli hem täsirli beýan etmek sözleýiş medeniýetiniň merkezi meseleleridir. Şol sebäpden, türkmen dili sapaklarynda sözleýiş medeniýeti we edebi bilen bagly temalar geçilende, Magtymgulyň dana setirlerine ýüzlenmek, sözleýiş edebiniň käbir görnüşleri düşündirilende, olary mysal hökmünde getirmek, şahyryň medeniýetli gepleşik baradaky öwütlerine okuwçylaryň ünsüni çekmek netijeli bolar diýip hasaplaýarys.

Şeýle temadaky sapaklarda edebi normalaryň, aýratynam, orfoepik normalaryň gyşarnyksyz berjaý edilmeginiň hökmanydygy, ýönekeý gepleşik diline häsiýetli sözleriň, dialektizmleriň,

warwarizmleriň, gödek sözleriň ulanylmagynyň-da sözleýiş medeniýetine ýaramaz täsir edýändigini mugallym düşündirmelidir.

Aşakdaky setirlerde bolsa gödek gürleşmegiň dil medeniýetine mahsus bolmadyk ýagdaýlary ýazgarylýar:

*Magtymguly, hergiz tapmady aman,
Ýalغان tilniň zähri tyglardan ýaman,
Ýaman til ýanynda zähri köp ýylan
Çaksa-da, bir çybyn çakança bolmaz*

(*Şol ýerde*, 336 s.).

Öz döwrüniň janly halk gepleşiginden ähli inçeligi bilen baş çykaran Magtymguly şygrylarynda dil serişdeleriniň dürli görnüşlerinden peýdalanyndyr. Magtymgulyň goşgularynda ulanylan sözleýiş edebiniň (etiketiniň) görnüşleriniň içinde ýüzlenmek, öwüt-nesihat, dileg-haýyş etmek ýaly görnüşleri köp gabat gelýär. Türkmen dili sapaklarynda şahyryň şygrylarynda ulanylan sözleýiş edebiniň ady agzalan görnüşleriniň üstünde durup geçeliň.

1. *Ýüzlenme* bilen bagly sözleýiş edebiniň (etiketiniň) görnüşleri. Yüz tutma sözleriniň ençeme görnüşleri şahyryň şygrylarynda giňden ulanylyndyr. Olaryň içinde *gardaş, dost, oglan, dildarym, perim* ýaly jyns atlardan bolan yüz tutmagy aňladýan sözler-de, anyk şahslara ýüzlenmegi aňladýan has atlardan bolan sözlerde duş gelýär. Magtymgulyň goşgularynda duş gelýän şeýle aňlatmalar “Yüz tutma sözler”, “Has we jyns atlar” ýaly temalar geçilende, anyk mysallar hökmünde getirilip bilner:

*Ýaranlar, gerdişi-çarhyň elinden,
Bu meniň yüregim para-paradyr;
Syzzyllaşar tenim Eýýup teni dek,
Kişi bilmez, bir agyrsyz ýaradyr*

(*Şol ýerde*, 53 s.).

*Gökleň, ýomut, ýola çykyp, bakyşyp,
Umyt etdi iller, aman, Çowdur han!*

(*Şol ýerde*, 238 s.).

*Asla seni görmemişem, dildarym!
Gumrumy sen, bilbilmi sen, näme sen?
Gamgyn könlüm hyýalynda aldaram,
Bag içinde gül-gülmi sen, näme sen?*

(*Şol ýerde*, 26 s.).

Magtymgulyň goşgularynda ulanylyan ýüzlenmeleriň içinde dini häsiýetdäkiler köp duş gelýär. Şahyryň ýaşap geçen eýýamyny we şol

döwrüň durmuş ýagdaýyny göz önünde tutsaň, bu hili ýüzlenmeleriň, beýleki görnüşlere garanyňda, has köp ulanylmagy tebigydyr. Mysallara ýüzleneliň:

Senden medet ýetişmese, ýa jepbar!

Bu beladan baş gutarmak kaçan bar?

Haýy-höwes bilen boldum giriftar,

Haknyň gullugyna ýokdur mejalym

(*Şol ýerde*, 108 s.).

2. Öwüt-nesihat etmek bilen bagly ulanylýan sözleýiş edebiniň (etiketiniň) görnüşleri. Şahyryň goşgularynda ulanylan sözleýiş edebiniň bu görnüşleriniň köpüsi nakyllara we atalar sözlerine meňzeş görnüşde berlipdir. Meselem:

Saglygyň gadryny bilgil, hasta bolmasdan burun,
Hastalyk şükrüni kylgyl, täki ölmesden burun

(*Şol ýerde*, 524 s.).

Dostuňny egleme, nepden galmasyn,

Duşmanyň saklama, syryň bilmesin,

Açda algyň, bege bergiň bolmasyn,

Iş müşgildir, aňlamaza duş gelse

(*Şol ýerde*, 539 s.).

Dil sapaklarynda mugallym ýokarda mysal hökmünde getirilen bu aňlatmalaryň ikinji şahsyň birlik sanynda getirilmegine garamazdan, anyk bir şahsa däl-de, köpçüligе gönükdirilendigini okuwçylara hökman mälim etmelidir.

3. *Haýyş etmegi* aňladýan sözleýiş edebiniň nusgalary. Şahyryň döredijiliginde birinden bir zat sorap ýüzlenmegi, haýyş etmegi aňladýan sözleýiş edebiniň görnüşleri türkmen dili sapaklarynda sypaýy gepleşigiň nusgalary hökmünde diňe bir terbiýeçilik maksatly ulanylman, eýsem, okuwçylara dil maglumatyny ýetirmekde hem netijeli peýdalanylýp bilner.

Ýokarda bellenenleri jemläp, Magtymgulynyň eserlerinden türkmen dili sapaklarynda peýdalanmakda aşakdakylary aýratyn nygtamak bolar:

1. Magtymguly Pyragynyň eserleri türkmen diline degişli maglumatlary öwretmekde gymmatly amaly material bolup hyzmat edip biler. Onda leksikanyň üstünde işlemek üçin (aktiw we passiw leksika gory, söz ýasalýş, frazeologizmler we paremiýalar, sözlemler, olaryň baş agzalary, inwersiýa hadysasy we ş.m.) baý maglumatlar bardyr.

2. Magtymgulynyň goşgularynyň bahasyna ýetip bolmajak terbiýeçilik ähmiýeti bardyr.

3. Bu eserler durmuş filosofiýasyna düşünmek üçin hem gymmatly ýol görkezijilerdir.

MAGTYMGULY PYRAGY – GOŞUGYŇ USSADY

Gunça Annanyazowa, türkmen edebiyaty kafedrasynyň uly mugallymy.

Magtymguly Pyragynyň döredijilik mirasy, üstünden ençeme asyr geçendigine garamazdan, ýyl-ýyldan halk arasynda rowaçlyk tapýar. “*Magtymguly, halk ýazyndan aýryлма*” diýýän beýik şahyryň döredijiligi onuň “Hakdan içenligi” bilen bir hatarda, halk tarapyndan hem çuňňur söýgä mynasyp bolandygyny aňladýar. Şahyryň eserleri, olaryň derňewi ýaş nesle hem öwredilmäge degişlidir. Bu ýurdumyzyň umumybilim beryän mekdepleriniň edebiyat sapaklary üçin okuw maksatnamalarynda hem görkezilendir.

Halk özüniň ezizlän ynsanyny ýüreginde saklaýar. Halk köpçüliginiň bir bölegi şahyryň alymlygy üçin has ýokary derejede sarpasyny belent tutýan bolsa, başga bir bölegi pelsepewi pikirleri bilen içgin gyzyklanýar, ýene bir bölegi akylalaryň sopusçylyk garaýyşlarynyň hyrydary bolsa, başgalary şahyryň akylardarygynyň haýrany, ýöne şolaryň hemmesini bilelikde alanymyzda, bütin halk şahyryň şygryýetiniň aşygy. Magtymguly Pyragynyň şygryýetiniň halkyň içinde rowaç almagynyň özüne ýetik sebäpleri bar. Şolaryň ilkinjilerinden biri şahyryň goşgularynda öňe sürülýän pikirleriň millilige ýugrulanlygydyr.

Şahyry halka golaýlaşdyran zatlaryň ýene biri onuň eserlerinde goşuga aýratyn ähmiýet berilmegidir. Magtymguly Pyragynyň şygryýetiniň 90 góterim töweregi goşukda ýazylandyr. Türkmen halky taryhy-edebi mirasynyň baý hazynasyny nesillere galdyranlygy bilen tapawutlanýar. Taryhy döwürlerde eser döreden şahyrlaryň döredijiliginiň kämilligine söz ýok, şonuň üçin hem halk olary gyzyklanma bilen öwrenýär. Magtymgulyň şygryýetine halkyň islegi has güýçli, has teşne. Munuň hem sebäbini şahyryň şygryýetinde gozgaýan meselelerinden, diliniň düşnükçüliginden, şahyryň Hakdan berlen zehininden gözläp bolar. Magtymguly Pyragynyň döwründen öň ýazylan eserlerde arap-pars sözleriniň köp ulanylmagy, ýönekeý halk köpçüliginiň sygra düşünmegine kynçylyk döredýär. Şonuň üçin hem, Magtymguly goşuga ýüzlenipdir, eserleriniň dilini hem halka golaýlaşdyrypdyr. Şahyryň şygryýetinde aruz ölçegi hem bar, emma döredijiliginiň agramly bölegi bogun ölçegine esaslanýar.

Türkmen edebiyatynyň taryhynda goşgy düzülişiniň dürli görnüşleri dürli asyrlarda işjeň we işjeň däl görnüşinde ulanylypdyr. Mysal üçin, orta asyrlarda gazal, mesnewi has işjeň ulanylan bolsa, XVIII – XIX asyrlarda goşuk ilkinji ýere geçip, mesnewä, gazala, muhammese hem işjeň ýüzlenilipdir. Bu ýagdaýlar türkmen şygryýetiniň taryhynda dürli sebäplere görä ösüşleriň, özgerişleriň ýüze çykandygyny görkezýär.

Türkmen edebiyatynyň taryhynda şahyrlar goşgy düzülişiniň goşuk görnüşinde dürli asyrlarda dürli ýagdaýlarda şygrylar döredipdirler. Magtymguly Pyraga çenli bu görnüşde şygyr ýazmaklyk kähallatlarda işjeňleşse, kähallatlarda bu görnüşde şygyr döretmek seýrekleşipdir. Onuň hem hersiniň özüne ýetik sebäpleri bar. XVIII asyr türkmen edebiyatynda Magtymguly Pyragy goşugy işjeň görnüşde ulanylyp, ony rowaçlandyran bolsa, Nurmuhamet Andalyby şol asyryda bu barada ilkinji ädimleri äden şahyr hasaplap bolar. Nurmuhamet Andalybyň döredijiligindäki dört dessanyň dördüsünde hem goşuk işjeň görnüşde ulanylypdyr. Andalybyň 64 bentden ybarat “Kyssaýy-Fyrgaun”, 54 bentden ybarat “Sagdy-Wakgas” poemalaryny goşuk görnüşinde ýazmagyny şahyryň özboluşly döredijilik aýratynlygy hasaplap bolar. Gündogar edebiyatynda, şol sanda, türkmen edebiyatynda hem poemalar goşgy düzülişiniň mesnewi görnüşinde ýazylypdyr. Magtymgulyň kakasy Döwletmämmet Azadynyň poemalarynyň hemmesi mesnewi görnüşinde ýazylan.

Magtymguly Pyragy poemalaryny goşukda ýazylypdyr. Şahyr “Çakyr kelle” poemasy 66 bent goşukdan, “Ak it” poemasy bolsa 46 bent goşukdan ybarat döredipdir. Şahyryň goşuga işjeň ýüzlenmeginiň sebäbini bu görnüşüň gözbaşyny türki şygryýetiň özünden alyp gaýdýanlygyndan, halka golaýlygyndan gözlese bolar. Şahyr XVIII asyr şygryýetinde goşugy diňe işjeň ulanmak bilen çäklenmän, eýsem, onuň manylylygyny güýçlendirdi, gaýtalanmalary çäklendirdi.

Halk döredijiligindäki we awtorly dessanlaryň hemmesinde goşuk işjeň ulanylypdyr. Dessanlarda goşuklaryň köp ulanylmagyny bu görnüşüň

türkmen halk sazyna jogap berip bilen ýeke-täk görnüş bolandygy bilen hem baglanyşdyrmak mümkin. Dessanlaryň halk tarapyndan söýgi bilen ýerine ýetirilendigini we diňlenilendigini unutmaly däldiris. Ýeri gelende ýatlap geçsek, Magtymguly Pyragy hem “Yüz bolar” goşugynda:

*Magtymguly, sözlerim
Saza goşsaň, uz bolar*

(*Magtymguly*. Saýlanan goşgular.

– Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976. 368 s.)

diýip belläp geçýär. Goşuk türkmen halkynyň ulanan in gadymy we milli şygry görnüşidir.

Häzirki wagtda murapbag bilen goşuga bir zat hökmünde garamak ýörgünli bolup gelyär, emma bu ikisi biri-birinden düýpli tapawutlanýar. Olaryň hersiniň özüne mahsus ölçegi, sazlaşygy bar. Goşuk türki dilli şygryýetiň özüde dörän görmüş hasaplanýar. Murapbag bolsa alynma görnüşidir. Goşugyň sazlaşygy 2 görnüşde bolup bilýär:

a) *a,b,a,b. ç,ç,ç,b. d,d,d,b.*

b) *a,b,ç,b. d,d,d,b. e,e,e,b.*

Nusgawy edebiyatda bu sazlaşyk berk saklanylyp gelnipdir. Mahmyt Kaşgarlynyň, Hoja Ahmet Yasawynyň, Alynyň, Yunus Emrāniň, Magtymgulynyň we beýleki şahyrlaryň döredijiliklerindäki goşuklar edebiyatyň taryhynyň dürli döwürlerinde kämilleşip, biziň döwürümüze çenli gelip ýetipdirler.

Magtymguly Pyragynyň döredijiligindäki goşuklaryň agramly bölegi matlagda sazlaşygyň başaşa görnüşine esaslanýar.

Şahyryň döredijiliginde matlagda sazlaşygyň başaşadan soňra köp gabat gelyäni boşaşa görnüşidir.

Gel, köňül, men saňa öwüt bereyin:

Yrak kylma görer gözüň – iliňni.

Gymmatyn gaçyрма, yerinde sözle,

Uzatmagyl her näkese tiliňni

(*Şol ýerde*, 221 s.).

Gündogar edebiyatynyň taryhynda goşgynyň maktagynda şahyryň öz adyny ýa-da lakamyny getirmek däbe öwrülipdir. Bu dāp XX asyra çenli dowam etdirilipdir. Akyldar şahyrymyz hem şol däbe eýerip, goşgularynyň maktagynda Magtymguly, Pyragy, Gul Magtym adyny ýa-da lakamyny ulanyypdyr. Şahyr goşgularynyň köpüsiniň maktagynda Magtymguly adyny getiren bolsa, käbirini Pyragy lakamy bilen ýazyypdyr.

Sanaýmaly goşgularynda bolsa Gul Magtym lakamyny ulanyypdyr.

Pyragy – diýp çagyrsynlar meň namym

(*Şol ýerde*, 58 s.).

*Pyragy, geldim jahana,
Bir ýar bergil akly-dana,
Duşdum üm bilmez nadana,
Bir gadrym bilen islärin*

(*Şol ýerde*, 20 s.).

Magtymguly Pyragynyň goşuklaryndaky bentleriniň sany mazmunyna görä dürli-dürlüdür. Şahyryň 1992-nji ýylda çapdan çykan üç jiltde ybarat şygrylarynyň I jiltinde 226 sany goşuk bar bolsa, şonuň 94-si baş bentli goşukdan ybarat, 72-si bolsa 7 bentli goşukdandyr. Bu bolsa şahyryň 5 we 7 bentli goşuklara aýratyn ähmiýet berendigini görkezýär. Şahyryň iki, üç bentden ybarat goşgulary hem bar (Megerem, goşgular doly gelip ýeten däldir – G.A). Şahyryň “Gidiji bolma” goşugy 32 bentden ybarat bolsa, “Dursa gerekdir” goşugy 38 bentden ybaratdyr.

Mysallardan görnüşi ýaly, Magtymguly Pyragynyň ulanan goşgy düzüliş görnüşleriniň içinde in işjeň ulanylýan goşuk, soňra muhammes, ondan soňra gazal, murapbag we beýlekilerdir. Şahyryň goşgularynyň agramly bölegi 5 bentden ybarat bolsa, ondan soňra 7 bentli goşgulary, 9 we ondan köp bentli goşgulary işjeň ulanylýan.

Şahyryň goşuklarynyň agramly bölegi 8 – 11 bogunly bolup, 7 bogunly goşuklar hem gabat gelyär. Şahyryň sözünüň aňlanylýan zamanýnda “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” ýylynda halkyň ýüreginde orun alan döredijiligi röwşenligi bilen kalplary nurlandyryar. Magtymguly Pyragynyň şygryýetindäki goşuklara ýüzlenmek şahyryň döredijiligini içgin öwrenmek baradaky edilyän tagallalara, azajyk hem bolsa, goşant bolar diýip pikir edýäris. Magtymguly Pyragynyň ömri, döredijiligi we watançylyk, gahrymançylyk, batyrgaýlyk, mertlik, ynsanperwerlik, myhmansöýerlik, tebigat, haýwanat dünýäsi, ynsan gозzelligi we onuň köptaraplylygy baradaky goşgulary şahyr bilen baglanyşykly islendik tema geçilende uly ähmiýete eýedir. Mysal üçin, okuwçylara (makalada beýan edilişi ýaly) Magtymguly Pyragynyň goşukçy şahyr, goşgularynyň görnüşleri baradaky düşüňjeler öwredilende, ýokarda görkezilenler, bir tarapdan, şahyryň geçilyän tema barada düşüňje bersek, ikinji bir tarapdan, olar örän uly terbiýeçilik ähmiýetine eýedir.

MAGTYMGULYNYŇ WATANÇYLYK GOŞGULARYNYDA NESIL TERBIÝESI

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe ýaş nesli milli ruhda, dünýäniň ösen döwletleriniň derejesinde bilimli, giň dünýägarayyşly, atabalarymyzyň terbiýe ýörelgelerine gadyrgymmat goýmak ruhunda terbiýelemek döwrüň talabydyr.

Makalada umumybilim berýän mekdeplerde terbiýeçilik işleri guralanda, Magtymgulynyň şygrylaryndan peýdalanmagyň giň mümkinçiliklerini açyp görkezmek maksady bilen, şahyryň şygrylaryndan mysallar toplanlyp, olaryň terbiýeçilik tarapy beýan edilýär. Munuň bilen baglanyşyklylykda, ýaş nesli terbiýelemegiň köptaraply ahlak meselelerine, akyldar şahyryň goşgularynyň üsti bilen mekdebiň mugallymlarynyň ünsüni çekmek esasy maksatdyr.

Makalanyň mazmunynyň pedagogik nukdaýnazardan ähmiýeti ýokarda bellenenler bilen baglanyşyklylykda ýüze çykýar. Şahyryň şygrylarynyň terbiýeçilik ähmiýeti uludyr. Olaryň many-mazmunyny düşündürmek arkaly okuwçylarda eziz Watanymyza, gözəl türkmen tebigatyna çuňňur söýgi duýgusyny, belent ahlaklylygy, adamkärçiligi, myhmansöýerligi, milli döp-dessurlarymyza buýsanjy terbiýelemek bolar.

Eliňizdäki makalada, esasan, şahyryň Watan we ahlak temasyndaky şygrylarynyň many-mazmunyny düşündürmek, olary sapakdan daşary geçirilýän terbiýeçilik işlerinde peýdalanmaga elýeterli etmek maksady bilen, mekdep mugallymlarynyň ünsüni çekmäge synanyşyk edildi.

Akyldar şahyrymyz Magtymgulynyň döredijiligi nesil terbiýesinde esasy gollanmamyzdyr. Islendik didaktik materialy ulanmak üçin, ilki bilen, olary bir ýere toplamak, soňra ähmiýetini beýan etmek gerek. Magtymguly Pyragynyň döredijiliginde ýaşajsa mahsus bolan temalaryň ählisi öz beýanyny tapypdyr. Akyldaryň goşgularynda “Watan, il-ýurt, dogan-garyndaş” düşüňjeleri mukaddeslik derejesinde teswirlenýär. Şahyryň:

Gyzylgül Topbyýewa, žurnalistika kafedrasynyň mugallymy.

Eşit adam, dogan ilden –

Gayry mähriban ýurt bolmaz

(Magtymguly. Saýlanan goşgular.

– Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976. 229 s.)

diýen setirleri halkymyzyň aňynda nakyla öwrülip, kalplarda orun alypdyr.

Şahyr:

Gel, köňül, men saňa öwüt bereýin,

Yrak kylma görer gözüň – ilini

(Şol ýerde, 221 s.)

diýip, “ýurt, Watan” düşüňjelerini teswirleýär. “Watanyň ilini bilen Watandyr, il-günüň hem dogan-garyndaş bilen il-gündür” diýen manyny peýdalanmagy mugallymyň gursagyna guýýar.

Ýat illerde mysapyrlyk çekenden,

Ursa, sökse, horlasa-da, il ýagşy

(Şol ýerde, 247 s.)

ýaly setirlerinde bolsa Magtymguly şahyr eziz Watanyň jan-dilden söýýändigini nygtaýar. Şeýle setirlere esaslanyp, watançylyk ruhunda, gursagynda il-ýurda, Watana bolan bimöçber söýgini göterýän ýaş nesli terbiýelemek baş wezipämizdir.

Mestana yörgenden gayry ýurtlarda,

Oýnap-ösen öz ýurduňdan aýrylma

Melul käkilik deý nebsiň ugrunda

Dama duşup, ganatyňdan aýrylma

(Şol ýerde, 468 s.)

diýen setirlerinde hem watanperwer şahyrymyz döwrüniň syýasy ýagdaýlary bilen bagly ýurduňdan aýra düşen watandaşlarynyň hasratyny çekişýär. Magtymgulynyň goşgularynda XVIII asyryň çylşyrymly döwrüniň keşbi aýdyň görünýär. Sözüň üsti bilen Watanyň syýasy, ykdysady we medeni, milli keşbini çekmegi şahyr ussatlyk bilen başarypdyr. Magtymguly şahyryň şygrylary terbiýeçilik mekdebi bolup hyzmat edip gelýär.

Islendik döwürde zähmet adamyň ömrüni bezeyär, adyny ebedileşdirýär. Mugallymlar üçin şeýle oňyn nusga alarlyk we etnopedagogik daplere baý goşgular Magtymgulynyň döredijiliginde sanardan köpdür. Mugallymlar üçin gollanma bolup biljek setirleriň ýene-de käbirine ýüzleneliň:

*Magtymguly, bu watany hiç terk kylyp ýörmegil,
Hiýru-peri, gulman-beşer, ança janany bardyr*
(*Şol ýerde*, 121 s.)

diýen setirinde rysgal gözläp, dünýä nebsi bilen ýurduňdan, iliňden awara bolmak berk ýazgarylýar.

Şahyr ynsan ogluna bütin ömrüni il-güne, Watanyňa bagyşlamagy ündeýär:

*Pyragy, Watan diýp gan döker gözüm,
Baky garap durmuş hijrana ýüzüm*
(*Şol ýerde*, 245 s.)

“Çowdurhan üçin”, “Çowdurhan” goşgularynda şahyr türkmeniň mert, watanperwer, hupbulwatan ýigitleriniň il-halk bolup agysynyň aglanandygyny beýan edýär. Pyragy:

*Ahmet patyşadan habar almaga,
Umyt etdi iller Çowdurhan üçin,
Sag baryp, salamat gaýdyp gelmäge,
Oňmady ykballar Çowdurhan üçin*
(*Şol ýerde*, 176 s.)

diýip, döwrüniň syýasy wakalaryndan söz açýar. Umuman, ýüzlenilen goşgularyň hemmesinde şahyrymyzyň baş aladasy – peder ýörelgelerine sylag-hormat bilen garamak, il-ýurt abatlygy, Watanyň asudalygy.

Magtymgulynyň şygrylarynyň terbiýeçilik täsiri barada gürrüň edilende, şahyryň dost-doganlyga, agzybirlige çagyryş bolup ýaňlanan:

*Türkmenler baglasa bir ýere bili,
Gurudar Gulzумы, derýaýy-Nili,
Teke, ýomut, gökleň, ýazyr, alili –
Bir döwlete gulluk etsek başimiz*

(*Şol ýerde*, 207 s.)

ýaly setirleri häzirki zamanyň barha ösýän talaplaryna laýyk getirilen terbiýeçilik işini guramakda öz ähmiýetli ornuny ýitirmän gelýär. Ýaş nesliň aňynda watançylygy, agzybirligi, dostluk-doganlygy kämilleşdirmek terbiýeçilik işiniň hemişelik düzüm bölegi bolmagynda galýar.

Myhmansöýerlik türkmen halkynyň asyly häsiýetleriniň biridir. Milli duýgularyň, asyly döp-dessurlaryň kemala getirilmeginde we ýaş nesliň aňynda müdimilik orun almagynda uly ähmiýete eýe bolan bu asyly döp halkymyzyň arasynda asyrdan-asyra, nesilden-nesle geçip, taryhy döwürleriň jümmüşinden biziň häzirki günlerimize çenli gelip ýetipdir. Merdana halkymyz: “Myhman ataňdan uly” diýen pähime uýupdyr. Şahyryň goşgularynda ol:

*Myhman geler alys ýerden,
Garşylasaň söwüş bile*
(*Şol ýerde*, 390 s.)

Ýa-da:

*Mert çykar myhmana güler ýüz bile,
Namart özün gizläp, myhman ýoluksa*
(*Şol ýerde*, 200 s.)

ýaly setirlerde öz beýanyny tapýar. Akyldar şahyryň şular ýaly setirleri ýaş nesilde belent ahlak sypatlaryny terbiýelemegiň serişdesi hökmünde peýdalanylmaga degişlidir. Bilşimiz ýaly, çeper tekstlerden, şygrylardan we beýleki edebi mazmunly didaktik maglumatlardan peýdalanmaly:

1. Okuwçynyň sözleşiş endikleriniň, sözleşiş ukybynyň tebigy-ruhy tarapyňy ösdürmek;

2. Okuwçyny ene diliniň milli baýlyklaryna ýakynlaşdyrmak, onuň bu baýlykdan aňly-düşünjeli peýdalanmagyna itergi bermek, okuwçyny milli diliň baýlyklaryny akylyly-başly peýdalanmaga gönükdirmek;

3. Okuwça öz ene diliniň baýlyklaryny akylyly-başly kabul etmegi öwretmek bilen, onuň baglanyşykly sözleşişini ösdürmek wezipelelerini üstünlikli çözmäge mugallyma ýakyndan ýardam edýär. Bilim işinde sözleşiş diliniň kämilleşdirilmeginiň pedagogik meseleleri çözümlende, ýokarda sanalyp geçilen wezipeleleri alynman, olar biri-biri bilen özara gatnaşykda, birlikde we jemlenilen görnüşinde okuw-usuly işleriniň alnyp barlyşynda özleşdirilýär. Mekdebiň iş meýilnamasyna laýyklykda, ýokarky wezipeleleri çözmek bilen baglanyşyklylykda, Magtymguly Pyragynyň şygrylarynyň terbiýeçilik maksatly ulanylmagy bilim işini guramak bilen özboluşly sazlaşýar. Munuň netijeliligi mugallymyň okuw-terbiýeçilik işini utgaşykly alyp barmagy bilen gazanan üstünliginiň jemi görnüşinde ýüze çykýar.

Ýokarda anyk mysallarda görüp geçilişi ýaly, Magtymgulynyň şygrylarynda halkymyzyň milli häsiýetlerine siňip giden ýörelgeleriniň manymaňzy açylyp görkezilýär. Şahyryň şygrylarynda ýaş nesliň tutanýerliligi, maksada okgunlylygy bilen öňe sary gitmegi ündelýär. Şeýlelikde, Magtymguly Pyragynyň terbiýeçilik häsiýetli goşgulary, geçmişde bolşy ýaly, häzirki döwürde hem ýaş nesli terbiýelemegiň esasy serişdesi hökmünde ulanylýar.

MAGTYMGULYNYŇ ŞYGYRLARY – TERBIÝE MEKDEBI

Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň Başlygy, türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň: “Magtymguly Pyragy synmaz, özygtyýarly Türkmen döwletini, agzybirliги, jebisligi arzuw eden hakyky watançydyr” (*Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ynsan kalbynyň öçmejek nury. – Aşgabat: TDNG, 2014, 39 s.) diýip belleýşi ýaly, bu gün şahyryň ajaýyp şygyrlary öz ähmiýetini, çeperçilik gymmatyny, akyl-paýhasa baý many-mazmunyny ýitirenok.

Magtymgulynyň şygyrlarynda watançylyk temasy has belentden ýaňlanýar. Şahyr ata Watany söýmelidigini, ony şirin janyň kimin goramalydygyny nesihat edýär. Munuň şeýledigine şahyryň: “*Ýat illerde mysapyrlyk çekenden // Ursa, sökse, horlasa-da, il ýagşy*”, “*Pyragy ýüz tutar türkmen iline // Duşman gol urmasyn gyzyl gülüne*” ýaly setirleri hem aýdyň şaýatlyk edýär. Il-ulsy bilen jebis gatnaşykda bolan şahyrymyz halkyň gynanjyna gynanyp, begenjine begenipdir. Şonuň üçin ol biziň kalbymyzda baky ýaşaýar.

Hormatly Prezidentimiz 2023 – 2024-nji okuw ýylynyň başlanmagy mynasybetli Garaşsyz, Bitarap Türkmenistanyň mekdep okuwçylaryna, talyplaryna, mugallymlaryna we bilim işgärlerine iberen Gutlag hatynda: “Täze taryhy döwürde milli ýörelgelerimizi dabaralandyrmak, okamak, öwrenmek, zähmet çekmek, eziz Watanymyzyň şan-şöhretyny dünýä ýaýmak biziň esasy maksadymyzdyr” (*Serdar Berdimuhamedow // Bilim*. – 2022. – №5. 3 s.) diýip bellemek bilen, Watany söýmegi, onuň gülläp ösmegine goşant goşmagy sargyt edýär.

Magtymguly Pyragynyň şygyrlarynda adamkärçiligiň, adamzat durmuşynyň ähli ugurlary barada parasatly pähimler aýdylýar. Dana şahyryň: “*Ýagşyny taryplap, ýamany düzle*” diýip nesihat bermegi onuň ýagşylyga ýaran bolýandygyndan habar berýär. Pyragy döredijiliginde türkmen halkynyň medeniýetine we diline uly üns berip, iň düşnükli sözleri seçip alyp, pikirdir garaýyşlaryny halka ýetirýär.

Janabay Şyhyýew, pedagogika kafedrasynyň müdiri, pedagogika ylmlarynyň kandidaty.

Dünýä halklarynyň arasynda meşhurlyk gazanyp, türkmen edebiyatyny Ýer ýüzüne äşgär eden beýik söz ussady Magtymguly Pyragy her bir türkmeniň kalbynda, hakydasynda ýaşaýar. Akyldaryň halkyň aňyna siňen ajaýyp eserleri nesilleri terbiýelemekde ýol görkeziji mekdepdir. Onuň eserlerinde adamkärçiligiň, ahlagyň, päkligiň, watançylygyň, mertligiň, salyhatlylygyň keşbi janlanýar. Şahyryň goşgulary baharyň iň owadan güllerinden çemen baglan ýalydyr. Akyldar şahyryň döredijiligi umman ýaly giňdir. Şahyryň döredijiliginiň içinden il-gün, agzybirlik, Watany söýmek, bir supranýň başyna jemlenmek islegleri eriş-argaç bolup geçýär.

Magtymguly Pyragynyň pelsepewi şygyrlary egsilmez hazynadyr. Şahyr keşpleri suratlandyrmakda diliň çeperçilik serişdelerini başarlaň ulanyp, türkmen şygryýetiniň baýlaşmagyna, kämilleşmegine uly goşant goşýar. Dana şahyryň münň öwüşginli jümleleri çuň manylylygy, özboluşlylygy bilen aýratyn tapawutlanýar. Şahyryň öwüt-ündewleri göwün göterijidir. Şahyr: “*Magtymguly, sözüň gysga, şerhi köp*” diýmek bilen, gysga sözde köp zady aýdyp bolýandygyna ünsüňi çekýär, şahyryň öndengörüjiligi okyjyny ruhy taýdan galkyndyrýar. Ol birek-birege mähirli bolmagy, ynsanperwer gatnaşyklary ýola goýmagy, adamy goldamagy, öýke-kineden daşlaşmagy, hoş sözler, zyba jümleler bilen didarlaşmagy, könlünde gam-gussanyň orun almazlygyny nygtaýar.

Ýagşy gylyk-häsiýetler ynsana mahsus bolmaly, haýyrly işlere gol bermeli. Magtymguly şeýle ajaýyp häsiýetleri özünde jemleýän adamlary goldapdyr. Ýagşylyk mert kişiniň işidir, şahyr durmuşda ýagşylyk edip, alkyş alyanlaryň derejesiniň ýokary bolýanlygyny eserlerinde tekrarlapdyr. Akyldar şahyryň pentleri münň öwüşginli almaz täjine meňzeyär, nesihatlary adamzadyň ömür zynatyna deňelýär. Beýik dana “*Myradym nesihat etmekdir halka*” diýip belleýär. Magtymguly:

*Halal işle, ahyretiden wehmiň bar,
Pakry ynýtma, köňül rehmiň bar,*

*Aşyk aýdalar, azda-köpde pähmiň bar,
Akyl bolsaň, söze gulak tut ýagşy
(Magtymguly. Saýlanan goşgular.
–Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976. 504 s.)*

diýip, halal işi ähli zatdan ileri tutup, haýyr işleri ýaýyp, dürs ýoly ündäpdir.

Şahyr ýürekdeş dostuňa ygrarly bolmagy we ondan hiç zady gizlemezligi, oňa şek ýetirmezligi, il içinde dürs sözlemegi, ähtiňde, lebziňde durmagy, agzyňdan çykýan sözleri seljerip, oýlanyp aýtmagy nesihat edip:

*Magtymguly, dostdan syryň gizleme,
Biwepadyr, nämähremi gözleme.
Ümsüm otur, halk içinde sözleme,
Sözlär bolsaň, söz aslyna yet ýagşy*

(*Şol ýerde*, 505 s.).

Göwnüni pes tutsaň, ähli zatda rüstem geljekdigiňi dana şahyr ynsanlara pähim-paýhasa ýugrulan parasatly sözleriniň üsti bilen ýetirip: “Ýerini bilip sözleşeň, ýüzüň nury dökülmez” diýýär. Şahyr akyl-paýhasdan pürepür eýlenen şygrylarynda myhmany garşy almagyň däbini ösdürmegi we myhmany uly hormat bilen garşylamagy wesýet edýär. Şahyr “Pygan eglenmez” şygrynda:

*Gelene garşy çyk, bolsa mejalyň,
Ýagşy tutawergil niýetiň-päliň,
Dünýä döwranynda açyk tut eliň,
Döwür senden gider, döwran eglenmez*

(*Şol ýerde*, 489 s.)

diýmek bilen, myhmana güler ýüzli bolmagy ündeýär. Şahyryň ýaşan döwründe syýasy wakalar halky dürli kynçylyklara, güýç ulanmalara sezewar edipdir. Magtymguly Pyragy türkmenleri birleşdirýän bitewi döwletiň zerurdygyna döwürdeşleriniň ünsüni çekipdir. Milli döwletliligiň halkyň asuda, parahat yaşaýşynyň kepili boljakdygyna şahyr döwürdeşlerini ynandyrmagy başarypdyr.

*Türkmenler baglasa bir yere bili,
Gurudar Gulzumy, derýaýy-Nili,
Teke, ýomut, gökleň, ýazyr, alili –
Bir döwlete gulluk etsek başimiz*

(*Şol ýerde*, 207 s.)

diýen çagyryşlary şahyry hakyky watançy edip görkezýär.

Magtymguly Pyragy Watanyny eý görüp, ony ähli zatdan belentde goýupdyr. Ol Watana

bolan söygüsini, wepadarlygyň ajaýyp nusgasyny görkezipdir. Şahyr Watan, halk üçin janyny aýamaýan mert ýigitleri goşgularynda hyjuw bilen wasp edipdir. Beýik şahyr öz şygrylarynda watançylyk, garaşsyz döwlet, agzybirlik meselelerine ýgy-ýgydan ýüzlenýär. Halkyň ykbalý, dagynyk tireleriň başyny jemläp, bitewi bir türkmen döwletini döretmek ýaly ajaýyp pikirleri öňe sürüpdir.

*Pyragy, yşka ugraşdym,
Derya girdim, möwje düşdüm,
Hor galmasyn puştdan-puşdum,
Berkarar döwlet islärin*

(*Şol ýerde*, 100 s.)

diýmek bilen, şahyr okyjysyny ýagşy işlere gönükdirýär, halal işläp, halal ýaşamalydygyny ündeýär. Şahyryň eserleriniň haýsy birini okasaň hem, many öwüşginleriniň çuňluklaryna ýetmek mümkin däl. Pyragynyň eserleri halk köpçüligi üçin düşnükli. Şygrylarynda alynma sözlere garanyňda, türkmen sözleri has köp ulanylýar.

Milli Liderimiz: “Bilim – bagtyýarlyk, ruhabelentlik, rowaçlyk” kitabynda: “Nusgawy şahyrlarymyzyň, beýik akyldarlarymyzyň, halk döredijiliginiň baý mirasyny öwrenip, ylmy taýdan seljermek we asyl nusgasyny halka ýetirmek, türkmen halkynyň taryhy, medeni mirasy boýunça ylmy barlaglary alyp barmak öňde duran möhüm wezipeleriň biridir” (*Gurbanguly Berdimuhamedow. Bilim – bagtyýarlyk, ruhabelentlik, rowaçlyk. – Aşgabat: TDNG, 2014. 16 s.*) diýip belleýär.

Magtymguly Pyragy sözün güýji, gudraty bilen şygryýet äleminde ady Arşa galan şahyrdy. Ol ylmyň, edebiýatyň, dünýä medeniýetiniň özünden öňki gazananlaryny akyl eleginden geçirip, dürdäne eserleri döredipdir. Şahyr “Gyş bolar” atly şygrynda:

*Magtymguly, sözüm gysga, şerhi köp,
Bilmeze – hiç, bilenlere – nyrhy köp
(Magtymguly. Saýlanan goşgular.*

–Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976. 511 s.)

diýip, ylym öwrenmek, halky ylymly-bilimli etmek baradaky garaýyşlary öňe sürýär. Şahyr “Zarlar içinde” atly goşgusynda ylym-bilimiň hemişe adamyň ygtybarly hemrasydygyna, ýol görkeziji şamçyragdygyna ünsi çekip: “Magtymguly hemdem, akyl-syrdaşyň” diýip nygtaýar. Şahyr

ynsanyň durmuşy dogrusynda söz açyp: “Kyrkda akyl jem bolar, adamzadyň başynda” diýip, ylym-bilim öwrenen, durmuş tejribesini toplan ynsanlaryň il-güne ýaramlydygyny belleýär.

Magtymguly türkmen halkynyň milli ruhuny, häsiýetini dogry we çuň manyly beýan edipdir. Şahyryň döredijiliginde türkmen halkynyň arzuw-hyýallary, garaýyşlary öz beýanyny tapypdyr. Döredijiligi “Jemşidiň jamyna” deňelen şahyryň eserleri halkyň durmuşyna golaýlygy bilen tapawutlanýar, onda durmuşyň ähli meseleleri barada çuňňur manyly pikirler orta atylýar. Söz ussady türkmen halk döredijiliginiň in gowy döplerini dowam etdirip, öz eserlerini halky dilde, ýagny türkmen edebi dilinde ýazypdyr. Ol döredijiliginde nakyllary, atalar sözünü ussatlyk bilen ulanyp, eserleriniň halkylygyny güýçlendiripdir. Halkymyza mahsus bolan hoşniýetlilik, myhmansöýerlik, jomartlyk, sahylyk barada söz açyp, myhmany gowy garşylamagy, oňa ak ýürek bilen hyzmat etmegi asylyly döpleriniň biri hasaplapdyr. Türkmen nusgawy edebiyatynda şeýle häsiýetli adamlar mert, abraýly adam hökmünde suratlandyrylypdyr. Hut şonuň üçin hem Magtymguly Pyragy:

*Mert çykar myhmana güler yüz bile,
Namart özüň gizlär, myhman ýoluksa*

(*Şol ýerde*, 200 s.)

diýip, myhmansöýer, sahy adamlary wasp edýär, tersine, husytlary ýazgarýar. Nusgawy edebiyatymyza mertlik, il-ýurdy goramak, ýoldaşyňa wepaly, sözüne ygrarly, myhmansöýer bolmak, ejize gany bolmazlyk ýaly häsiýetleri her bir ynsanyň ahlak taýdan bezegi hökmünde görkezilýär. Magtymgulynyň döredijiliginde il-halky söýmek, olaryň bähbidi ugrunda göreşmek, Watana wepaly bolmak ýaly garaýyşlar aýratyn orun tutýar. Magtymguly Pyragynyň:

*Hyzyr gezen çölde iller ýaýylsyn,
Ýurt binamyz gaýym bolsun, goýulsyn,
Çille mest nerlerimiz barça aýylsyn,
Bir suprada eda bolsun aşymyz*

(*Şol ýerde*, 207 s.)

diýen isleg-arzuwlary bu günki gün sözüň hakyky manysynda amala aşydy.

Şahyryň her bir setiriniň many çuňlugy, kalbynyň giňligi, aýdýan pikirleriniň sadadan düşnükçiligi okyjyny durmuşa we zähmete ruhlandyryar.

*Magtymguly, sözüň bilene sözdür,
Bilmedik adama gury owazdyr*

(*Şol ýerde*, 344 s.)

diýşi ýaly, ynsany begendirýänem, gynandyryýanam söz. Magtymguly Pyragynyň XVIII asyr türkmen durmuşynyň ähli taraplaryny akyl eleginden geçirendigine, jemgyýetçilik durmuşynyň öňe çykaran adam ykbaly bilen bagly derwaýys meseleleriniň ählisine akyl hem ylmy nukdaýnazardan seljerme berendigine düşüňäris. Beýik Ýaradan, dünýä, adamzat, adamzat durmuşy, ruhy hem material dünýä, olaryň baglanyşygy, geçmişi hem geljegi barada şahyryň pikir ýöredendigini göz önünde tutmalydyrys, ýöne bir hakykat bardyr: şu aýdylanlaryň hemmesi, Magtymguly Pyragy babatda alan düşünjelerimiz “şygryýet” diýen adalgada jemlenendir.

Şahyryň döredijiligi babatda örän köp işler ýazyldy. Şahyryň ömri, döredijiligi näçe öwrenilse-de, onuň içindäki many ummanynyň soňuna çykmak asla mümkin däl. Şahyryň döredijiligi giň hem köpmanylylygy bilen tapawutlanýar. Şahyryň goşgulary soňky döwürde dünýä dilleriniň köpüsine terjime edildi.

Biz, bilim ulgamynyň işgärleri alyp barýan okuw-terbiýeçilik işlerimizde Magtymguly Pyragynyň ajaýyp eserlerinden ýerlikli peýdalanyp, ata Watanymyzyň geljegi bolan ýaşlara döwrebap bilim-terbiýe bermäge borçludyr. Şunda kärdeşlerimize käbir maslahatlary bermegi ýerlikli hasaplaýarys. Biz şu ugurda beýik Pyragynyň çuň mazmunly pähim-paýhaslarynyň ruhunda türkmen jemgyýetini has-da rowaçlandyrmalydyrys, geljekki nesilleri hemmetaraplaýyn ösen şahsyýet edip ýetişdirmelidiris, çünki ýaşlar biziň ornumyzy tutjak, halkyň, döwletiň ykbalyny gerdene aljak adamlardyr.

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe beýik söz ussady Magtymguly Pyragynyň köňül arzuwlaryny amala aşyryp, halkymyza bagtyýar zamanany bagyş eden türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň, Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň janlarynyň sag, ömürleriniň uzak, belent başlarynyň aman bolmagyny arzuw edýäris.

TÜRKMEN TEBIGATY PYRAGYNYŇ SETIRLERINDE

*Aýbölek Berdiýewa, geografiýa kafedrasynyň uly mugallymy.
Maýa Nurlyýewa, rus dili kafedrasynyň uly mugallymy.*

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe Gahryman Arkadagymyzyň we Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň taýsyz tagallalary netijesinde Magtymguly Pyragynyň ady Arşa göterilýär. Magtymguly halkyň kalbynda ruhy-ahlak gymmatlyklary iň ýokary derejede wasp ediji hökmünde orun aldy. Onuň şahyryna-filosofik mirasy Watanymyza, ynsana, tebigata we durmuşyň özüne beýik söýginiň senasy hökmünde halkymyzyň ýüregine çuňňur we ebedilik ornaşdy.

Türkmen halkynyň milli şahyry Magtymguly dünýä derejesindäki söz ussadydyr. Onuň mähriban halkyna söýgüsi we mähiri belentdir. Şahyryň Watanyna bolan çäksiz söýgüsi, halkynyň ykbaly bilen baglanyşykly çuň oýlanmalary ony milli çäklerden çykaryp, tutuş adamzat şahyryna öwürdi, çünki öz halkyny söýýän şahsyýet beýleki halklary hem söýmäge, öz mertebesini peseltmeýän ynsan özgeleriniň at-abraýyny hem belende galdyrmaga ukyplydyr.

Öz halkynyň parahat we asuda durmuşda ýaşamagyny arzuw eden beýik şahyr ýokary derejede bilimli bolupdyr, öz medeniýetini kämilleşdiripdir, watandaşlaryna pähim-paýhasa we ýakymly duýgulara ýugrulan ajaýyp şahyryna eserleri miras goýupdyr. Onuň ajaýyp goşgularynda çuň paýhasly pikirler kämil derejede beýan edilipdir.

“Pyragy hem Arkadag – ömrümize şamçyrag” atly kitapda: “Magtymgulynyň şygrylary dagdan çogup çykýan gözbaşy arassa çeşmäniň suwy kimin jana tenekar. Ol şygrylar edil daň-säheriň howasy ýaly arassa...” (Pyragy hem Arkadag – ömrümize şamçyrag. – Aşgabat: TDNG, 2022. 32 s.) diýip bellenilýär. Bu ruhy gymmatlykda adamzadyň yaşaýyş-durmuşyna mahsus bolan ähli ugurlary bilen bir hatarda, tebigat görnüşleri çeper sözüň üsti bilen beýan edilýär. “Türkmeniň”, “Gökden inmez, ýaranlar”, “Sataşdym”, “Gözüm düşdi”, “Meýdan ýoluksa”, “Soňudagy”, “Gürgeniň”, “Läle getirmiş” ýaly goşgulary munuň aýdyň mysalydyr. Magtymguly Pyragy döredijiliginde pasyllara giň orun berip, tebigatda bolup geçýän

üýtgeşmeleri ussatlyk bilen görkezýär. Meselem, tebigatyň kanunyna görä, bahar paslynda daş-töwerekde salkyn şemal öwsüp, ýagyşly-ýagmyrly günler otlaryň ýüzüni tämizleýär. Muny şahyr şeýle beýan edýär:

*Ýedi ýer bolmuş bina,
Her zat okyr bir sena,
Otlar hem diýr: “rebbena!”,
Nowruz-baran içinde*

(*Magtymguly*. Saýlanan goşgular.

– Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976. 568 s.).

Söz ussadyň döredijiligine suratkeşlik mahsusdyr. Bu ýagdaý beýan edilýän wakanyň ýatda galyjlygyny üpjün edýär. Muny şahyryň “Duman göterler” goşgusynyň mysalynda görmek bolýar.

*Serin duman tutan bu belent daglar
Gojalyp serinden duman göterler;
Bilbiller saýraýan howaly baglar,
Hazan urup, serwi-reýhan göterler*

(*Şol ýerde*, 583 s.).

Şahyryň “Daň atmazdan burun”, “Ýaýlahlary bar”, “Sataşdym”, “Nowruzdan seni”, “Il ýagşy” ýaly goşgularynda eziz topragymyzyň tebigy gозzelligi jemlenipdir. Howaly daglar, ümürlü gerişler, ir-iýmişli daragtlar, haýwanat dünýäsiniň täsinlikleri şol gозzelligi emele getirýär.

Türkmeniň gозzeli tebigatyny wasp etmedik bagşy-sazanda ýa şahyr ýok bolsa gerek, çünki türkmen tebigaty ylham çeşmesidir. Diňe bir türkmen halkynyň däl, eýsem, tutuş dünýä halklarynyň köňüllerine dolan akyldar şahyrymyz Magtymguly Pyragynyň ähli ugurlardan söz açýan dana setirlerinde gозzeli türkmen tebigaty hem öz beýanyny tapýar. Şahyryň goşgy setirleriniň içinden tebigatda bolup geçýän tebigy hadysalar, olar bilen baglanyşykly ýagdaýlar eriş-argaç bolup geçýär.

Tebigat we onuň ajaýyp dünýäsi, ynsanyň onuň bilen aýrylmaz baglanyşygy çeper pikir etmeleriň esasy ugry bolupdyr. Tebigaty, onuň owadanlygyny şahyryna kabul etmek, onuň syrlaryna aralaşmak Magtymguly Pyraga mahsusdyr.

Gündogaryň beýik akyldary Magtymguly Pyragy öz goşgularynda ynsanyň tebigatda tutýan

orny we onuň durmuş ýoly barada pikir edip, Gündogarda meşhur fantastiki guşa – Symruğa ýüzlenýär. Ol durmuşyň owadanlygy barada öz filosofik garaýyşlaryny bu guşuň üsti bilen berýär, durmuşda mynasyp ýaşamalydygynyň hökmanydygyny nygtaýar. Şeýle pikir Magtymgulynyň “Kepderi” diýen goşgusynda beýan edilýär. Bu goşguda keramatly Aly öz teninden bir bölek lukma berip, kömek sorayan guşy halas etmek isleýär. Bu goşgynyň üsti bilen Magtymguly ejizleri goramaga çagyryp, durmuş ähmiýetli çözümlerinden dogry many çykarmalydygymyzy ündeýär.

Magtymguly türkmen daglarynyň özboluşly gözelligini, ajaýyplyklaryny ussatlyk bilen wasp edýär. Akyldar şahyryň goşgularynda daglarynsanyň gaýgylaryny we şatlyklaryny paýlaşýan syrdaşy hökmünde görkezilýär.

Magtymguly Pyragy syýahatçy şahyr hökmünde Kiçi Aziýanyň, Kawkaz ýurtlarynyň tebigatynyň owadanlyklaryny haýran galmak bilen wasp edýär. Onuň goşgularynda tebigatyň kanunlary hakykylygy bilen görkezilýär.

Magtymguly şahyryň “Türkmeniň”, “Ýeli Gürgeňiň”, “Görner”, “Jan içinde”, “Yzlamaýan bolarmy?”, “Bolar sen” we beýleki käbir goşgulary täsin türkmen tebigatynyň gözelligini wasp edýän setirleri özünde jemleýär. Şahyryň “Jan içinde” goşgusynda janly-jandarlar edil adam ýaly gepleýärler:

*Durna aýdar: uçar men,
Bagdat suwun içer men*
(Şol ýerde, 566 s.).

*Düýe aýdar: otlar men,
Otlar yerim ýatlar men*
(Şol ýerde, 567 s.).

Bu goşgy setirleriniň her birinde her bir janawar özi, öz yaşaýyş şertleri barada söz açýar. Goşgy bentlerinde totuşuň, ýabynyň, dumanyň, düýäniň, gazyň, eşegiň we beýleki haýwanlaryň yaşaýyş şertleri barada maglumatlar berilýär. Pyragynyň “Türkmeniň” goşgusynda ene topragymyzyň her bir tebigy gymmatlygy aýratyn agzalyp geçilýär:

*Gül gunçasý, gara gözüm garasy,
Gara dagdan iner sili türkmeniň*
(Şol ýerde, 12 s.).

*Reňbe-reň gül açar yaşyl ýaylasy,
Gark bolmuş reyhana çöli türkmeniň*
(Şol ýerde, 12 s.).

Magtymgulynyň “Bolar sen” goşgusynda hem tebigatyň düzüm bölekleri bolan daglar, derýalar barada öwüt-nesihat häsiýetli jümleler bar:

*Belent daglar, beyikligiňe buýsanma,
Göweçde suw bolan zer dek bolar sen,
Tereň derýa, haýbatyňa guwanma,
Wagtyň ýetse, guryp, ýer dek bolar sen*
(Şol ýerde, 261 s.).

Şahyr derýanyň, daglaryň mysalynda adamsada iň gelişmeýän gylyk-häsiýet hasaplanylýan men-menligi ýazgarylýar.

Akyldar şahyryň:
*Eý söwdüğim, Soňudagy,
Dagdanlydyr biliň seniň*
(Şol ýerde, 208 s.).

diýip başlaýan goşgusynda Garaşsyz ýurdumyzyň tebigaty, onuň gözelligi wasp edilýär. Goşgudaky beýan edilýän setirleriň many-mazmuny diňe bir tebigat bilen baglanyşykly däl, eýsem, onda küren tutan iller, Beýik Yüpek ýoluny ýatladýan kerwen ýollary, başgaça aýdylanda, türkmen topragyň gözeli yerleri wasp edilýär.

Umuman, Magtymguly öz eserlerinde janly tebigatyň hakyky gözelligini söz bilen çekmegi başarypdyr:

*Öñünde belent dag, serinde duman,
Deňizden öwüser ýeli Gürgeňiň.
Bulut oýnap, dolsa çaylara baran,
Akar boz bulanyp sili Gürgeňiň*
(Şol ýerde, 218 s.).

Bu setirler okyjyny tebigat bilen ýüzbe-ýüz edýär. Şeýlelikde, okyjy onuň gözelliginden gana-gana köňlüne aram tapýar. Tebigat hakdaky goşgulary Magtymgulynyň çeper mirasynyň ähmiýetini artdyrýar. Halkymyzyň gözeli tebigatynyň aýratynlyklaryny öwrenmekde beýik akyldaryň ýiti galamyndan çykan setirler gymmatly çeşmedir.

Magtymguly türkmen tebigatynyň özboluşlylygyny, onuň owadanlygyny ussatlarça suratlandyrmak bilen, ynsan kalbynyň iň nazik duýgularyny beýan edýär. Onuň şygryýeti türkmen tebigatynyň aýdyň keşbine, gözelligine düşünmäge, guwanmaga kömek edýär.

Gündogaryň akyldar şahyry Magtymguly Pyragynyň tebigat baradaky goşgulary paýhas ummanlarydyr, ynsan kalbyny bezeýän ruhy çeşmelerdir.

MAGTYMGULYNYŇ AHLAK GARAYYŞLARY

Aýbölek Goçyýewa, türkmen edebiyaty kafedrasynyň mugallymy.

Magtymguly Pyragy Garaşsyzlyk zamanasynda türkmen halkynyň Milli Lideriniň we Türkmenistanyň Prezidenti Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň bimöçber tagallalary bilen, dünýä jemgyýetçiligi tarapyndan akyldar şahyr diýlip ykrar edildi. Magtymguly pelsepewi garaýyşlaryny çuň manyly şygrylarynyň üsti bilen beýan etmegi başaran şahyrdyr. Magtymgulynyň döredijiligi köpugurlydyr. Onuň şahyrana setirlerinde ahlak temasyna aýratyn orun berilýär. Halkymyzyň ahlak dünýägarayşynyň we medeniýetiniň kemala gelmeginde Magtymgulynyň bitiren işleri bimöçberdir.

Ata-babalarymyzyň gadymyýetden sünnäläp gelen köpugurly ahlak kadalarynyň wagyz-ündew edilmeginde Magtymguly şahyr köp zähmet siňdiripdir. Bir makalanyň çäginde şahyryň bu ugurdaky paýhasly garaýyşlaryna doly we hemmetaraplaýyn baha bermek mümkin däl. Makalada durmuşda duş gelyän käbir ahlak gylyk-häsiýetler barada akyldar şahyryň oý-pikirleri beýan edildi, özi-de, Magtymguly Pyragynyň döredijiligine çuňňur hormat goýýan alym Arkadagymyzyň dürli döwürlerde neşir edilip, halkymyza ýetirilen ahlak-edep, ruhy-pelsepewi eserlerindäki garaýyşlaryna salgylanyldy. Makalanyň temasy, esasan, türkmen ýaşlarynyň ahlak edebi bilen baglanlygymyz sebäpli, hukukçy alym T.Goçyýewiň hem bu ugurda neşir eden ylmy-köpçülikleýin neşirlerinden peýdalanyldy (*Goçyýew T. Ahlak kadalarynyň jemgyýetçilik ähmiýeti.* – Aşgabat: TDNG, 2016.).

Gündogar medeniýetinde “Ýalan söz imandan aýyrýar” diýen ynanç-ygtykat bar. Eždatlarymyz: “Aý hem bolsa, çyn söz ýagşy” ýa-da: “Ýalan sözlän tutular, dogry sözlän gutular” diýip, nesillerine dogry sözli bolmagy wesýet edipdirler. Magtymguly hem:

*Uzak il içinde gezmez ýalan söz,
Ýaman niýet bilen uzaga gitmez
(Magtymguly. Saýlanan goşgular.
– Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976. 237 s.)*

diýmek bilen, ýalanlygyň ýaman pällilikden edilýändigini, onuňam ömrüniň çaklidigini halka düşündirýär. Başga bir goşgusynda akyldar şahyr şeýle diýýär:

*Til hem gybat, ýalan sözläp durupdyr,
Şeytan bir mekgardyr, nebis hem zalym*

(*Şol ýerde*, 108 s.).

Bu ýerde Magtymguly Pyragy şahsy bähbidini öňe sürüp, ýalançylyga ýüz urýanlary ýazgarýar. Ata-babalarymyz, öz bähbitlerine göz-görtele ters gelyän-de bolsa, beren sözünden hiç bir ýagdaýda dänmän, aýdan sözüniň zynda durar eken. Türkmenler “Ýigit sözi bir bolar” ýa-da: “Ýigit sözi bir gerek” diýen ýaly pähimlerden ugur alyp, öz nesillerini terbiýeläpdirler. Sözüne jogap berýän adam dogruçyl, asylly, salykaty hem wepaly bolýar. Ähtine wepasyz adam ynsapsyzdyr, iş bitirmegiň ýerine elmydama bahana gözleýär. Ol sözünden dänmek üçin ýalançylyga ýüz urýar. Ýalançy bilen ygrarsyz dostdur, dogandyr. Ýaşlar şu zeyilli adamlardan daşda bolmaga çalyşmalydyrlar.

Halal ganuç pelsepewi garaýyşly ynsana şükür etmegi, kynçylyklar bilen sabyrly göreşmegi, ýagny ähli babatda kanagatly bolmagy türkmenleriň häsiýetine siňdiripdir. Ynsanyň kanagatly bolmagy üçin ruhy dünýäsi päk bolmalydyr. Adamyň ruhy dünýäsi onuň ahlagynyň binýady hem aýnasydyr. Ynsanlary kanagatly bolmaga we abraýly ýaşamaga çagyryp, Magtymguly Pyragy şu setirleri döredipdir:

*Bu dünýä mülkünde soltandyr, şadyr,
Kysmatyna kayyl bolsa adamzat*

(*Şol ýerde*, 509 s.).

Ynsan ýaşayşynyň many-mazmunynyň kanagatly durmuşdadygyny nygtamak bilen, G.Ezizow:

*Bu dünýäňe mahsus ähli zatlaryň
Senden sowlup geçmeýänne monça bol*

(*Ezizow G. Goşgular.*

– Aşgabat: TDNG, 2010. 91 s.) diýip ýazýar.

Umuman, kanagatly bolmak ykbalynda duş gelyän kynçylyklara mertlerçe döz gelip, olar bilen çynlakaý göreşmekdir, şeýle ýol bilen

arzuwyňa ýetme ýagdaýyna şükür edip, sabyrly ýaşamaga çalyşmalydyrlar. Adaty durmuşda kähallatlarda söhbetdeşler özara gürründeşligiň soňunyň gybata öwrülendigini duýman galýarlar. Türkmenlerde başga biri barada keseden aýdylyan gürrüň hakykat bolsa, ol gybat bolýar, hakykata gabat gelmese, töhmet hasaplanýar. Diýmek, gybatçydan daşda durmaly, başarsa, onuň bu ahlaksyz hereketiniň önüni almaly. Magtymguly akyldar:

*Sakla gybatdan tilleriň,
Çekgil haramdan elleriň,
Açylan täze gülleriň
Biwagt salmazdan burun*

diýip, kowumlaryny gybat etmezlige çagyrypdyr. (Magtymguly. Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976. 479 s.).

Ata-babalarymyz hem nakyllaryň üsti bilen gyбаты we gybat edýäni näetläpdirlir. Mysal üçin, “Gybat duşman artdyrar, zähmet – dost”, “Hakykat egler, töhmet döwer” we başgalar. Ýaş nesil özüne hormat goýýan adamlar hökmünde gybat etmän, gyбаты diňlemän, gybat edýäne-de ýol bermän ýaşamagy endik edinmelidir.

Adamyň başganyň bagtyýar durmuşyna we üstünliklerine guwanyp bilmezligi gelşiksiz ýagdaýdyr. Türkmenler ähli döwürlerde şeýle ahlak häsiýetli şahsyýetleri ýazgarypdyrlar.

Magtymgulynyň şeýle setirlerini ýatlamak ýerliklidir:

*Dünyäde bahylyň ýüzüni görme,
Aşyň, nanyň, suwuň alyşyp berme
(Şol ýerde, 294 s.).*

*Niyeti ýamandyr, bahyl mal ýygar,
Iýe bilmez, her dem rysgalyn bogar
(Şol ýerde, 435 s.).*

Eždatlarymyz hem pähim-parasada ýugrulan: “Göribiň garny dok bolsa-da, gözi – aç”, “Bahyldan daş sorandan, jomartdan aş sora” we ş.m. nakyllary döredipdirler. Özüne hormat goýýan ýaşlar görüplikdir bahyllyk etmän, şeýle häsiýetli adamlary bolsa ýazgarmagy başarmalydyr.

Kynçylyklary halaýanam, isleýänem ýok, ýöne ynsan durmuşynda şatlykly hem gyançly pursatlaryň gezekleşip durmagy adaty ýagdaý. Aslynda, kynçylygy ýeňip geçäýmek ýeňil-ýelpaý işem däl, emma kynçylyga uçranyň ejizläni, ir-

ginsiz nalany bilen oňyn tarapa üýtgeýän zat ýok. Şahyr G.Ezizowyň dogry belleýşi ýaly:

Kynçylyk ýok // Ejizlik bar dünýäde

(Ezizow G. Goşgular.

– Aşgabat: TDNG, 2010. 47 s.).

Her bir şahsyýetiň kynçylyga döz gelmegi we üstünlige ýetmegi diňe özüne baglydyr. Gündogar medeniýetinde kynçylyklary başdan geçirýän adam sabyrlylyk görkezip, ýagşy zatlara umydyň dikse we gaýduwsyz göreşe, onuň hökman maksadyna ýetýändigini barada garaýyş bar. Diýmek, kynçylygyň çözüdi ejizlikde, gaýgy-gussada, ahy-nalada, gözýaşda däl-de, eýsem, seniň tutanýerliliğinde, ugurtapyjylygyňda, kynçylyga döz gelmeginde, ýagny şükürinde we sabryňda jemlenendir. Ýaş nesil üstünliklere ýetmek üçin erjelligi endik edinmelidir. Bulary Magtymgulynyň şu parasatly pikirleri aňryýany bilen subut edýär:

Ulalanda, iş hoş gelmez

Ýaşlykda köymän ýigide

(Magtymguly. Saýlanan goşgular.

– Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976. 536 s.).

Biwepalyk ynsany çykgynsyz ýagdaýa salyp, onuň üçin birgiden oňaysyzlyklary döredip bilýär. Onuň ähli gatnaşýan adamlaryna bolan ynamyny gaçyryp, ynsany sussupes ýagdaýa eltýär. Ynsan biwepalygy barada birnäçe kitaplar ýazylady, çeper filmler döredildi. Gynansak-da, gündelik durmuşda dost-ýar gatnaşyklarynda, seýrek-de bolsa, ynsan biwepalygyna duş gelinýär. Aslynda, ynsan gatnaşyklarynda wepalylyk türkmeniň häsiýetli aýratynlygy bolupdyr. Magtymguly:

Könlüň tapan dost ýolunda jan bergil

diýip, halka ündew edipdir (Şol ýerde, 535 s.). “Kowusnamada” “Dost gowumy, dogan?” diýen soraga, “Dost bolan dogan ýagşydyr” diýip jogap berlen (Kowusnama. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1992. 124 s.). Ata-babalarymyz bolsa: “Gadyr bilmez gardaşdan, gadyr bilen ýat ýagşy” diýipdirler.

Hukuk gatnaşyklaryndan tapawutlylykda, dost (jora), söýgi gatnaşyklary diňe ahlak kadalary bilen düzgünleşdirilýär. Bu meselelerde biwepalyk edeniň bilen, garşyňa hiç hili mejburi çäreler ulanylmaýar, ýöne sen köpçüligiň önünde at-abraýdan düşýärsiň. Jemgyýet seniň kanunyň önündäki etmişleriňi geçip biler, ýöne

abraýsyz adamyň hemişe il içinde oňaysyz ýagdaýda galýandygyny ýaş nesil hiç bir ýagdaýda unutmaly däldir.

Bilşimiz ýaly, ýokarda üns çekilen pikirler jemgyýetiň agzybirligini we jebisligini pugtalandyrmaga gönükdirilendir. Şoňa görä-de, ýaşlaryň edebini artdyrmak boýunça terbiýeçilik işlerini has-da güýçlendirmeli. Magtymguly akyldar:

Agzy ala bolan ilin

Döwleti gaçan ýalydyr

(*Magtymguly*. Saýlanan goşgular.

– Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976. 322 s.).

Agzalyk aýrar ili dirlikden,

Mundag döwlet dönüp, duşmana gelgeý

(*Şol ýerde*, 213 s.).

Agzybirlik bir agza garamagy, bir adamy diňlemegi aňladýar. Gündogar medeniýetinde munuň özi maşgalada maşgalabaşynyň, edara-kärhanada ýolbaşçynyň görkezmelerine boyun bolmagy aňladýar.

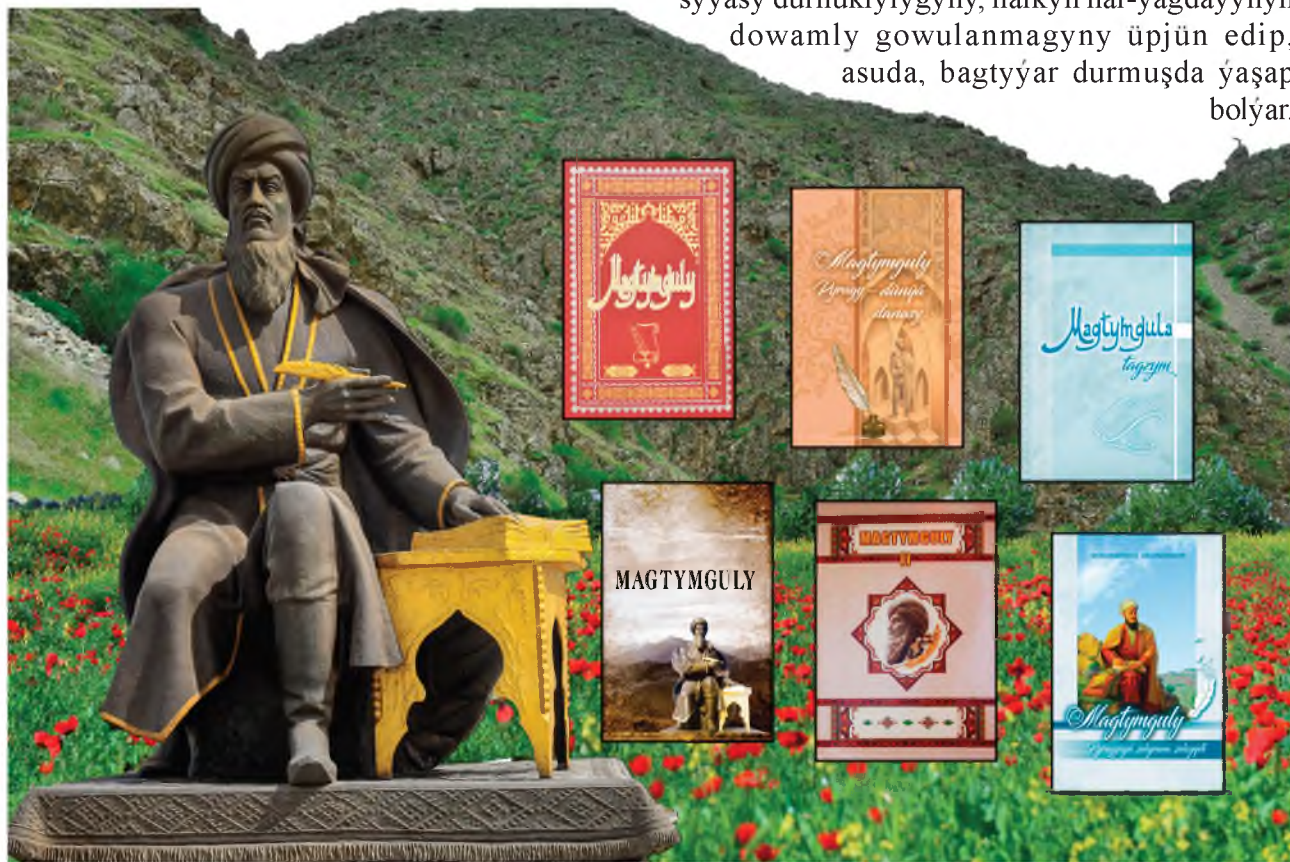
“Ajaýyplyklaryň düri” atly edebi-taryhy çeşmede: “Owwal edep öwreniň, ondan soň ylym okaň. Edep ylymdan belent durýar, çünki edepsiz

ylym okasaňyz ol ylymdan peýda hasyl bolmaz” diýip aýdylýar (Ajaýyplyklaryň düri. – Aşgabat: “Miras”, 2004. 34 s.).

Ýaşlaryň bilimem, ylmam edebe esaslanmaly, şonuň talaplaryny gyşarnyksyz berjaý etmeli. Şeýle çemeleşilende, türkmen ýaşlary jemgyýeti özgerdiji we ösdüriji ygtybarly güýje öwrülerler.

Talyp ýaşlara ahlaksyz amallardan daşda durmagy, olaryň aýdanlary bilen iş ýüzündäki hereketleriniň deň gelmegini öwretmek biz mugallymlaryň mukaddes borjumuzdyr. Ahlak kadalarynyň ynsanyň kalbyna täsiri güýçli. Olaryň kömegi bilen şahsyýetiň talabalaýyk gözyetimini we dünýägaraýşyny üpjün edip bolýar. Adamy ýaramaz endiklerden ahlak kadalarynyň kömegi bilen saklap hem-de dogry ýola ugrukdyryp bolýar.

Jemgyýetiň önünde ahlak jogapkärçiligine doly we hemmetaraplaýyn düşünişip, arassa, halal ýaşamaga ymtylýan döwrebap ahlak medeniýetli ýaşlary terbiýelemek döwlet syýasatynda möhüm wezipedir, çünki diňe kämil ahlakly jemgyýetde ähli ugurlarda ygtybarly ösüşleri gazanyp, ýurduň ykdysady kuwwatynyň artmagyny, syýasy durnuklylygyny, halkyň hal-ýagdaýynyň dowamly gowulanmagyny üpjün edip, asuda, bagtyýar durmuşda ýaşap bolýar.

MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ SYÝAHATLARYNYŇ MAKSATLARY

Şirmyrat Garaýew, raýat hukugy kafedrasynyň mugallymy.

Gahryman Arkadagymyz özüniň ylmy, syýasy-publisistik eserlerinde, “Älem içre at gezer”, “Döwlet guşy” romanlarynda, şeýle hem, “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” atly goşgusynda Magtymguly Pyragynyň türkmen halky üçin gymmatly ruhy hazynadygyny, beýik terbiýe mekdebidigini, isleg-arzuwlarynyň başlangyjy we baýdakçysydygyny belent sarpa bilen şöhlendirýär, akylalaryň jahankeşdedigini, gözýetiminiň umman ýaly giňdigini nygtaýar. Gahryman Arkadagymyz we onuň taglymatlaryny dowam etdiriji Arkadagly Serdarymyz halkymyzyň ruhy baýlygyny artdyrmakda, şahsyýet we jemgyýet kämilligini gazanmakda beýik akylalary görelde mekdebi edinmäge, ýaşlary bolsa Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwrüni arzuwlan beýik şahyryň mynasyp nesilleri bolmaga çagyryýar. Beýik şahyryň şahsyýetine, türkmen halkynyň önünde bitiren hyzmatyna ýokary baha berýär.

Beýik akylly şahyrymyz Magtymguly Pyragy Owganystan, Eýran, Türkiýe, Azerbaýjan, Hindistan, Hytaý, Merkezi Aziýadaky Buhara, Hywa, tutuş Mawerannahra, gazak sähralaryna we häzirki Türkmenistanyň dürli künjeklerine syýahat edipdir. Beýik şahyryň syýahatlary, syýahat eden ýerlerinde bolup geçen wakalara gatnaşygy, olarda görnelerinden netije çykarmagy maksat edinip, ençeme eserleri döredipdir. Bular barada belli geograf alymlar, edebiyatçylar, magtymgulyşynaslar, rus ýazyjysy W. Bahrewskiý “Şahyr” powestinde, S. Myradow “Saýgaklar” romanynda, M. Annanepesow “Magtymguly we onuň zamanasy” ylmy işinde, O. Ödäýew “Magtymguly Pyragy” ylmy derňew işinde degerli maglumatlary getirýärler.

Magtymgulynyň syýahatlaryny öwrenýän alymlar, esasan, beýik dananyň öz eserlerinde beren maglumatlaryna, şahyryň dogan-garyndaşlaryndan, il arasyna ýaýran gürrüňlerden alnan maglumatlara, arhiw materiallaryna, Türkmenistana syýahat eden daşary ýurtly syýahatçylaryň ýazgylaryna (shahyryň olar tarapyndan ýygnaýan goşgularynyň XIX asyryň aýak-

larynda, XX asyryň başlarynda daşary ýurtlarda neşir edilenleri) esaslanýarlar.

Şahyr Türküstana syýahat etmegi maksat edinýändigini, maksadynyň amala aşmagy üçin amatly şertleriň döredilmegini isleýändigini aýan edýär, ýöne Watandan aýraçylyk duýgusyny entek basyp ýatyryp bilmeýändigini ýañzydýar. Her niçik-de bolsa, şahyryň indiki syýahata taýýarlyk görendigini, ahirynda maksadyny amala aşyrandygyny çaklamak mümkin. Şahyr “Nurana düşmez” goşgusynda:

Gözüm görmüş Hindistan,

Eýran bilen hem Owgan,

Umman, Hazar, Dehistan...

Ýörsem, mizana düşmez (Magtymguly.

Saýlanan goşgular. – Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976. 146 s.) diýip, oň syýahat eden ýerleriniň birnäçesini sanap geçýär we dünýäni näçe gezse-de, ýene az gelyändigini aýdýar. Soňky bentde şahyryň gören ýerlerini sanamagy onuň Türküstana gitmek hyýalynyň soň dörandigini subut edýär.

Şahyr “Hindistanda hyýalym” sygyrynda:

Hak ugrunda gurbandyr,

Janym, döwletim, malym (Şol ýerde, 140 s.)

diýip, bütin durky bilen Hakyň ýoluna taýýar halda şeýle diýýär:

Köňül ýola rowandyr, –

Hindistanda hyýalym (Şol ýerde, 140 s.)

Şu setirlerde şahyryň düýp maksadynyň hakykaty gözlemek bolandygy, her bir oý-pikiriniň, hyýalynyň, edýän işiniň Allanyň razylygyna bagyşlanandygy äşgär bolýar.

Beýik şahyr “Bady-sabany görsem” goşgusynda, Dehistan, Zeňni babany, Bahaweddin Mirkulaly, Arap zypany – Arabystany, Türküstany, Hindistany, “öwlüýäler ummany” Rumystany, Kábäni görmegi arzuwlaýar.

Gelen geçer çäşt edip,

Eglenmez güzeşt edip,

Köňül aýdar keşt edip,

Gezsem, jahany görsem

(Şol ýerde, 42 s.)

diýip, özüniň jahankeşdelik garaýyşlaryny beýan edip, şol bir wagtyň özünde-de, köňül duýgusynyň

we aň-paýhasynyň gözgüsini, duýgy bilen aňyň alyş-çalyş gatnaşygyny görkezýär.

Dana Magtymguly ruhy dünýäsi boýunça Alla hyzmat edýän şahslara uly hormat goýupdyr. Olary halkyň ahlakyny päkleyän çeşme, kalbyny ýagtyldýan şamçyrak, ýol görkezýän ýyldyz hasaplapdyr. Şahyr goşgusynda:

*Nuh pygamber, nazar eýle bir nepes,
Ömrümi beyhuda geçirdim abas,
Zikriya pygamber, ýa Hyzyr, Ylýas!
Kowus-Kyýas, Musa, Umran şypa ber*
(Şol ýerde, 105 s.)

diýip, sahabalaryň, pirleriň arasynda ruhuny, oý-pikirlerini tämizlemekte goldaw tapmagy maksat edinýändigini aýdýar.

Akyldar “Aý-Günüňiz batmaga” atly goşgusyndaky:

*Niýetim Käbedir, hyýalym haçdyr,
Ykrarým bar, haç towabyn etmäge*
(Şol ýerde, 287 s.)

diýen setirlerinde Käbä zyýarat etmek maksadyny açyk beýan edýär.

Her niçik-de bolsa, akyl-dar diňe zyýarat etmek bilen oňmandyr. Ol türkmen jemgyýetiniň ýiti meselelerine jogap agtaryp gezipdir. Şol meseleler bolsa, döwlet gurmak, milli agzybirlik, halkara syýasy goldawy gazanmak, türkmen jemgyýetiniň päk we ynsanperwer ahlaklylygyny üpjün etmek, ylym-bilimi ösdürmek, parahatçylygy, ruhy, medeni birliги berkarar etmek we ähli halklar bilen ruhy-medeni aragatnaşygy ýola goýmak meseleleri bolup durýardy. Şahyr “Siziňdir” goşgusynda:

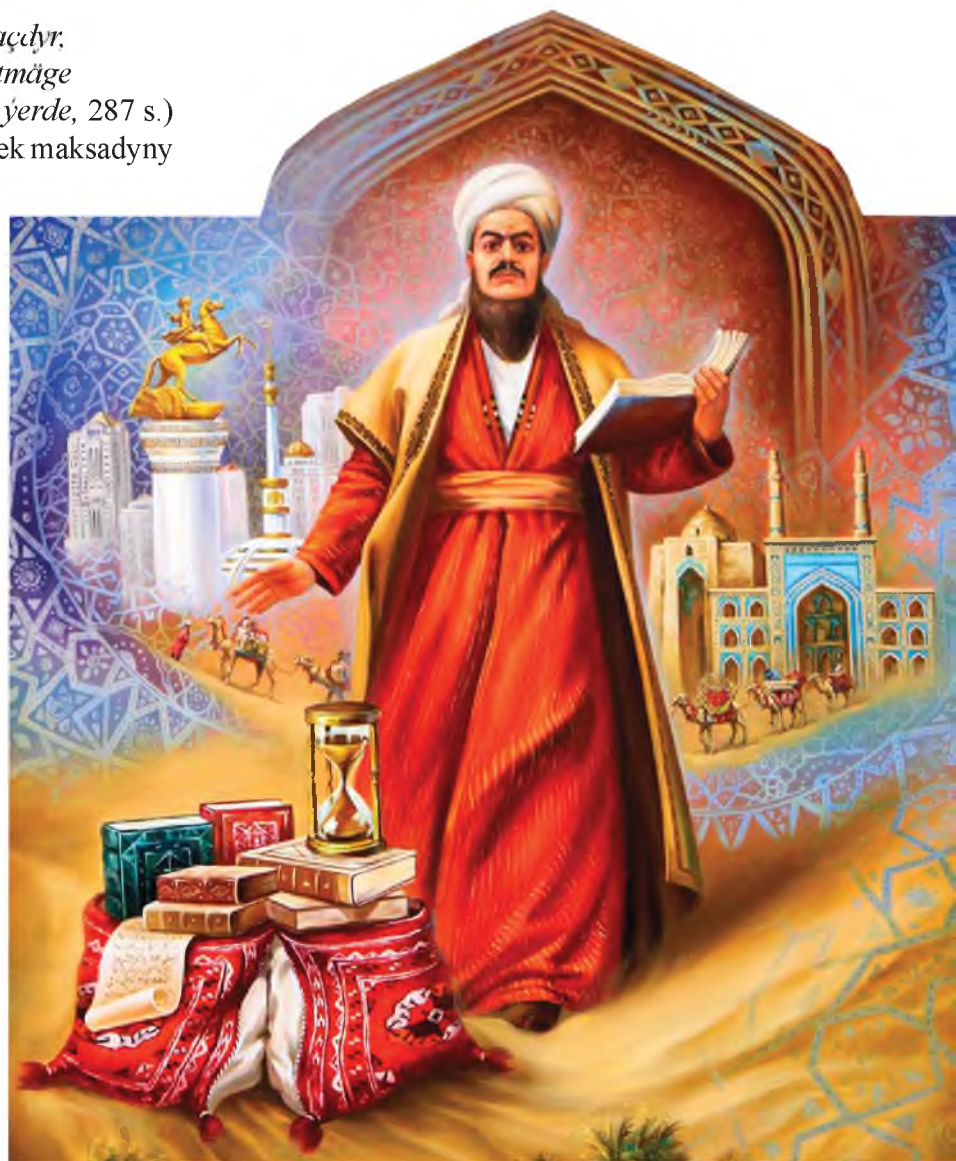
*Sür, Feth serdar ogly, gelendir wagt,
Ýene bu döwranlar-aly siziňdir,
Köne agyr döwlet täze eder bagt
Beyiklik-serdarlyk ýoly siziňdir*
(Şol ýerde, 314 s.)

diýip, Eýran döwletinde bolup geçen syýasy wakalaryň türkmen-eýran gatnaşygynyň gowulanmagy, iki ýurduň halklarynyň özara ýakynlaşmagy üçin itergi, täze sahypa – “täze bagt” bol-

magyna umyt baglapdyr. Diýmek, şahyr goňşy döwletler bilen özara parahatçylykly, dostlukly gatnaşygy pugtalandyrmagy, umuman, halkara diplomatiýasyna onuň däplerini ornaşdyrmagy maksat edinipdir. Ol halklara biri-birine ýürekdeş bolmagy, dost gözi bilen bakmagy ündäpdir.

Şahyryň: *Ziripay aspyňa Ýrak, Ysphyhan
Dagystanyň haşam-haly siziňdir*
(Şol ýerde, 314 s.)

*Magtymguly aýdar, Rum dek oýanmaz,
Isgender karsydyr sowulmaz, synmaz,
Dag kimin derpenmez, derýa dek dönmez
Ähli ýomut, gökleň ili siziňdir*
(Şol ýerde, 315 s.)

diýen bentleri hem Magtymguly Pyragynyň yn-sanperwer taglymatyny giňden açyp görkezmede gymmatly çeşmedir.

Ol hemme ýerden ruhy ýakynlyk gözleýärdi:
*Merdi gözläp, öz ilimden çykyp men,
Eýa dostlar, merdan haýsy, bilmedim*
(*Şol ýerde*, 124 s.).

*Kitap açyp, ança dine duş bolup,
Yslam haýsy, kuran haýsy, bilmedim*
(*Şol ýerde*, 124 s.).

*Gaplaň diýp ugraýyp, gurda duşup men,
Özüň bilmän, pany dünýä düşüp men,
Köp sözleýip, çykmaz derde duşup men,
Lukman haýsy, derman haýsy, bilmedim*
(*Şol ýerde*, 124 s.).

diýýän setirleri akyldaryň syýahatlarynyň diňe bir zyýarat, jahankeşdelik etmek maksady bilen kanagatlanmandygyny aýdyň edýär. Watançy şahyryň aýry-áýry syýahatlarynyň esasy maksady dünýädäki ähli türkmenleri bir bitewi döwlet gurmak üçin birleşmäge çagyryş bolupdyr. Iliň önüne düşýän adamlaryň hususy bähbitlerini arandyklaryny, özbaşdak döwletli bolmagyň ähmiýetini düşündirmekte şowsuzlyga uçrandygyny, hatda durmuş aladalaryna gümra bolup galandygyny şahyr gnanç bilen beýan edýär.

Şahyryň Owganystana, Eýrana eden syýahatlarynyň, esasan, syýasy-jemgyýetçilik maksatly bolandygy hem munuň şeýledigine güwä geçýär. Onuň “Sen soltany, Abdylly”, “Arşy aglaýa”, “Siziňdir”, “Fetdah” ýaly goşgularyny biziň pikirimiziň subutnamalary hökmünde mysal getirmek bolar. Şahyr özüniň “Abdylly” goşgusynda:

*Sen gideliň dokuz ýyldyr öteni,
Kaýda watan tutduň, gardaş, Abdylly!*
(*Şol ýerde*, 252 s.).

diýip, şahyr gardaşynyň habarynyň gelmeýändigini mälim edýär. Bu onuň agasynyň gözlegine çykmagyna sebäp bolandyr.

*Dolanmazmy ynsanýetiň gideni,
Kaýda watan tutduň, gardaş, Abdylly!*
(*Şol ýerde*, 252 s.).

diýip, doganyny gözläp eden saparlarynyň netijesiz bolandygyny, ondan ezýet çekýändigini aýdýar.

Magtymguly Pyragy yn-sanperwer, ýuregi näçe hasratly bolsa-da, göreşijilik erkini gowşatmadyk, dünýäniň panydygyny wagyz ediji,

ýagşylygyny, şu dünýädäki yn-sanlyk missiýasynyň çakylykçysy bolan we gzellik duýgusyna beslenen beýik şahsyýetdir. Akyldaryň jahankeşdelik garaýyşlarynyň özi onuň ruhy dünýäsiniň döreden ideýalarynyň jemidir, köňül duýgusynyň many-mazmunydyr.

Magtymguly Pyragynyň syýahatçylyk ýörelgeleri we taglymaty “*Eşiden deň bolmaz gören göz bile*”, şeýle hem “*Oýgan, Magtymguly, gafatda ýatma // Mala magrur olup, mähnete batma // Öter dünýä üçin ömrüni satma // Bu nogsanyň düýbi görnüp durupdyr*”, “*Ömrüni geçirme beýhuda-zaya*” (*Şol ýerde*, 519 s.) ýaly ençeme dana sözlerinde öňe sürülýär.

Beýik şahyr dünýä seýran etmegiň gözýetimiňi giňeldýändigini, dünýäniň ýagşy-ýaman keşbini öz gözüň bilen görmegi, syýahatdan soňky duýgularyň gadyryny bilmegi, başdan geçirmelerden doly terjimehaly edinmegi ündäpdir.

Şahyr jahankeşdeligiň tejribe toplamakda, ylym-bilimde, döredijilikde, nesil terbiýesinde ähmiýetiniň uludygyna göz ýetiripdir. Bu dünýäni bihuda geçirmeli dälidigi, geçegçi ömründe haýyr işleri etmelidigi, ýamany goýup, ýagşyny ýaýmalydygy, edepli-ekramly, sahatly, ýagşy görelde adam bolmalydygy, köňlünde rehim-şepagat beslemelidigi, ahyretiňi gazanmalydygy – “halk ýadyndan aýrylmaly” dälidigi, imanyňa, Allanyň razylygyna hyzmat edip ýaşamalydygy baradaky ideýalar şahyryň jahankeşdelik garaýyşlarynyň özenidir. Jahankeşdelik şol ideýalary durmuşa geçirmekde, adamzada goşmaça maglumatlary toplamakda we amaly ýagdaýda ulanmakda esasy serişdedir.

Magtymguly Pyragy “*Adam ogly, seýil kylsaň // Dünýäde dükan görüner // Bu panyga nazar salsaň // Ýuwdarha-jahan görüner*” (*Şol ýerde*, 647 s.) ýa-da: “*Magrypdan Maşryga dünýäniň ýüzi // Diýmäh bize maglum dälidir bu dünýä // Abady, haraby, derýasy, düzi // Ýüz kyrk alty müň agaç ýoldur bu dünýä*” (*Şol ýerde*, 496 s.) diýip, göz önüne getirýän dünýäsine syýahat etmek baradaky garaýyşlarynda bütin ömrüni ylma-bilime beren şahyr, ozaly bilen, bilim ojagyny gözlemek, agalarynyň gözlegine çykmak, syýahat etmek, zyýarat etmek, döwlet gurluşyny we halklaryň syýasy-ykdysady durmuşyny öwrenmek ýaly haýyrly işlere ugrukdyrmagy maksat edinipdir.

MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ ŞYGYRLARY ÝAŞLARDA TEBIGATA SÖÝGI DÖRETMegiŇ MEKDEBIDIR

Güljermal Aşyrowa, daşary ýurt dilleri kafedrasynyň mugallymy.

Türkmen halkynyň milli Lideri Gahryman Arkadagymyz “Ynsan kalbynyň öçmejek nury” atly kitabynda akyldar şahyrymyz Magtymgulynyň döredijiliginiň ýaş nesli terbiýelemekdäki gymmatyna şeýle baha berýär: “Şahyryň ynsan mertebesi, watansöýüjilik, paratçylyk, hoşniýetlilik ýaly gymmatly pikirleri täze türkmen jemgyýeti, şu günki we geljekki nesillerimiz üçin ruhy ýörelgedir” (*Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ynsan kalbynyň öçmejek nury. – Aşgabat: TDNG, 2014. 26 s.).

Akyldar şahyryň watansöýüjilige çagyryan öwüt-ündewleri milli terbiýede möhüm ähmiýete eýedir. Watana bolan guwanç türkmeniň ýüregindäki esasy duýgularyň biridir. Türkmen Watany başynyň täjine deňeýär, ony ähli gymmatlyklaryň seresi hasaplaýar. Watan duýgusy, Watana bolan söýgi bize pederlerimizden miras galypdyr. “Magtymguly Pyragynyň asyrlar aşyp, biziň döwrümize gelip ýeten mün dürli öwüşginli şygyrlary, ene topragy, ata Watany ýürekden söymäge we ynsanperwerlige çagyryşlary, parasatly sargytlary bütin adamzadyň ruhy gymmatlygyna öwrüldi” (*Şol ýerde*, 44 s.).

Magtymguly Pyragynyň döredijiligini türkmen tebigatyndan aýra göz önüne getirmek mümkin däl. Onuň ata Watana, ene topraga, dogduk Diýarynyň daglaryna, baglaryna, derýalaryna, çölleri, yaşyl ýaýlalaryna bolan belent söýgüsi, daşymyzy gurşap alan tebigat we onuň baýlyklary baradaky maglumatlar durmuşyň ähli ugurlary bilen baglanyşykly ýazan şygyrlarynyň içinden eriş-argaç bolup geçipdir.

Ussat şahyryň tebigat baradaky ýazan ajaýyp goşgulary ýaşlarda tebigata bolan söýgini döretmekde aýratyn orna eýedir. Ýaş nesilde tebigata bolan söýgini döretmegiň esasynda zähmet terbiýesi kemala gelyär we zähmet terbiýesiniň netijesinde olar wagty netijeli peýdalanmagy öwrenýärler. Tebigata söýgi döretmek, ýaş nahallara, baglara ideg etmegi öwretmek terbiýesi bedeniň arassa howada işjeň hereketde bolmagy bilen utgaşdyrylýar. Atababalarymyz tebigaty söýmegi ýaşlaryň aňyna guýup, ýaş nesillerde rehimdarlygy kemala getiripdirler.

Ajaýyp edebi eserleriň döremeginde, ylam bilen bilelikde, gözelligiň, şol sanda, tebigat gözelliginiň ähmiýetiniň uludygyny şahyr aýratyn belläpdir. Bu barada hormatly Arkadagymyz şeýle belläp geçýär: “...Tebigatyň gözelliginden keýpiçaglygy duýmagyň özünde hem many bardyr. Şonda adamyň döredijilik mümkinçilikleri açylyar, ajaýyp tebigy gurşaw onuň saglygyna gowy täsir edýär” (*Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmeniň döwletlilik ýörelgesi. – Aşgabat: TDNG, 2020. 141 s.). Has kämil eserler gözellikden we döredijiniň zehininiň özboluşlylygyndan döreýär. Gözelligiň asyl nusgasy bolan tebigatyň gözelligi dörediji şahsyýete ylam, joşgun we zehin kuwwatyny berýär. Şu nukdaýnazardan şahyr tebigat gözelligi bilen ruhy taýdan baglanyşmak hadysasyna uly ähmiýet beripdir.

Akyldar şahyrymyz Magtymguly Pyragynyň şygyrlary türkmen topragynyň gözelliginden ýagtylyk alýar. Türkmen tebigaty akyldar şahyryň ylam çeşmesidir. Tebigatyň keşbini setirleriň üsti bilen şygra salmak şahyryň beýikligini kesgitleýän alamatlaryň biridir. Türkmeniň gül-gülälekli sähralary, dag-düzleri, dagdan akýan çeşmedir çaylary, jülgeleň jana şypa beriji howasy, täsin ösümlük we haýwanat dünýäsi şahyryň ruhy dünýäsini baýlaşdyrmaga hyzmat edýär. Bular şahyryň döredijiliginde tapylgysyz hazyna öwrülip, ynsanlaryň ruhy dünýäsini gözelleşdirmekte bahasyna ýetip bolmajak ähmiýete eýedir.

Beýik akyldaryň “Ýeli Gürgeniň” atly şygryny okanynda şahyryň doglup, önüp-ösüp, ýaşan Etrek-Gürgen sebitleriniň täsin tebigaty göz önünde janlanýar. “Türkmeniň” goşgusynda bolsa Watanymyzyň täsin, janly tebigaty – şahyryň ýüreginiň melhemî. Ol tebigat bilen bir bitewülikde dem alýar. Şunlukda, şahyr tebigat bilen berk jebisleşýär.

Reňbe-reň gül açar yaşyl ýaýlasy,

Gark bolmuş reýhana çöli türkmeniň

(Magtymguly. Saýlanan goşgular.

– Aşgabat: “Türkmenistan”, 1976. 12 s.).

Bu goşgy setirlerinde şahyr ajaýyp ýaz paslynyň gül-gunçalaryny ussat suratkeş deý, janly öwüşginde wasp edip, täsin tebigatymyzyň jadyly keşbini aýdyň ýüze çykarýar we her bir okyjyda watançylyk duýgusyny oýarmagy başarýar. Tebigatyň diňe bir owadanlygy däl, owazy, dymyşlygy, şemaly hem sygryýetde beýanyny tapýar. Şahyryň döredijiliginde ýeliň suratlandyrylmasynda-da türkmen tebigatyna mahsus millilik ýüze çykýar. Magtymguly şahyryň goşgularynda tebigat we tebigy hadysalar örän uly orny eýeleýär. Ol goşgularynda türkmen tebigatyny eşretli ýaşayşyň gözbaşy hökmünde taryplaýar. Şahyr tebigy hadysalar barada pikir ýöredende, köplenç, netijeleýin baglanyşyklar esasynda düşündirmäge çalyşýar. Ol:

*Asmandan mur ýagsa, minewwer bolar,
Zemin yaşyl geýip, läle getirmiş*

(*Şol ýerde*, 333 s.)

diýen setirlerinde Zeminde ýaşayş üçin gerek bolan şertleriň biri bolan ýagmyryň ähmiýeti barada söz açýar, sebäbi ýaşayş suw bilen aýrylmaz baglanyşykda bolýar.

Magtymguly Pyragynyň “Türkmeniň”, “Gürgenin”, “Hasar dagy”, “Soňudagy” goşgulary tebigatyň gözelliginiň beýan edilmeginiň ajaýyp nusgalarynyň biridir. Bu goşgularda türkmen tebigatynyň Hazar deňziniň üstünden öwürýän ýeli, boz bulanyp akýan sili, dag gözelligi ýokary çeperçilikde suratlandyrylýar. Dana şahyr öz ýurdunyň dag-düzlerine çykyp, Watan tebigatynyň zynatlylygyny beýan edýän dürli goşgulary ýazypdyr. Şahyr “Hasar dagy” goşgusynda:

*Hasar dagy beýik bolar,
Üsti doly keyik bolar,
Mergenlere seýik bolar,
Barsaň Hasar dagyndadyr*

(*Şol ýerde*, 230 s.)

diýmek bilen, ýurdumyzyň Balkan sebitinde ýerleşýän Hasar dagynyň ajaýyp owadanlygyny wasp edýär. Goşgudan hem görnüşi ýaly, beýik Hasar dagy owlak-jerenli, goýny beýik pirliligi, gujagy desse gülli bolupdyr. Akyldar şahyrymyzyň goşgularynda Türkmenistanyň Gyzyl kitabyna giren ösümlükleriň, haýwanlaryň birnäçe görnüşleriniň getirilendigi gyzyklydyr. Olaryň arasynda haýwanlardan keyik, alajagözen, syrtlan, bürgüt, durna, ösümlüklerden bolsa serwi, hoz, pisse

we başga görnüşler ýatlanýar. Şeýle-de, Magtymguly Pyragynyň ýazan goşgularynyň 282-sinde ösümlük we haýwan atларыna gabat gelmek mümkin. Köp goşgularynda bolsa türkmeniň örän gadymy wagtlardan bäri ýüzbe-ýüz bolup gelyän ösümlükleriniň we haýwanlarynyň gadymy atлары agzalýar. Olaryň arasynda ösümlüklerden naýşeker (şekerçiňrik), limon (narynç), susan (liliýa güli), haýwanlardan bolsa mur (garynja), mekes (siňek), koý (goýun), harçeň (leňneç) ýaly sözleri we başgada köp mysallary görkezmek bolar. Şahyryň “Depe nedir, düz nedir” atly goşgusynda:

*Garga ýiter boz balaman jeňinde,
Görne bilmez ol meýdanyň deňinde*

(*Şol ýerde*, 201 s.)

diýen setirler bar. Goşgynyň birinji-ikinci setirinden görnüşi ýaly, “boz balaman” sözleri “laçyn, elguş” manylarynda bolup, şol ýyrtyjy guşlaryň bar ýerinde ýa-da olaryň sesiniň ýetýän ýerinde gargalaryň heder edýändigini, bu jelegaýlardan uzaklara gidýändigini beýan edýär. Şahyryň “Bili bolmasa” atly goşgusyndaky:

*Bag içre saýraşan şeyda bilbiller,
Torgaýça yok, gonar güli bolmasa*

(*Şol ýerde*, 360 s.)

diýen setirlerinde gür baglykda öz taýларыny gözlöp saýraşýan bilbiller üçin bagy-bossanlygyň, gülzarlygyň zerurdygy, bagy-bossanlygyň bolmadyk ýerinde torgaýça-da gymmatynyň bolmajakdygy çeper beýan edilýär.

Magtymgulynyň tebigat bilen baglanyşykly goşgularynda tebigat gözelligi, tebigatyň haýwanat we ösümlük dünýäsi barada getirilýän gyzykly maglumatlary, aýratyn hem, olaryň ylym bilen gabat gelyän setirlerini sapak wagtynda talyplara ýetirmek örän täsirli we ýatda galyjy bolýar, çünki şahyryň gözəl türkmen tebigatyny wasp edýän goşgulary geçilýän sapaklar bilen utgaşdyrylsa, ýaşlaryň Watana, tebigata bolan söýgi bilen terbiýelenmegine, Magtymgulynyň döredijiligine hormat goýlup, zygiderli öwrenilmegine mümkinçilik döreder.

Türkmenistanyň hormatly Prezidentiniň 2024-nji ýylda akyldar şahyrymyzyň doglan gününüň 300 ýyllygyny dabaraly bellemek baradaky Karary ähli türkmeniň göwnüni ganatlandyrdy. Bu sene beýik söz ussadyna goýulýan belent sarpadyr. Biz külli türkmeniň kalbynda orun alan akyldar şahyrymyza guwanýarys.

ÝURDUMYZYŇ SYÝASY, YKDYSADY WE MEDENI DURMUŞY

Türkmenistanyň hormatly Prezidenti Serdar Berdimuhamedow Magtymguly Pyragy barada	2
Baýramgül Orazdurdyýewa Magtymguly Pyragynyň ynsanperwer garaýyşlarynyň ýaş nesli milli ruhda terbiýelemekdäki ähmiýeti	3
Süleýman Süleýmanow Beýik Magtymguly – Garaşsyzlygyň teşnesi	7
Aşyrgeldi Jumaýew Magtymguly Pyragynyň döwlet-hukuk garaýyşlary	9
Saýat Goçumowa, Laçyn Ataýewa Pyragynyň baý edebi mirasy – bagtyýar geljegiň şuglasy	12

YLMY MAKALALAR

Romanguly Mustagow Magtymguly Pyragy – Gündogaryň parlak ýyldyzy	15
Amannepes Şyhnepesow Magtymguly Pyragynyň pelsepe dili	17
Ogulgerek Şageldiýewa Magtymguly we alymlar	20
Begmyrat Weýisow Beýik söz ussady Magtymgulynyň dil taglymaty	23
Tagandurdy Bekjäýew Magtymgulynyň goşgularyndaky frazeologizmleriň düzüminde tirkeş sözleriň ulanylyşy	25
Ogulbäbek Amandurdyýewa, Aýna Çaryýewa Magtymguly, tälim algyly ussatdan	28
Gülruh Gurbanowa, Annagözel Hallyýewa Magtymgulynyň döredijiliginde toponimler	31
Myratguly Amangulyýew, Merdan Söýünow Magtymguly Pyragynyň goşgularynda himiki hadysalaryň beýan edilişi	33
Ýazgül Nazarowa Magtymgulynyň eserlerinde bezeg atlary	36
Mähri Perdeliýewa Akyldar şahyryň sygyrlarynda hoş sözlülük ýörelgesi	39
Göwher Şamyýewa Magtymguly Pyragynyň “Bu derdi” sygry hakynda	42
Oguljamal Esenowa, Begenç Mämmedow Magtymgulynyň syýasy-filosofik garaýyşlarynda raýat jemgyýetinde ynsaply gatnaşyklar meselesi	45
Döwlet Baýmyradow, Seýit Haýytgulyýew Ýaşlaryň jemgyýete goşulşmagynda Magtymguly Pyragynyň döredijiliginiň täsiri	47

Oguljeren Suhanberdiyewa Magtymguly Pyragynyň sygyrlarynda ýaş nesli terbiýelemegiň ýörelgeleri	50
Aýbölek Babalyýewa Magtymguly Pyragy – milli şahsyýet	53
Bahargözel Gaýypnazarowa, Maral Ataýewa Magtymguly Pyragynyň edebi-çeper we filosofik mirasy pähim-paýhas hazynasydyr	56
Ogulmaral Berdiyewa Magtymgulyynyň döredijiliginde filosofik düşüňjeler	58
Aýgözel Işadowa Türkmeniň goşa täji	60
Jeren Baýramowa, Gülşirin Myradowa Magtymgulyynyň döredijiliginde düşüňler	64
Şemşat Annamämmedowa Magtymguly Pyragynyň goşgularynyň stilistik baýlygy we olaryň iňlis dilinde berlişi	67
Amangül Esenmädowa Magtymgulyynyň sözi	69
MEKDEBE ÇENLI TERBIÝE	
Jahan Şaweliýewa Magtymguly Pyragynyň eserleri – körpelerde ene diline bolan söýgini terbiýelemegiň çeşmesi	72
UMUMYBILIM BERYÄN MEKDEP	
Bibijemal Koçamanowa Magtymgulyynyň goşgularynyň terbiýeçilik ähmiýeti	74
Gunça Annanyýazowa Magtymguly Pyragy – goşugyň ussady	77
Gyzylgül Topbyýewa Magtymgulyynyň watançylyk goşgularynda nesil terbiýesi	79
ÝOKARY BILIM	
Janabay Şyhyýew Magtymgulyynyň sygyrlary – terbiýe mekdebi	81
Aýbölek Berdiyewa, Maýa Nurlyýewa Türkmen tebigaty Pyragynyň setirlerinde	84
Aýbölek Goçyýewa Magtymgulyynyň ahlak garaýyşlary	86
Şimyrat Garaýew Magtymguly Pyragynyň syýahatlarynyň maksatlary	89
Güljermal Aşyrowa Magtymguly Pyragynyň sygyrlary ýaşlarda tebigata söýgi döretmegiň mekdebidir	92

BILIM

Türkmenistanyň Bilim ministrliginiň ylmy-usuly žurnaly

№ 1 (79) 2024-nji ýyl, ýanwar-fevral.
Iki aýda bir gezek çykýar

2011-nji ýylyň ýanwar aýyndan
bäri neşir edilýär

Baş redaktor
Gülşirin MUHANOWA

Redaksiýanyň
geňeş agzalary:

Azat Ataýew, Peýzulla Hydyrow, Maral Akyýewa, Aly
Gurbanow, Orazgeldi Gurbanow, Kakajan Janbekow,
Nurmuhammet Gurbanmämmedow, Dowulbaý
Melebaýew, Döwletgeldi Gurbanow, Nurýagdy Suwhanow,
Janabaý Şyhyýew, Baýramdurdy Taýharow.

Dörtguly Mämijikow, Babamyrat Täşliýew
(kompýuter bezegçileri)

Ýygnamaga berlen wagty 15. 01. 2024. Çap etmäge
rugsat berlen wagty 12. 03. 2024. A - 113518.

Formaty 60x84 1/8.

Çap listi 12. Sany. 16042. Sargyt 569.

Bahasy 18 manat.

Redaksiýanyň salgysy: 744036.

Aşgabat şäheri, Arçabil şaýoly, 104.

Telefonlar: 44-86-14, 44-85-99.

Žurnala gelen golýazmalar, suratlar yzyna
gaýtarylmaýar, olara jogap hem-de syn berilmeyär.

Žurnaldan materiallar göçürilip çap edilende,
žurnala hökman salgylanylmaladyr.

Žurnalyň çap edilişiniň hiline Türkmenistanyň
Metbugat merkezi jogap berýär, tel. 39-96-57.